

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Iqtisodiyot fakulteti

Iqtisodiyot kafedrası

«IQTISODIY XAVFSIZLIK»

fanidan

MA'RUZA MATNLARI TO'PLAMI

Bakalavriatning 5230100-«Iqtisodiyot» ta'lim yo'nalishi uchun

T e r m i z - 2014

KIRISH

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida mamlakatlarning iqtisodiy xavfsizligi muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki, iqtisodiyotning xavfsizligi holati turli ijtimoiy-iqtisodiy qarorlar qabul qilishda orientir bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy tizimdagi har qanday o'zgarishlar turli xavf-xatar va tahdidlarning namoyon bo'lishi bilan birga kechadi. SHuning uchun ham mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, unga bo'ladigan turli tahdidlarning oldini olish masalasi yuzaga keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarining muqaddimasida “xavfsizlik”, “barqarorlik” va “sabitqadam rivojlanish” kabi tushunchalar do'stlik va hamkorlikning ramzi ekanligi va “aynan ana shu tushunchalar har bir mamlakatning, har bir xalqning tinchligi, farovonligi, ravnaqi uchun mustahkam poydevor”¹ yaratishi alohida ta'kidlab o'tilgan. SHuning uchun ham O'zbekiston o'zining mustaqil taraqqiyoti davomida xavfsizlikni, barcha sohalarida barqarorlik va taraqqiyotni ta'minlash borasida izchil siyosat olib bordi.

Inson hayot faoliyatining barcha sohalarida unga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatadigan xavf-xatarlar mavjud bo'lib, shu faoliyatni amalga oshirishda, yaqin va uzoqni ko'zlab, maqsadlar qo'yishda ularni hisobga olish kerak bo'ladi. Aks holda ushbu xavf-xatarlar real tahdidga aylanib, jamiyatdagi barqarorlikka putur yetkazishi mumkin.

Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda ularning oqibatlarini xavfsizlik nuqtai-nazaridan tahlil qilmasdan va baholamasdan turib biror bir yo'nalishga ustuvorlik berish davlat va jamiyatning hayot faoliyatini ta'minlovchi tizimlarning parokandaligiga olib kelishi mumkin.

Mintaqaviy va lokal urushlar, texnogen xarakterga ega bo'lgan halokatlar, dunyoning bir mamlakatida boshlanib, tezlik bilan boshqa mamlakatlarga ham tarqalayotgan inqirozlar, terroristik aktlar ham milliy, ham xalqaro darajalarda xavfsizlikni ta'minlashning zaruriyatini cheksiz oshirmoqda.

AQSH ipotekali kreditlash tizimida ro'y berib, keyinchalik dunyoning boshqa mamlakatlariga tarqalib, global xarakter kasb etgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz jahonning hech bir davlati xavf-xatarlardan kafolatlanmaganligini namoyon qildi.

O'zbekiston ham integratsiyalashgan global iqtisodiy makonning uzviy bir qismi sifatida jahon iqtisodiy inqirozining tobora kuchayib borayotgan salbiy oqibatlarini his etayotgani va bundan keyin ham his etishi² Respublika Prezidenti I. Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» asarida ta'kidlab o'tildi. Demak, globallashtirish

¹ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997, 16-b.

² I. Karimov «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari». Toshkent, “O'zbekiston”, 2009, 31-b.

sharoitida mamlakatlarning milliy iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning dolzarbligi yanada ortib boradi.

SHundan kelib chiqiladigan bo'lsa, iqtisodiyot sohasiga oid juda ko'p bilimlarni "xavfsizlik" tushunchasini hisobga olgan holda to'ldirish yoki tuzatish maqsadga muvofiqdir.

Keyingi yillarda iqtisodiy xavfsizlik muammolari siyosiy arboblari, olimlar va tadqiqotchilarning e'tiborini jalb qilib kelmoqda. Xavfsizlik masalalari qadimdan faylasuflar, iqtisodchi va siyosatchilar, jumladan, Demokrit, Aristotel, Platon kabi allomalarni ham o'ylantirgan.

XX asrda jamiyat xavfsizligiga bo'lgan zamonaviy qarashlarga V.Paretto va rossiyalik yirik olim A.Bogdanovlarning asarlarida asos solingan.³

«Xavfsizlik» tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, turlicha ma'noda talqin etiladi. SHunga qaramasdan ularda umumiy g'oya ham mavjud bo'lib, bunga ko'ra xavfsizlik insoniyat hayotining turli sohalarida vujudga keladigan xavf- xatarlardan himoyalaniish, kafolatlanish ma'nosini anglatadi. Xavf-xatar esa davlat va jamiyat rivojlanishiga, normal amal qilishiga tahdid soluvchi potensial yoki real kuch, omil hisoblanadi.

³ Экономическая безопасность России. Общий курс. Под редакцией В.Сенчагова. – М.: ДЕЛО, 2005, с.9

I – mavzu. “Iqtisodiy xavfsizlik” fanining predmeti, ob’ekti va maqsadi

1. Iqtisodiy xavfsizlik – iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. U iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o’sish ta’minlangan, ijtimoiy ehtiyojlar optimal darajada qondirilgan, ratsional boshqarish amalga oshirilgan, milliy va xalqaro darajalarda iqtisodiy manfaatlarning himoyalangandagi holatini ifodalaydi.

Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi, uning moddiy asosi bo’lib hisoblanadi. Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiy kategoriya sifatida davlatchilik shakllangan hamda jamiyat o’z manfaatlarini anglab yetgan davrlardan paydo bo’la boshlagan.

Iqtisodiy xavfsizlik o’zining ob’ekt va sub’ektlariga ega bo’lib, uning ob’ekti deganda mamlakatning iqtisodiy tizimi hamda uni tashkil etuvchi elementlari tushuniladi.

Iqtisodiy xavfsizlik obektlariga quyidagilar kiradi:

- tabiiy boyliklar;
- inson resurslari, mehnatga layoqatli aholi;
- ishlab chiqarish fondlari;
- ko’chmas mulk;
- moliyaviy resurslar;
- xo’jalik tizimlari;
- mintaqalar;
- oila;
- inson.

Iqtisodiy xavfsizlik subektlari quyidagilardan iborat:

- funksional va tarmoq vazirliklari hamda idoralari;
- soliq xizmatlari;
- bojxona xizmatlari;
- banklar;
- birjalar;
- sug’urta kompaniyalari;
- qonun chiqaruvchi organlarning tegishli qo’mita va komissiyalari;
- mahsulot ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar, ish va xizmatlar ko’rsatuvchilar;
- iste’molchilar jamiyatlari.

Iqtisodiy xavfsizlikning quyidagi turlari mavjud:

- ishlab – chiqarish –texnologik sohalardagi xavfsizlik;
- sanoat sohasidagi xavfsizlik;
- oziq-ovqat xavfsizligi;
- demografik xavfsizlik;
- moliyaviy xavfsizlik;
- axborot xavfsizligi;
- tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi xavfsizlik va h.k.

Iqtisodiy xavfsizlikning quyidagi indikatorlari ajratib ko’rsatiladi:

- yalpi ichki mahsulot hajmining o'sishi;
- aholining turmush darajasi va sifati;
- inflyatsiya darajasi;
- ishsizlik darajasi;
- iqtisodiyot tarkibi;
- davlat qarzi;
- jamiyatning mulkiy tabaqalanishi;
- iqtisodiyot va jamiyatning kriminallasuvi;
- ishlab chiqarishning texnik va texnologik holati;
- raqobatbardoshlik;
- importga bog'langanlik;
- xufiyona iqtisodiy faoliyat miqyosi;
- oltin valyuta zahiralari.

Iqtisodiy xavfsizlikni mezonlarga asoslangan holda o'rganish deganda, iqtisodiyot holatini umumlashtirilgan holda, ya'ni resurs salohiyati va uning rivojlanish imkoniyatlari, resurslardan foydalanish samaradorligi darajasi, raqobatbardoshligi va hokazolarni baholash tushuniladi.

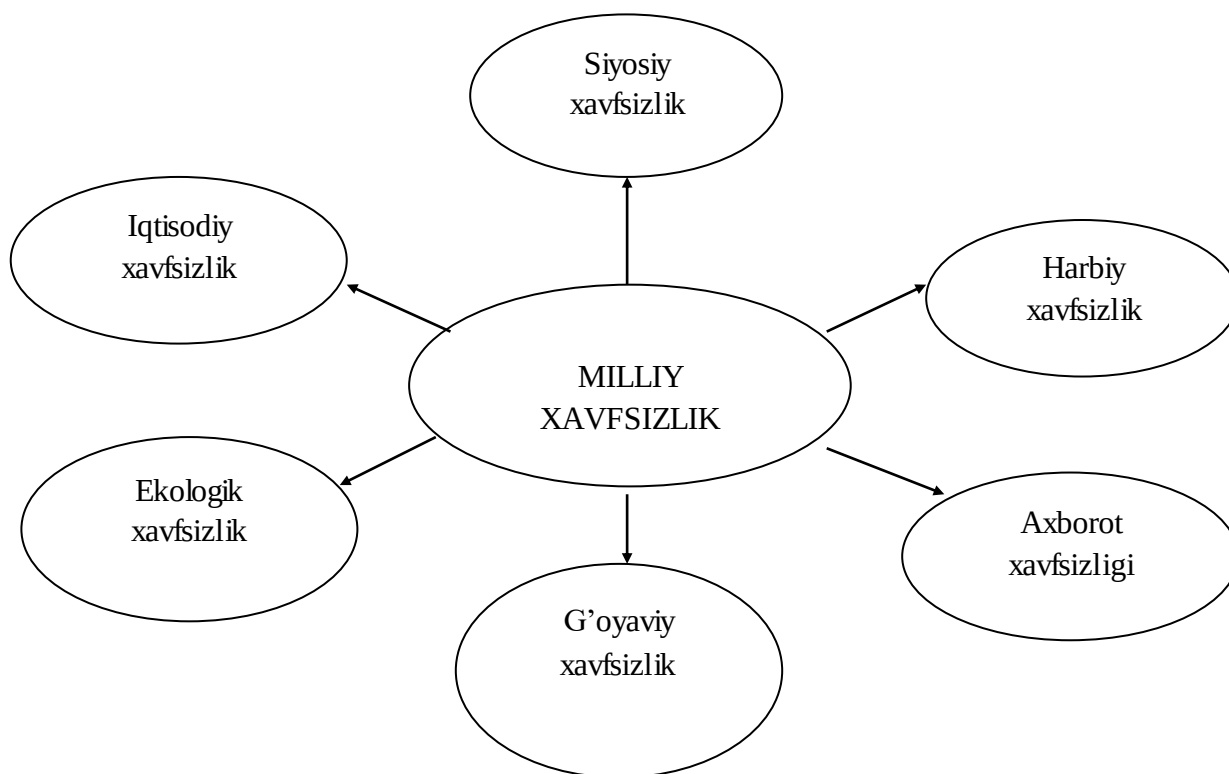
Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi bo'lganligi bois ham uni ta'minlash muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mamlakatning har sohasida yuksalishini asosiy shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Mutaxassislarning fikricha, "ushbu dolzarb masalada yengil fikrlash yoki muqarrar xavfga bepisandlik bilan qarash, uni kamaytirib ko'rsatish qanday oqibatlarga olib kelganligi haqida tarixdan istalgancha misollar keltirish mumkin"⁴.

Iqtisodiy xavfsizlik davlat xavfsizligi tizimidagi muhim yo'nalish bo'lib, mamlakat mudofaa qobiliyatini ta'minlash, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, ekologik halokatlardan himoya qilish kabi yo'nalishlar bilan bir qatorda turadi. Mana shu yo'nalishlar bir – birini to'ldirib turadi va bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Chunki, mamlakat iqtisodiyoti baquvvat bo'lmasa, u barqaror rivojlanmasa, ushbu mamlakatning mudofaa qobiliyatini ta'minlash mushkul bo'lib qoladi. Ayni paytda, mamlakatda ijtimoiy barqarorlik ta'minlanmas ekan, uning mudofaa qobiliyati ham mustahkam bo'lmaydi va iqtisodiyoti samarali rivojlanmaydi.

Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mazmun va mohiyatini yoritib berishdan oldin milliy xavfsizlik tushunchasiga to'xtalib o'tish kerak bo'ladi. Milliy xavfsizlik manfaatlarni himoyalashning umumiy shakli sifatida manfaat va ehtiyojlarni qondirish, moddiy, ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlardan bahramand bo'lish va farovonlikka intilish to'g'risidagi barcha tasavvurlarni ifodalaydi. Mamlakatning milliy xavfsizligi uning milliy manfaatlarini turli siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ekologik, g'oyaviy va boshqa omillar ta'siri va tahdidlardan himoya qilishga yo'naltiriladi. SHuning uchun ham milliy xavfsizlik tarkibi murakkab tuzilishga ega bo'lib, siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ekologik, g'oyaviy, mafkuraviy, axborot xavfsizligini o'z ichiga oladi (1-rasm).

⁴ Abdusamedov N. Iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent, 2008. 9 – b.

1-rasm. Milliy xavfsizlik turlari

Iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning iqtisodiy jihatdan mustaqil, barqaror rivojlanishiga qodirligini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Respublikamizda iqtisodiy xavfsizlik masalasi mamlakat milliy xavfsizligining bir qismi sifatida birinchi marta O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida ko'rib chiqildi. Unda mamlakatning milliy xavfsizligi, uning ajralmas qismi bo'lgan iqtisodiy xavfsizlik masalalari nazariy jihatdan chuqur tahlil qilindi.

Hozirgi paytda iqtisodiy xavfsizlik bu – mamlakat iqtisodiyotini doimiy barqaror rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarning umummilliy majmuasi bo'lib, u albatta davlatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligi va mustaqilligini hamda tashqi va ichki tahdidlarga qarshi turish mexanizmini ko'zda tutadi.

Ilmiy adabiyotlarda va darsliklarda «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasining turlicha talqinlari berilgan. Bir guruh olimlar mazkur tushuncha mazmunini mamlakatning yetarli mudofaa salohiyatini, davlat siyosatining ijtimoiy yo'naltirilganligini, milliy manfaatlarni himoya qilishni kafolatlashga qodir bo'lgan iqtisodiyot va hokimiyat institutlarining ahvoli sifatida ta'riflaydi.⁵

Boshqa bir guruh olimlar esa o'rganilayotgan tushunchani hokimiyat institutlarining iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan, milliy manfaatlarni himoya

⁵ Экономическая безопасность. Производство, финансы, банки. М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998, с.12

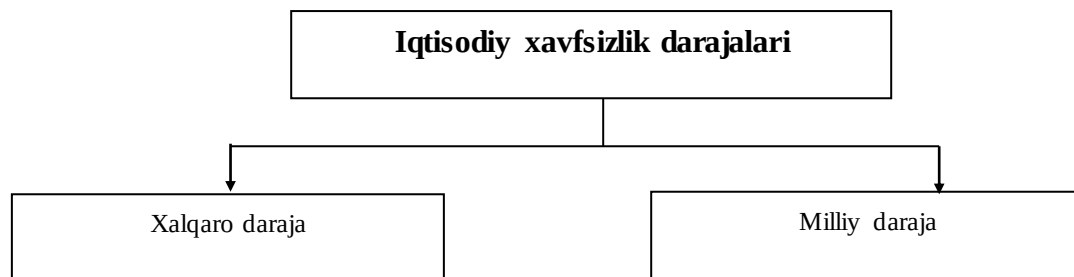
qilish va ro'yobga chiqarish hamda jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlash mexanizmlarini yaratishga qodirligi va tayyorligi, deb talqin qiladilar.⁶

A. Isaxodjaev va A. Rasulevlarning fikricha, iqtisodiy xavfsizlik bu faqat milliy manfaatlarni himoya qilishdan iborat bo'lmay, davlat hokimiyati institutlari, ijtimoiy assotsiatsiyalar, xususiy sektorning mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining milliy manfaatlarini amalga oshirish va himoya qilish mexanizmini yaratish, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlashga tayyorligi va qobiliyatidir⁷.

“Iqtisodiy xavfsizlik” deganda iqtisodiyotning mamlakat ijtimoiy, siyosiy va mudofaa qobiliyatining yetarli darajasini ta'minlash imkonini beradigan holati tushuniladi. “Iqtisodiy xavfsizlik” – bu xalqning (davlat orqali) mustaqil ravishda, tashqaridan bo'ladigan aralashish va taziqlarsiz o'z iqtisodiy taraqqiyot yo'li hamda shakllarini belgilashidir. “Iqtisodiy xavfsizlik” – bu nafaqat milliy manfaatlarni himoyalanganligi, balki hokimiyat institutlarining mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish borasidagi milliy manfaatlarni amalga oshirish va himoyalash mexanizmlarini yaratishga bo'lgan tayyorligi va qobiliyati hamdir.

Rossiyalik mashhur olim, akademik L. Abalkin «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasining uchta asosiy elementini ajratib ko'rsatgan. Bular: iqtisodiy mustaqillik, milliy iqtisodiyotning barqarorligi, mamlakatning o'z-o'zidan rivojlanish va taraqqiy etishga qodirligi.⁸

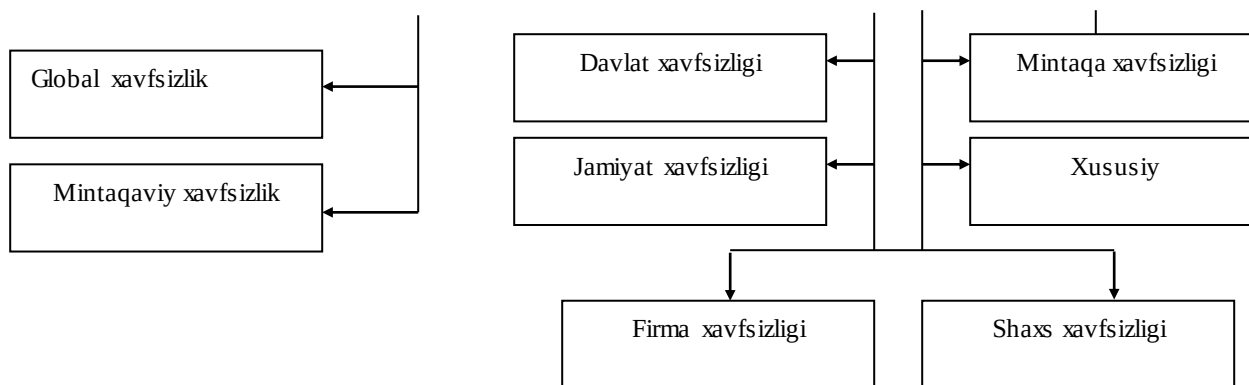
L.Abalkinning fikricha, iqtisodiy mustaqillik absolyut xarakterga ega emas, chunki xalqaro mehnat taqsimoti milliy iqtisodiyotlarni bir-biriga bog'liq qilib qo'yadi. Bunday sharoitlarda iqtisodiy mustaqillik milliy resurslarni nazorat qilish imkoniyatini bildiradi. Ishlab chiqarish, samaradorlik va mahsulot sifatining shunday darajasiga erishish kerakki, u mahsulot raqobatbardoshligini ta'minlasin va jahon savdosida, kooperatsiya aloqalarida va fan-texnika yutuqlarini ayirboshlashda teng ishtirok etish imkoniyatini bersin. Milliy iqtisodiyotning barqarorligi esa mulkchilikning barcha shakllarini himoya qilish, tadbirkorlik faolligi uchun sharoit va kafolatlarni yaratish, barqarorlikka putur yetkazishi mumkin bo'lgan omillarga (masalan, iqtisodiyotda kriminal tuzilmalar bilan kurash, og'ir ijtimoiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan daromadlar taqsimlanishida katta tafovutlarga yo'l qo'ymaslik) to'siq bo'lish imkoniyatlarini bildiradi.

⁶Shu manba, 12 – b.

⁷ Isaxodjaev A., Rasulev A. Xufyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004, 157-bet

⁸ Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение.// Вопросы экономики. 1994, №12, с. 45

2- rasm. Iqtisodiy xavfsizlik darajalari ⁹

L.Abalkinning ta'kidlashicha, mamlakatning o'z-o'zidan rivojlanish va taraqqiy etishga qodirligi ayniqsa hozirgi paytda o'ta muhimdir. Investitsiya va innovatsiyalar uchun kerakli muhitni yaratish, ishlab chiqarishni muntazam modernizatsiya qilish, xodimlarning bilim, kasb-malaka, umumiy madaniy darajasini oshirish kabilar milliy iqtisodiyotning barqarorligining zarur va muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi¹⁰.

Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiyot va hokimiyat institutlarining shunday holatidirki, bunday holatda mamlakat milliy manfaatlarining kafolatli himoyalangani, mamlakat iqtisodiy rivojining ijtimoiy yo'naltirilganligi, ichki va tashqi jarayonlar rivojida eng noqulay sharoitda ham mudofaa salohiyatining yetarli darajada ta'minlanganligini ifoda etadi.

Iqtisodiy xavfsizlikning quyidagi darajalari mavjud:

xalqaro (global va mintaqa darajasida);

milliy, lokal (mamlakat ichidagi mintaqa yoki tarmoq darajasida);

xususiy (firma va shaxs darajasida).

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik – bu har bir davlat, ya'ni dunyo hamjamiyati a'zosining o'z ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti strategiyasini erkin tanlash va amalga oshirish imkoniyatlarining ta'minlangandagi holatidir.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikni amalga oshirishda taraqqiyot modellarini zo'rlab o'tkazish, iqtisodiy va siyosiy jihatdan majburlashdan voz kechish, har qanday xalqning o'z mustaqil yo'lini tanlash huquqini tan olish, turli mulkchilik shakllari va manfaatlarining mavjudligini qonuniy ekanligini hurmatlash yo'lidan boriladi.

Milliy iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiyot va hokimiyat institutlarining milliy manfaatlarini kafolatli himoyalanganligi, mamlakat rivojlanishining ijtimoiy yo'naltirilganligi, yetarli iqtisodiy va mudofaa salohiyatining ta'minlangandagi holatini ifodalaydi.

Korxona (firma)ning iqtisodiy xavfsizligi – ma'muriyat va personal tomonidan amalga oshiriladigan huquqiy, tashkiliy- iqtisodiy va injener-texnik chora-tadbirlar

⁹ Вечканов Г.С. Экономическая безопасность. – СПб.: Питер, 2007, с. 67

¹⁰ Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение.// Вопросы экономики. 1994, №12, с. 45

tizimi tufayli vujudga keltirilgan hayotiy muhim iqtisodiy manfaatlarning ichki va tashqi xavf-xatarlardan himoyalanganlik holatidir¹¹.

Ko'pchilik mutaxassislarning fikricha, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash borasida chora-tadbirlarni ishlab chiqishda unga ta'sir etuvchi barcha omillarni va birinchi navbatda iqtisodiyotning samaradorligini oshirishni hisobga olish kerak bo'ladi.

SHunday qilib, iqtisodiy xavfsizlik milliy iqtisodiyotning izchil va samarali o'sishini ta'minlay oladigan ichki va tashqi shart-sharoitlar yig'indisini hamda uning jamiyat, davlat, shaxsning ehtiyojlarini qondira olish, tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini ta'minlay olish, turli tahdidlardan himoyasini kafolatlay olish qobiliyatini ifodalaydi.

Bundan kelib chiqadiki, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi birinchi navbatda iqtisodiyotning samaradorligi bilan ta'minlanishi kerak, ya'ni iqtisodiyot yuqori mehnat unumdorligini ta'minlash, mahsulot sifatini oshirish, raqobatbardoshlikni ta'minlash asosida o'zini o'zi himoya qilishi zarur. Bu esa davlat organlari, iqtisodiyotning barcha bo'g'inlari va tashkiliy tuzilmalari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi kerak.

Qisqacha xulosalar

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi va O'zbekistonning integratsiyalashgan global iqtisodiy makonning, global moliyaviy-iqtisodiy bozorning ajralmas tarkibiy qismiga aylanganligi sharoitida mamlakat milliy xavfsizligining muhim elementi bo'lgan iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy xavfsizlik esa eng avvalo mamlakatning milliy manfaatlarini himoyalanganligini aks ettiradi.

Nazorat savollari

1. "Iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasining mohiyati nimadan iborat?
2. "Iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasiga ta'rif bering.
3. "Iqtisodiy xavfsizlik" fani nima uchun o'rganiladi?
4. "Iqtisodiy xavfsizlik" predmeti va ob'yekti nimadan iborat?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va halqimiz farovonligini yuksaltirishdir. –T: O'zbekiston, 2010 yil.
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. –T.: "O'zbekiston", 2009
3. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
4. Abdusamedov N. Iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent, 2008.
5. Abalkin L. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozy i ix otrajenie.// Voprosy ekonomiki. 1994, №12, s. 45, 44-48s.
6. Isaxodjaev A., Rasulev A. Xufiyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004.

¹¹Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. T.: Akademiya, 2006, 111 – b.

7. ekonomicheskaya bezopasnost: ucheb. posobie dlya studentov ekonomicheskix vuzov, obuchayuyixsya po spetsialnostyam ekonomiki i upravleniya. V.A.Bogomolov i dr. / Pod red. V.A.Bogomolova. M. YUNITI DANA, 2009.

8. ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost. Uchebnik / pod red. d.e.n., prof. L.P.Goncharenko. M.: ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika», 2008.

9. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter, 2007.

10. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii. Uchebnik. / Pod obsh. red. akad. Senchagova V.K. M.: DELO, 2005.

11. ekonomicheskaya bezopasnost. Proizvodstvo, finansy, banki. M.: ZAO «Fintsatinform», 1998.

2 – mavzu. “Iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasi: uning ta’rifi va mazmuni.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon iqtisodiyotida katta o’zgarishlar amalga osha boshladi. Bu integratsiya jarayonlarida va xalqaro mehnat taqsimotida, globallashuv jarayonlarining tezlashuvida namoyon bo’ldi. Jahon mamlakatlarining taraqqiyot darajasidagi tafovutlarning kuchayib borishi va rivojlangan davlatlar

tomonidan teng bo'lmagan iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirilishi, ya'ni bilvosita nazorat qilish (investitsiyalar kiritish, kredit va subsidiyalar berish yo'li bilan) siyosatini amalga oshirish, ba'zi hollarda siyosiy tazyiq o'tkazish kabi hodisalar ham hozirgi davrning xususiyatlaridan biriga aylanib bormoqda. Iqtisodiy jihatdan qaram mamlakatlarga savdo embargosi orqali siyosiy shartlar qo'yish amaliyotini, buning oqibatlarini boshdan kechirgan Iroq, Eron, Liviya, Kuba kabi mamlakatlar misolida ko'rish mumkin.

Ma'lum davrlarda jahon iqtisodiyotida, alohida olingan mintaqalarda, mamlakatlarda sodir bo'ladigan turli inqirozlar milliy, shu jumladan iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash muammolarining dolzarbligini oshiradi. Ma'lumki, AQSH ipotekali kreditlash tizimidan boshlanib, keyinchalik jahon iqtisodiyotini qamrab olgan "moliyaviy-iqtisodiy inqiroz ko'plab mamlakatlarda ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sish sur'atlarining keskin pasayib ketishi bilan bog'liq ishsizlik va boshqa salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi"¹². Bunday sharoitda milliy manfaatlarni himoya qilish, mamlakatda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, aholini turmush darajasini pasayib ketishini oldini olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada zaruriy chora-tadbirlarni belgilash uchun esa tahdidlarning xarakteri, miqyosi, ularning oqibatlarini bilish kerak bo'ladi.

Hozirga kelib O'zbekiston integratsiyalashgan global iqtisodiy makonning, global moliyaviy- iqtisodiy bozorning ajralmas tarkibiy qismiga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari" asarida ta'kidlanganidek, buning tasdig'ini respublikaning tashqi dunyo bilan aloqalarining tobora kuchayib borayotganida, taraqqiy topgan yetakchi davlatlar ko'magida iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish, modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash bo'yicha dasturlarni amalga oshirilayotganligida, O'zbekistonning xalqaro savdo tizimiga integratsiyalashuvida va boshqalarda ko'rish mumkin.

Bunday sharoitda mamlakat korxonalarini tashqi bozorlarda raqobatbardosh bo'lishini ta'minlash, dunyo bozorlari talabiga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarish, eksportni rag'batlantirish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash esa mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning muhim omili bo'lib hisoblanadi.

Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ham, milliy xavfsizlikni ham birdek ta'minlash davlatning eng asosiy funksiyalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Amerikalik mutaxassislarning fikriga ko'ra, iqtisodiy xavfsizlik ta'minlanishi uchun kamida ikkita shart bajarilishi kerak:

- birinchisi, mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini, xo'jalikning taraqqiy etishiga tegishli bo'lgan qarorlarni o'z manfaatlaridan kelib chiqib qabul qilish qobiliyatini saqlab qolish;

- ikkinchisi, aholining erishilgan turmush darajasini saqlab qolish va uni yanada yuksaltirish imkoniyatlarining mavjud bo'lishi¹³.

¹² I.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent, "O'zbekiston", 2009. 4 – b .

¹³ Богданов И.Я. Экономическая безопасность России. Теория и практика. М., 2001. с.21

SHundan kelib chiqiladigan bo'lsa, iqtisodiy xavfsizlik – bu eng avvalo mamlakatning milliy manfaatlarini himoyalanganligidir.

Har qanday fanning predmeti va ob'yekti mavjud bo'lganidek “Iqtisodiy xavfsizlik” fanining ham o'z ob'yekti va predmeti mavjud.

Bir tomondan iqtisodiy tizimning ob'yektiv himoyalaniş hususiyatlari, unga xavf soladigan kuch va omillarga qarshi turish mexanizmini, ikkinchi tomondan, davlatning himoyachi sifatidagi funksiyalari, shu maqsadda tashkil etiladigan institutlarni o'rganish ushbu fanning predmeti bo'lib hisoblanadi.

Milliy iqtisodiyot va unda amalga oshadigan jarayonlar “Iqtisodiy xavfsizlik” fanining ob'yektini tashkil etadi.

Davlat, jamiyat va shaxsning muhim hayotiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash borasida nazariy va amaliy bilimlar berish fanning maqsadi bo'lib hisoblanadi.

Qisqacha xulosalar

Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi, uning moddiy asosi bo'lib, iqtisodiy kategoriya sifatida davlatchilik shakllangan hamda jamiyat o'z manfaatlarini anglab yetgan davrlardan paydo bo'la boshlagan. Iqtisodiy xavfsizlik mamlakat milliy manfaatlarining kafolatli himoyalangani, mamlakat iqtisodiy rivojining ijtimoiy yo'naltirilgani, ichki va tashqi jarayonlar rivojidadagi eng noqulay sharoitda ham mudofaa salohiyatining yetarli darajada ta'minlanganligini ifoda etadi.

Nazorat savollari

- 1.O'zbekistonning dunyo hamjamiyatiga, global iqtisodiy makonning bir qismiga aylayotganligi nimalarda namoyon bo'lmoqda?
- 2.Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda davlat qanday o'rin tutadi?
- 3.Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash omillari to'g'risida gapirib bering.
- 4.Iqtisodiy xavfsizlik ob'yektlariga nimalar kiradi. Ularga qisqacha ta'rif bering.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va halqimiz farovonligini yuksaltirishdir. –T: O'zbekiston, 2010 yil.
2. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. – T.: O'zbekiston, 2010
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. –T.: “O'zbekiston”, 2009
4. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
5. Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. –T.: Akademiya, 2006

6. Abdusamedov N. Iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent, 2008.
7. Abalkin L. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozy i ix otrajenie.// Voprosy ekonomiki. 1994, №12, s. 45, 44-48s.
8. Isaxodjaev A., Rasulev A. Xufiyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004.
9. ekonomicheskaya bezopasnost: ucheb. posobie dlya studentov ekonomicheskix vuzov, obuchayuyixsya po spetsialnostyam ekonomiki i upravleniya. V.A.Bogomolov i dr. / Pod red. V.A.Bogomolova. M. YUNITI DANA, 2009.
10. ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost. Uchebnik / pod red. d.e.n., prof. L.P.Goncharenko. M.: ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika», 2008.
11. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter, 2007.
12. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii. Uchebnik. / Pod obsh. red. akad. Senchagova V.K. M.: DELO, 2005.
13. ekonomicheskaya bezopasnost. Proizvodstvo, finansy, banki. M.: ZAO «Fintsatinform», 1998.

3-mavzu. Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari (indikatorlari)

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi holati mezon va ko'rsatkichlar tizimi orqali baholanadi. Makro va mikro darajada iqtisodiy xavfsizlikka bo'ladigan tahdidlarni tahlil qilish va bashoratlashda iqtisodiy xavfsizlikning mingdan ziyod ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Lekin shularning ichida 19 ta indikatorlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaniladi. Bu indikatorlar iqtisodiyotning real va moliyaviy sektorlarida va ijtimoiy sohada iqtisodiy xavfsizlikning muhim jihatlarini ifodalaydi. 19 ta indikatorning xususiyatlaridan biri ular orasidagi o'zaro bog'liqlikdir.

Iqtisodiy xavfsizlikning mezon va ko'rsatkichlari asosida iqtisodiy tizimning amal qilishidagi tahlikali chegaralar belgilanadi. Ko'rsatkichlar tahlikali chegaralar sifatida qabul qilingan birliklardan chekingan holatlarda tizim izchil rivojlanishga

bo'lgan qobiliyatini, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini yo'qotib boradi, transmilliy korporatsiyalarning ekspansiyasi ob'yektiga aylanib qoladi, milliy boyliklarning talon-taroj qilinishi, xufiyona iqtisodiyot va korrupsiya miqyoslarining kengayishidan zarar ko'radi.

Davlat siyosatini ishlab chiqishda iqtisodiyotni nafaqat sifat, balki xavflardan xoli bo'lgan tarzda rivojlanish chegaralarini son jihatdan ham belgilashi talab etiladi.

Demak mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik holatining sustlashishiga ma'lum bir chegara doirasida yo'l qo'yilishi mumkin. Iqtisodiy xavfsizlik uchun ko'rsatkichlarning o'zi emas, ularning chegaraviy miqdori muhim ahamiyatga ega. SHu chegaralarga rioya qilmaslik takror ishlab chiqarishning turli elementlarini normal taraqqiy etishiga to'sqinlik qiladi. Iqtisodiy xavfsizlikda negativ, buzuvchi jarayonlarning shakllanishiga olib keladi. Iqtisodiy xavfsizlikning miqdoriy ko'rsatkichlari bo'yicha milliy manfaatlarni ta'minlash maqsadida ko'rsatkichlarning eng quyi yoki yuqori chegaralari aniqlanadi.

Hokimiyat institutlari tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy xavfsizlik siyosati ko'rsatkichlarning barchasini me'yorida saqlab turishga qaratilishi kerak. Iqtisodiy xavfsizlikning bir chegaraviy ko'rsatkichi boshqa shunday ko'rsatkichning yomonlashuvi hisobiga ta'minlanishi mumkin emas. Davlat har bir konkret holatda xavfsizlik va iqtisodiy samaradorlikni uyg'unlashuvini ta'minlashga harakat qilishi kerak bo'ladi. Ayni paytda qisqa davr oralig'ida foyda keltirishi mumkin bo'lgan ish, strategik jihatdan umuman foydasiz bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlikning mezonlari – iqtisodiy xavfsizlikning mohiyatini ifodalovchi muhim jarayonlar nuqtai nazaridan iqtisodiy holatni baholash hisoblanadi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- resurs salohiyati va uni rivojlantirish imkoniyatlarini baholash;
- resurs, kapital, mehnatdan samarali foydalanish darajasini etakchi mamlakatlar darajasiga va shuningdek, ichki va tashqi xarakterga ega bo'lgan tahdidlar minimumni tashkil etgandagi darajasiga muvofiqligini baholash;
- iqtisodiyotning raqobatbardoshligini baholash;
- hududiy sarhadlarni va iqtisodiy makonni yaxlitligini baholash;
- suverenitet va mustaqillikni, tashqi tahdidlarga qarshi turish imkoniyatlarini baholash;
- ijtimoiy barqarorlikni va ijtimoiy ziddiyatlarni oldini olish va hal etish imkoniyatlarini baholash.

Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish uchun uning indikatorlari monitoringini tashkil etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Monitoring iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarini aniqlash, tahlil qilish va ularning o'zgarish tendensiyalari va istiqbolini aniqlash imkonini beradi.

Mutaxassislarning fikricha, mezonlar biror-bir harakatni amalga oshirish uchun yo'llanma sifatida qabul qilinishi mumkin emas. Uni amalga oshirishda jamiyat bazisini qayta tashkil etish, resurs va ishlab chiqarish salohiyatini qayta qurish, yangi bozor institutlarini, xo'jalik yuritish dastaklarini, boshqarish tizimini yaratishga muvofiq bosqichma-bosqich harakat qilish zarur bo'ladi.

Iqtisodiy xavfsizlikning quyidagi ko'rsatkichlari mavjud:

yalpi ichki mahsulot (hududiy yalpi mahsulot); inflyatsiya darajasi; davlat byudjeti kamomadi; ichki qarz darajasi; tashqi qarz darajasi; ishsizlik darajasi; turmush darajasi va sifati; oltin valyuta zahiralari;

xufiyona iqtisodiyot faoliyati; ekologik holat.

YUqoridagi ko'rsatkichlardan tashqari yana bir qator ko'rsatkichlar ham mavjud. Masalan, aholi daromadlari, chakana narxlar miqdori, uy-joy bilan ta'minlanganlik, hududning mamlakat yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, hududning to'lov balansi, eksport-import saldosi va boshqalar.

YUqorida ta'kidlanganidek, ko'rsatkichlarning barcha majmuasi qabul qilingan chegaralar doirasida bo'lgan va bir chegaraviy ko'rsatkich boshqa bir chegaraviy ko'rsatkichning yomonlashuvi hisobiga yaxshilanmagan taqdirdagina xavfsizlikning eng yuqori darajasiga erishiladi.

Xavfsizlik ko'rsatkichlari bilan ularning tahlikali chegara miqdorlari o'rtasidagi bog'liqlik dinamikada o'rganilishi zarur.

Adabiyotlarda iqtisodiy xavfsizlikning tahlikali chegarasiga oid indikatorlar 50 ko'rsatkichni o'z ichiga olgan bo'lib, ular to'rt guruhga ajratilib turkumlangan:

- iqtisodiyotning barqaror rivojlanishga qodirligini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- moliyaviy tizim barqarorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- ijtimoiy soha ko'rsatkichlari;
- tashqi savdo va iqtisodiy faoliyat ko'rsatkichlari¹⁴.

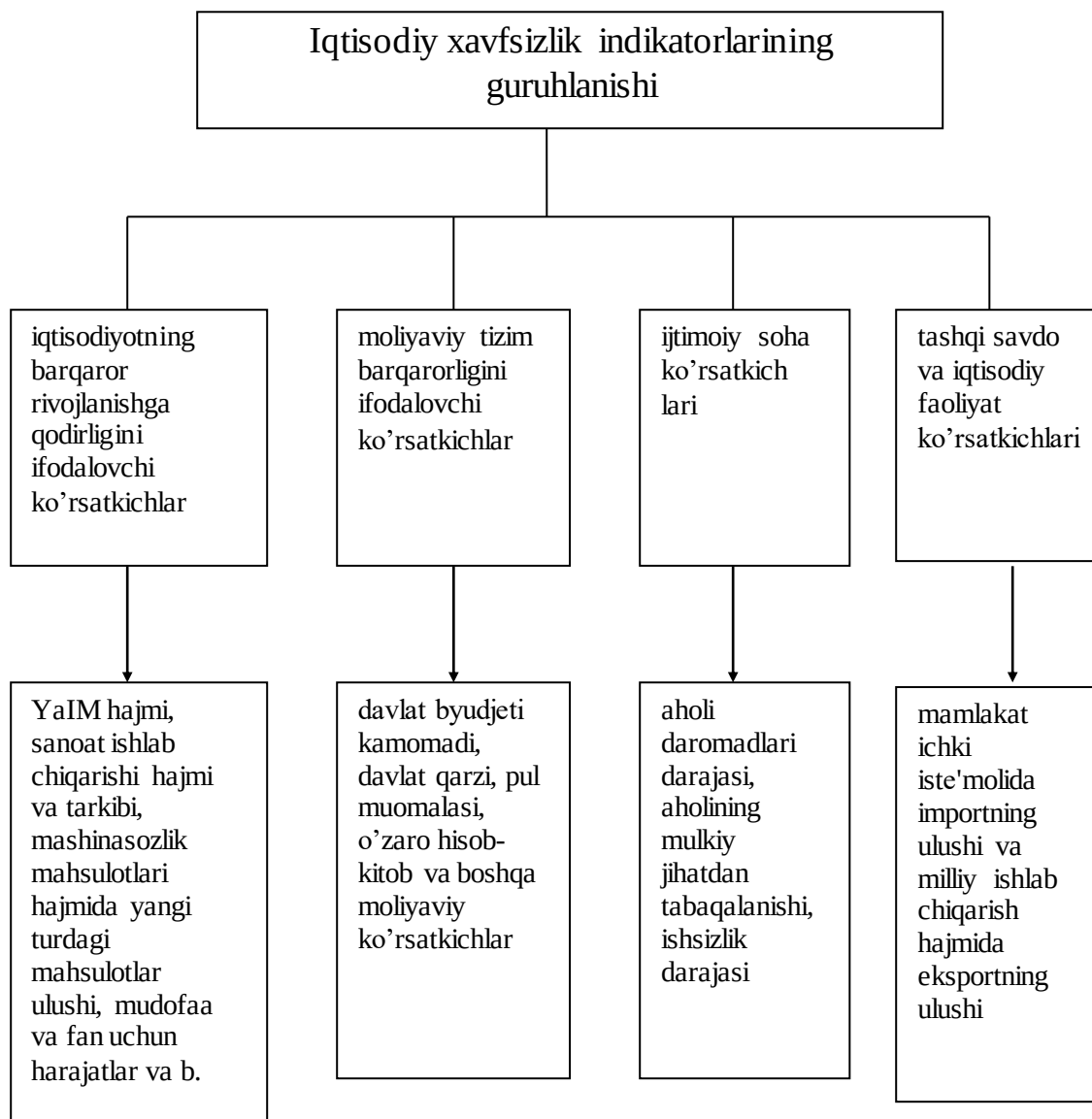
Birinchi guruh ko'rsatkichlariga yalpi ichki mahsulot hajmi, sanoat ishlab chiqarishi hajmi va uning tarkibi, mashinasozlik mahsulotlari hajmida yangi turdagi mahsulotlar ulushi, mudofaa va fan uchun harajatlar ulushi kabi ko'rsatkichlar kiradi.

Ikkinchi guruh ko'rsatkichlariga esa davlat byudjeti kamomadi, davlat qarzi, pul muomalasi, o'zaro hisob-kitob va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlar kiradi.

Uchinchi guruh aholi daromadlari darajasi, aholining mulkiy jihatdan tabaqalanishi, ishsizlik kabilarni o'z ichiga oladi.

To'rtinchi guruh ko'rsatkichlariga esa mamlakat ichki iste'molida importning ulushi va milliy ishlab chiqarish hajmida eksportning ulushi kabi indikatorlar kiradi.

¹⁴ Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. – T.: Akademiya, 2006.

3- rasm. Iqtisodiy xavfsizlik indikatorlarining guruhlanishi

Xo'jalik yuritishning istalgan sohasida – ishlab chiqarish, tashqi savdo, ilmiy-texnikaviy hamkorlik va boshqalarda, barcha mamlakatlar uchun xavfsizlikning ma'lum chegaralari mavjud bo'lib, ularni ilmiy asoslangan me'yorlar asosida aniqlash mumkin. Ayni paytda ayrim olingan mamlakatda mavjud bo'lgan vaziyatga to'liq baho beruvchi universal ko'rsatkich mavjud ekanligi to'g'risida gapirish unchalik to'g'ri bo'lmaydi. Chunki iqtisodiy xavfsizlik ko'p omillar ta'sirida bo'ladigan hodisa hisoblanib, u milliy ishlab chiqarishning uzluksiz o'zgarib turuvchi ichki va tashqi sharoitlarining yig'indisini aks ettiradi.

Akademik V.K. Senchagovning umumiy tahriri ostida chop etilgan “*Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii*” nomli dasrlikda ta'kidlanishicha, iqtisodiyot holati, uning xavfsizligi uchta indikator, ya'ni iste'mol narxlari, milliy valyuta kursi va aholining pul daromadlari bilan belgilanadi. Mana shu uchta indikator iqtisodiy xavfsizlikning boshqa indikatorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ular iqtisodiy xavfsizlik vositasi sifatida xizmat qiladi¹⁵. Bunday ko'rsatkichlar davlatning iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash borasidagi vazifalarini amalga oshirish vositalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

CHegara ko'rsatkichlari – iqtisodiyot sohasidagi milliy manfaatlarning miqdor jihatdan ifodalanishidir. Mazkur ko'rsatkichlar tizimli tahlil, prognoz va ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirishning muhim vositasi bo'lib hisoblanadi.

Iqtisodiyot sohasida asosiy ustuvorlik aholining turmush darajasini yuksaltirish bo'lganligi bois YAIM hajmi va u bilan bog'liq ko'rsatkichlarning quyi chegaraviy miqdorlarini belgilashda aynan shu ko'rsatkich asos sifatida olinishi kerak.

Jahon tajribasidan ma'lumki, ijtimoiy sohada tahdidlar minimal darajada bo'lishi uchun yashash minimumidan past daromadga ega bo'lgan aholi ulushi 7-10 foizni tashkil etishi, boy va kambag'allar daromadlari o'rtasidagi tafovut esa sakkiz martadan oshmasligi kerak.

Bir guruh rossiyalik olimlar iqtisodiy xavfsizlikning chegaraviy miqdorlarini belgilashda BMT tomonidan 1990 yilda qabul qilingan insoniy rivojlanish indeksini taklif etadilar. Mazkur indeks ijtimoiy taraqqiyotning eng aniq umumlashgan ko'rsatkichi (mezoni) bo'lib hisoblanadi¹⁶.

Adabiyotlarda iqtisodiy xavfsizlikning chegaraviy miqdorlari uchta guruhga ajratib ko'rsatiladi:¹⁷

birinchi guruhga ishlab chiqarish sohasi, uning tashqi dunyoga minimal darajada bog'liqlik sharoitida faoliyat yuritish qobiliyatini kiritadilar. Ushbu guruhga quyidagi chegaraviy miqdorlar kiritilgan:

- YAIM umumiy hajmi – “katta yettilik” bo'yicha o'rtacha indikatorning 75 foiz miqdorida;
- aholi jon boshiga YAIM hajmi – “katta yettilik” bo'yicha o'rtacha indikatorning 50 foiz miqdorida;
- dunyo bo'yicha o'rtacha indikatorning 100 foiz miqdorida;
- sanoat mahsuloti ishlab chiqarishi umumiy hajmida qayta ishlash sanoati ulushi – 70 foiz;
- YAIMda investitsiyalar ulushi – 25 foiz;
- sanoat ishlab chiqarishida mashinasozlik ulushi – 20 foiz;
- aholining ichki iste'molida import ulushi – 30 foiz, shu jumladan oziq-ovqat mahsulotlari – 25 foiz;
- mahsulot ishlab chiqarishning umumiy hajmida yangi mahsulotlar ulushi – 6 foiz.

Ikkinchi guruh ko'rsatkichlari tarkibiga aholi turmush darajasi va sifati bilan bog'liq chegaraviy miqdorlar kiritilgan:

- aholining umumiy sonida yashash minimumidan past daromadga ega bo'lgan fuqarolar ulushi - 7 foiz;
- umr ko'rish uzunligi – 70 yosh;
- boy va kambag'allar daromadlari o'rtasidagi tafovut – 8 marta;
- ishsizlik darajasi – 7 foiz.

¹⁵Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб. Питер 2007, с. 12

¹⁶Shu manba 73 bet.

¹⁷ Shu manba, 74-75 betlar.

Uchinchi guruh ko'rsatkichlari moliyaviy holat bilan bog'liq bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- YAIMga nisbatan ichki qarz miqdori – 30 foiz;
- YAIMga nisbatan tashqi qarz miqdori – 25 foiz;
- YAIMga nisbatan byudjet defitsiti – 5 foizgacha;
- naqd xorijiy valyuta hajmining naqd milliy valyuta hajmiga nisbati 25 foiz;
- YAIMga nisbatan pul massasi (M2) – 50 foiz.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, chegaraviy ko'rsatkichlarning bir xil miqdorini belgilab qo'yish uslubiy jihatdan uncha to'g'ri bo'lmaydi. Masalan, birinchi guruh ko'rsatkichlarida keltirilganidek, investitsiyalar ulushi YAIMga nisbatan hisoblaganda 25 foizdan kam bo'lgan holatda iqtisodiyotga tahdid yuzaga keladi. Lekin, ayni paytda investitsiyalar ulushi 40 foiz bo'lganida ham tahdid yuzaga kelishi mumkin. Farq shundaki, birinchi holatda mehnat qurollarining moddiy va ma'naviy jihatdan eskirishi natijasi sifatida tahdid yuzaga kelsa, ikkinchi holat aholi turmush darajasi va sifatining pasayib ketishiga olib kelishi mumkin. SHundan kelib chiqib, iqtisodiy xavfsizlikning ayrim chegaraviy miqdorlarini qat'iy qilib emas, balki ma'lum doira chegarasida belgilash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Qisqacha xulosalar

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi holati mezon va ko'rsatkichlar tizimi orqali baholanadi. Mana shu mezon va ko'rsatkichlar asosida iqtisodiy tizimning amal qilishidagi tahlilali chegaralar belgilanadi. Mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik holatining sustlashishiga ma'lum bir chegara doirasida yo'l qo'yilishi mumkin. Iqtisodiy xavfsizlik uchun ko'rsatkichlarning o'zi emas, ularning chegaraviy miqdori muhim ahamiyatga ega. SHu chegaralarga rioya qilmaslik takror ishlab chiqarishning turli elementlarini barqaror taraqqiy etishiga to'sqinlik qiladi.

Nazorat savollari

1. Iqtisodiy xavfsizlikning indikatorlari deganda nimani tushunasiz?
2. Iqtisodiy xavfsizlikning darajalariga ta'rif bering.
3. Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy ko'rsatkichlarini aytib bering.
4. Iqtisodiy xavfsizlikning chegara ko'rsatkichlari deganda nimani tushunasiz?
5. Iqtisodiy xavfsizlikning chegara ko'rsatkichlari nechta guruhga bo'lib o'rganiladi?
6. Nima uchun iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari tahlil qilinadi va baholanadi?
7. Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarini guruhlariga ajrating.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va halqimiz farovonligini yuksaltirishdir. –T: O'zbekiston, 2010 yil.
2. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi

qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. – T.: O'zbekiston, 2010

3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. –T.: "O'zbekiston", 2009

4. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997

5. Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. –T.: Akademiya, 2006

6. Abdusamedov N. Iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent, 2008.

7. Abalkin L. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozy i ix otrajenie.// Voprosy ekonomiki. 1994, №12, s. 45, 44-48s.

8. Isaxodjaev A., Rasulev A. Xufiyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004.

9. ekonomicheskaya bezopasnost: ucheb. posobie dlya studentov ekonomicheskix vuzov, obuchayuyixsya po spetsialnostyam ekonomiki i upravleniya. V.A.Bogomolov i dr. / Pod red. V.A.Bogomolova. M. YUNITI DANA, 2009.

10. ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost. Uchebnik / pod red. d.e.n., prof. L.P.Goncharenko. M.: ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika», 2008.

11. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter, 2007.

12. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii. Uchebnik. / Pod obsh. red. akad. Senchagova V.K. M.: DELO, 2005.

13. ekonomicheskaya bezopasnost. Proizvodstvo, finansy, banki. M.: ZAO «Fintsatinform», 1998.

4-Mavzu. Iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi tahdidlar

Tahdid jamiyat, davlat va ularning sub'yektlari, alohida shaxsning normal hayot faoliyatiga, ular manfaatlarini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiladigan, ziyon-zahmat keltiradigan, xavf-xatar tug'diradigan omillar va shart-sharoitlarni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida mamlakatimiz, millatimiz, jamiyatimiz va har bir fuqaroning xavfsizligiga, yangilanish va taraqqiyot yo'liga, jahon hamjamiyatiga qo'shilish yo'liga solinayotgan tahdidlar guruhlariga ajratilib, tahlil qilingan¹⁸.

1-jadval

Tahdidlarning turlanishi*

Tahdidlarning turlari	Ularning tavsifi
Manbalariga ko'ra	ichki, tashqi
Faoliyat sohalari bo'yicha	siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, harbiy, ekologik, demografik, ilmiy-texnikaviy, texnologik, intellektual, informatsion
Inson faoliyatiga nisbatan	ob'yektiv, sub'yektiv
Amalga oshish ehtimoli bo'yicha	inqiroz, qayta qurish, isloh etish, qarama-qarshilik, sherikchilik tufayli
Oqibatiga ko'ra	umumiy, lokal, xususiy

Jadval quyidagi manba asosida tuzildi: Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. – T.: Akademiya, 2006, 56 b.

Iqtisodiy xavfsizlikka bo'ladigan tahdidlar – mamlakatdagi iqtisodiy holatga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, shaxs, jamiyat, davlatning iqtisodiy manfaatlarini cheklab qo'yadigan, milliy qadriyatlar va hayot tarziga xavf soladigan hodisa va jarayonlardir¹⁹.

Odatda iqtisodiy tahdidlar umumlashtirilgan holda ichki va tashqi tahdidlarga ajratilib o'rganiladi. Iqtisodiy tahdidlar mamlakat iqtisodiyoti rivojiga, jamiyat, davlat, xo'jalik yurituvchi sub'yektlar, fuqarolarning iqtisodiy manfaatlariga bevosita xavf tug'diradi. Bu tahdidlar ijtimoiy takror ishlab chiqarishni izdan chiqarib, aholining turmush darajasini pasayib ketishiga olib keladi, jamiyat hayotida tanglik holatlarini keltirib chiqaradi, ijtimoiy barqarorlikka putur yetkazadi.

Ichki tahdidlar jumlasiga mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishga qodir emasligi, taraqqiyotda innovatsion asoslarning zaifligi, qarama-qarshiliklar va ijtimoiy ziddiyatlarni hal etishda manfaatlar balansiga erisha olmaslik kabilar kiritiladi.

Jahon narxlari va tashqi savdodagi o'zgarishlar, kirib kelayotgan kapital (xorijiy investitsiyalar) hajmidan mamlakatdan chiqib ketayotgan kapital hajmining

¹⁸ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997, 15 b.

¹⁹ Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб. Питер 2007, с.67

ortib ketishi, tashqi qarz miqdorining kattalashib ketishi, importga bog'lanib qolish, eksport tarkibida xom ashyo mahsulotlari ulushining oshib ketishi tashqi tahdidlar qatoriga kiradi.

Agar mamlakat ichidagi tahdidlarni oldi olinmasa, ular bartaraf etilmasa, ichki tahdidlar iqtisodiyotni tashqi tahdidlarga sezuvchan qilib qo'yadi. Ichki tahdidlar davlatni iqtisodiy va moliyaviy jihatdan zaiflashtirib, harbiy sohada tahdidlarni kuchayishiga olib keladi. Davlatning iqtisodiy jihatdan zaif bo'lishi millatni xalqaro moliyaviy tashkilotlarga qaram bo'lib qolishiga olib keladi. Bunda davlatning byudjet mablag'lari ijtimoiy majburiyatlarni bajarishga, masalan, byudjet sohasi xodimlariga ish haqi to'lash, pensiya, nafaqalar berishga ham yetmay qolishi mumkin. Ichki tahdidlar milliy tovar ishlab chiqaruvchilar tomonidan ichki talabni qondira olmaslik natijasida iqtisodiyotni importga, tashqi bozor kon'yunkturasiga bog'liqligini kuchaytirib qo'yadi. Davlatning ichki tahdidlarga qarshi turish qobiliyatining sust bo'lishligi uni samarali tashqi siyosat olib borishdan mahrum qilib qo'yadi, u milliy tovar ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlay olmaydi, raqobatbardosh mahsulotlar eksportini rag'batlantirib, yangi tovar bozorlarini egallay olmaydi.

Adabiyotlarda iqtisodiy xavfsizlikka ichki tahdidlar sifatida quyidagilar keltiriladi²⁰:

- mamlakat iqtisodiyotining biryoqlama rivojlanganligi va tarkibiy deformatsiyaning kuchayishi;
- milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligining pastligi;
- iqtisodiyotning yuqori darajada monopollashuvi;
- yuqori darajadagi inflyatsiya;
- mineral – xom ashyo bazalarining kam o'rganilganligi;
- mamlakat ilmiy-texnika salohiyatining yomonlashuvi, fan-texnika rivojlanishining ayrim yo'nalishlarida ilg'or o'rinlarning boy berilishi, boshqa faoliyat sohalarida intellektual mehnat nufuzi va obro' - e'tiborining tushib ketishi;
- infratuzilmaning rivojlanmaganligi;
- ichki bozorlardan milliy tovarlarning chet el tovarlari tomonidan siqib chiqarilishi;
- hududiy separatizm va lobbizmning yuqoriligi;
- investitsion faollikning pasayishi;
- ijtimoiy ziddiyatlar kelib chiqish xavfining mavjudligi;
- qonunchilikning rivojlanmaganligi, huquqiy intizomning sustligi;
- moliyaviy va shartnomaviy intizomning pastligi;
- iqtisodiyotning kriminallasuvi, boshqaruvda korrupsiyaning kuchayishi;
- daromadlarni yashirish, soliq to'lashdan qochish hollarining ko'payishi;
- moliyaviy mablag'larning chet ellarga noqonuniy tarzda o'tkazilishi.

²⁰ Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. – T.: Akademiya, 2006, 57-58 –b.

Tashqi tahdidlar jumlasiga esa quyidagilar kiritiladi:

- eksport tarkibida xom ashyo mahsulotlarining ustuvorligi;
- mamlakatning import mahsulotlariga qaramligi, bog'liqligi;
- import tarkibining ratsional emasligi;
- tashqi qarzlarning o'sib borishi;
- eksport va valyuta nazoratining yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi;
- bojxona chegaralarining yetarli darajada belgilanmaganligi;
- eksport-import operatsiyalariga xizmat ko'rsatuvchi transport infratuzilmalarining rivojlanmaganligi.

YUqorida keltirilgan ichki tahdidlar orasida iqtisodiyot tarkibining deformatsiyalashuvining kuchayishi iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan tahdidlardan bo'lib hisoblanadi. Mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun birinchi navbatda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish kerak bo'ladi. Bunday o'zgarishlarning mazmuni ishlab chiqarish bilan talab tarkibi o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashda ifodalanadi. SHuni hisobga olgan holda O'zbekistonda olib borilgan islohotlar davomida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishga alohida e'tibor berildi. Ayniqsa, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini rivojlantirish, real sektor korxonalarini qo'llab-quvvatlash, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash kabi masalalar birinchi navbatda hal etiladigan vazifalar qatoridan o'rin oldi.

Mamlakatda investitsion va innovatsion faollikning susayishi ham jiddiy tahdidlardan bo'lib hisoblanadi. Respublikada iqtisodiyotga bo'ladigan bunday tahdidni oldini olish maqsadida faol investitsiya siyosati olib borildi. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, uning raqobatdoshligini keskin oshirish, eksport salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan muhim ustuvor loyihalarni amalga oshirish bo'yicha Dastur ishlab chiqildi. Bu loyihalar yoqilg'i-energetika, kimyo, neft-gazni qayta ishlash, metallurgiya tarmoqlariga, yengil va to'qimachilik sanoati, qurilish materiallari sanoati, mashinasozlik va boshqa sohalarga tegishlidir.

Loyihalashtirish va qurilish ishlari boshlanayotgan inshootlarni: kompaniya va korxonalarining o'z mablag'lari – umumiy hisobda 8,2 milliard dollar, O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot fondi kreditlari (2,5 milliard dollar), xorijiy investitsiya va kreditlar (13,5 milliard dollar) hisobidan amalga oshirish mo'ljallangan²¹.

Aholining mulkiy jihatdan tabaqalashuvi ham iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy tahdidlar soladi. Mana shunday tahdidlarni oldini olish maqsadida respublikada kuchli ijtimoiy siyosat amalga oshirilmoqda. Ish haqi, pensiya, nafaqalar miqdori muntazam ravishda oshirib borilmoqda. Daromadlarni oshirishning ishonchli manbai sifatida aholini ish bilan bandligini ta'minlashga qaratilgan chora- tadbirlar ishlab chiqilmoqda va amalga oshirilmoqda. Natijada mamlakatda ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga erishilmoqda.

Qisqacha xulosalar

²¹ I.Karimov «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari». Toshkent, «O'zbekiston», 2009. 38 bet.

Tahdid jamiyat, davlat va ularning sub'yektlari, alohida shaxsning normal hayot faoliyatiga, ular manfaatlarini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiladigan, ziyon-zahmat keltiradigan, xavf- xatar tug'diradigan omillar va shart-sharoitlarni anglatadi.

Iqtisodiy tahdidlar mamlakat iqtisodiyoti rivojiga, jamiyat, davlat, xo'jalik yurituvchi sub'yektlar, fuqarolarning iqtisodiy manfaatlariga bevosita xavf tug'diradi. Bu tahdidlar ijtimoiy takror ishlab chiqarishni izdan chiqarib, aholining turmush darajasini pasayib ketishiga olib keladi, jamiyat hayotida tanglik holatlarini keltirib chiqaradi, ijtimoiy barqarorlikka putur yetkazadi.

Nazorat savollari

1. Tahdid deganda nimani tushunasiz?
2. Tahdidlarning qanday turlari mavjud?
3. Ichki va tashqi tahdidlar iqtisodiy xavfsizlikka qanday ta'sir ko'rsatadi?
4. O'zbekistonda iqtisodiy xavfsizlikka bo'ladigan tahdidlarning oldini olish borasida qanday chora-tadbirlar amalga oshirildi?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma'naviyat”, 2009
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: “O'zbekiston”, 2009
3. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
4. Mejdunarodnye strategii ekonomicheskogo razvitiya: Ucheb.posobie / Pod red. YU.V.Mokogona. – K.: Znannya, 2007
5. Ivanov YU. O globalnom mejdunarodnom sopostavlenii VVP po 146 stranam mira. // Voprosy ekonomiki, №5, 2008, s. 29-35
6. Mejdunarodnaya ekonomika: teoriya i praktika: Uchebnik dlya vuzov:- SPb. Piter. 2008. s.18
7. YUdaeva K., YAsin ye. Strategiya–2050: Spravitsya li Rossiya s vyzovami globalizatsii? // Voprosy ekonomiki. №5, 2008. s. 4-21
8. Feygin G.F.. Razvitie natsionalnykh ekonomik v usloviyax globalizatsii: istoriko-ekonomicheskij aspekt./Izvestiya Sankt-Peterburgskogo universiteta. №2, 2009, s.14-23

5-mavzu. Globallashuv jarayonlarining mamlakatlar iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri

XX asrning oxirgi choragida jahon hamjamiyatining iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalaridagi rivojlanishi globallashuv jarayonlari ta'sirida amalga oshdi. Globallashuvning iqtisodiy mazmuni va mohiyati birinchi navbatda xo'jalik taraqqiyotining manbalari, omillari va shakllari bilan bog'liqdir. Bu yerda gap sarmoyalar, texnologiyalar, ishchi kuchi, intellektual va moliyaviy resurslar,

boshqaruv va boshqalar to'g'risida ketmoqda. Ushbu jarayonlar xalqaro savdo va investitsiya hajmlarining o'sishi, jahon moliya bozorlari va ishchi kuchi bozorlarining misli ko'rilmagan tarzdagi diversifikatsiyasi, jahon xo'jalik aloqalarida transmilliy korporatsiyalar rolining oshishi, global raqobatning keskinlashuvida namoyon bo'lmoqda.

Globallashuv iqtisodiy taraqqiyotning industrial bosqichidan postindustrial bosqichiga o'tish davrining mahsuli bo'lib hisoblanadi. Demak, globallashuv jahon hamjamiyatining bugungi kundagi taraqqiyoti bosqichini ifodalovchi jarayondir. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 1995-yildayoq dunyo aholisining 90 foizi globallashuv jarayonlariga tortilgan.

“Globallashuv” iborasi birinchi marta 1983-yilda T. Levitt tomonidan qo'llangan. U “ko'pmillatli yirik korporatsiyalar tomonidan ishlab chiqarilgan alohida mahsulotlar bozorlarining qo'shilib ketish hodisasini” globallashuv iborasi bilan ifodalagan²².

Globallashuv – baynalmilallashuvning eng yangi bosqichi bo'lib, unda dunyo xo'jaligi yagona iqtisodiy organizmga aylana boshladi. Mamlakatlararo tovar va xizmatlar, kapital va axborot oqimlarining, xalqaro miqyosda mehnat resurslari harakatchanligining keskin o'sib borishi globallashuvning xarakterli xususiyatlaridan biridir. Keyingi davrlarda ishlab chiqarishning milliy bozorlarga emas, ko'proq dunyo bozorlariga yo'naltirilganligi dunyo iqtisodiyoti globallashuvining hozirgi bosqichini harakatlantiruvchi kuchi bo'lib hisoblanadi²³.

Globallashuv jarayonlarining mamlakatlar iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri masalalarini o'rganishda “iqtisodiy globallashuv” muammosiga ko'proq ahamiyat berish kerak bo'ladi.

Transmilliy korporatsiyalarning o'sib borishi, ya'ni ishlab chiqarishning integratsiyalashuvi, xalqaro miqyoslarda pul ko'rinishidagi kapitalning turli shakllarda harakat qilishi “iqtisodiy globallashuv” tushunchasiga sifat jihatdan yangi mazmun baxsh etdi.

2 – jadval

Globallashuv jarayonlarining asosiy xususiyatlari

	Rivojlangan mamlakatlar		Rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari		Barcha mamlakatlar	
	1990-1995	2000-2005	1990-1995	2000-2005	1990-2000	2000-2011
Tovarlar savdosi (YAIMga nisbatan %da)	30,1	38,4	35,7	49,9	30,9	40,5
Xizmatlar savdosi (YAIMga nisbatan %da)	7,6	9,5	8,4	9,4	7,7	9,5
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (YAIMga nisbatan %da)	0,8	2,1	1,8	2,7	0,9	2,3

²² Г.Ф.Фейгин. Развитие национальных экономик в условиях глобализации: историко-экономический аспект. / Известия Санкт-Петербургского университета. №2, 2009, с.14

²³ Международная экономика: теория и практика. Учебник для вузов. – СПб. Питер, 2008. с. 15

nisbatan %da)						
Mobil telefonlardan foydalanuvchilar (aholi sonidagi ulushi, %)	3,8	67,6	0,1	19,5	0,9	29,8
Internetdan foydalanuvchilar (aholi sonidagi ulushi, %)	0,7	41,0	0,01	4,9	0,1	9,1
Migrantlar tomonidan o'tkazilgan mablag'lar hajmi (YAIMga nisbatan %da)	-	-	118	165	-	-

Manba: K.YUdaeva, ye.YAsin. Strategiya–2050: Spravitsya li Rossiya s vyzovami globalizatsii? // Voprosy ekonomiki. №5, 2008. s.8.

Ayni paytda “Jahon bozori, xalqaro xo’jalik munosabatlari va institutlari milliy xo’jalik tizimlarining oddiy davomi, ularning yig’indisi emas, balki ulardan tubdan farq qiluvchi tashkiliy tuzilma bo’lib hisoblanadi”²⁴.

Iqtisodiy globallashuv bir qator xususiyatlarga ega:

birinchidan, keyingi yillarda dunyoda sodir bo’lgan siyosiy o’zgarishlar natijasida jahon xo’jaligining universallasuvi, bozor iqtisodiyoti tamoyillariga asoslangan iqtisodiy makonning kengayishi.

Iqtisodiy globallashuvning ikkinchi hususiyati – kapital harakatining erkinlashuvi hamda moliya tizimlari va valyuta nazoratini tartibga solishning qiyinlashuvi. Ushbu jarayonlarning ta’siri natijasida xalqaro savdo hajmlari, mamlakatlar o’rtasida moliyaviy va sarmoya oqimlari bir necha barobar oshib bormoqda.

Globallashuv jarayonining uchinchi xarakterli xususiyati – milliy xo’jaliklarning iqtisodiy jihatdan ochiqligining ortib borishi. Milliy iqtisodiyotlarning ochiqligini, masalan, tashqi savdo kvotasi bilan o’lchanadigan bo’lsa, XX asrning o’rtalarida bu ko’rsatkich o’rtacha 16 %ga teng bo’lgan bo’lsa, 2004- yilda 36 foizga yetdi, 2006- yilda esa 49 foizdan oshib ketdi²⁵.

Bunday holat dunyoda iste’mol qilinayotgan tovar va xizmatlarning o’rta hisobda deyarli yarmi to’la yoki qisman ular iste’mol qilinayotgan mamlakatlardan tashqarida ishlab chiqarilishini ko’rsatadi.

Globallashuvning to’rtinchi hususiyati uning ishsizlikka va mamlakatlarning ish bilan bandlikning barqaror yuqori darajasini ta’minlash qobiliyatiga ta’siri bilan bog’liqdir. Hozirgi kunda ilm talab qiladigan va yuqori texnologiyali tarmoqlar yuqori malakali, lekin kam miqdorda ishchi kuchi talab etadi. Keyingi yillarda mehnat, material va energiya talab etadigan tarmoqlarda band bo’lgan past va o’rtacha malakaga ega bo’lgan xodimlar soni qisqarib bormoqda. Ularning bir qismi xizmat ko’rsatish sektorlariga o’tmoqda, lekin katta qismi ishsizlar qatoridan joy olmoqda.

Beshinchi xususiyati – iqtisodiy jarayonlarning global muammolar, jumladan, resurslarning cheklanganligi, demografik vaziyatning va oziq-ovqat muammolarining

²⁴ Богомолов О.Т. Анатомия глобальной экономики. –М.: 2004-с

²⁵ Международная экономика: теория и практика: Учебник для вузов:- СПб. Питер. 2008,с.18

keskinlashuvi, rivojlangan mamlakatlar bilan qoloq mamlakatlar orasidagi texnologik va intellektual salohiyatdagi tafovutning chuqurlashuvi, daromadlar bo'yicha differentsiatsiyaning kuchayishi, ekologik muammolarning keskinlashuvi bilan bog'liqligidir.

Globallashuv tarafdorlari ushbu jarayonda ishtirok etadigan barcha mamlakatlar undan foyda ko'radi, degan fikrni bildiradilar. Lekin real hayotda global munosabatlarning ustunliklaridan asosan rivojlangan mamlakatlar manfaat ko'rmoqdalar, degan fikrlar ham mavjud.

Globallashuv ma'lum ma'noda iqtisodiyotning qutblashuvini kuchaytiradi. Mashhur venger iqtisodchisi M.SHimaining hisob-kitoblariga ko'ra, 1995 yilda jahon YAIMning 80 foizi dunyo aholisining 14,5 foizi yashaydigan 24 mamlakat tomonidan, 15 foizi dunyo aholisining 31,5 foizi to'g'ri keladigan 63 mamlakat tomonidan o'zlashtirilgan. Jahon YAIMning bor yo'g'i 5 foizi dunyo aholisining yarmidan ko'pi, ya'ni 55,5 foizi istiqomat qiladigan 45 mamlakat tomonidan o'zlashtirilgan²⁶.

2005-yilda dunyo bo'yicha olingan daromadning bor yo'g'i 39 foizi dunyo aholisining 84 foizi yashaydigan jon boshiga eng past va o'rtacha daromadli mamlakatlar ulushiga to'g'ri kelgan.

MDH hissasiga jahon yalpi ichki mahsulotning bor-yo'g'i 4,1% to'g'ri keladi, yel mamlakatlarining ulushi esa 24%ni tashkil etadi²⁷.

3-jadval

Butun dunyoda yaratilgan daromadning mamlakatlarning alohida guruhleri o'rtasida taqsimlanishi, %*

Mamlakatlar guruhleri	Dunyo daromadidagi ulushi	Dunyo aholisi sonidagi ulushi
Jon boshiga eng past daromadli mamlakatlar	7	36
Jon boshiga o'rtacha daromadli mamlakatlar	32	48
Jon boshiga eng yuqori daromadli mamlakatlar	61	16

*Manba: YU.Ivanov. O globalnom mejdunarodnom sopostavlenii VVP po 146 stranam mira. / Voprosy ekonomiki. №5, 2008, s.22.

Globallashuv sharoitida mamlakatlar iqtisodiy xavfsizligi – ko'p qirrali tushuncha bo'lib, hozircha uning yagona talqini qabul qilinmagan. Taraqqiyotning hozirgi bosqichida ishlab chiqarish va tashqi iqtisodiy aloqalar jadallik bilan chuqurlashib, milliy iqtisodiyotlarning baynalmilallashuvi kuchayib bormoqda. Bunday sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash nafaqat mamlakat darajasida, balki mintaqa darajasida ham eng muhim masalalardan biriga aylanib boradi.

²⁶ Internet ma'lumotlari

²⁷ Иванов Ю. О глобальном международном сопоставлении ВВП по 146 странам мира. / Вопросы экономики, №5, 2008, с. 29

Globallashuv dunyo hamjamiyati ishtirokchilari uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan bir vaqtda, milliy iqtisodiyotlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan xavf-xatar va tahdidlarni ham vujudga keltiradi. Globallashuv jarayonlari kuchayib borgan sari bunday tahdidlar miqyosi kengayib, ularni bashorat qilish va bartaraf etish qiyinlashib boradi. Bir paytning o'zida ham dunyo hamjamiyatiga, ham alohida olingan konkret mamlakatga tahdid soladigan yangi global xavf-xatarlar vujudga keladi.

Globallashuv jarayoniga umumiy nuqtai nazardan qaraladigan bo'lsa, ushbu jarayon O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning iborasi bilan aytganda, "mutlaqo yangicha ma'no – mazmundagi xo'jalik, ijtimoiy-siyosiy, tabiiy-biologik global muhitning shakllanishini va shu bilan birga, mavjud milliy va mintaqaviy muammolarning jahon miqyosidagi muammolarga aylanib borishini ifoda etmoqda"²⁸.

SHuning uchun ham mamlakat iqtisodiy xavfsizligini keng xalqaro hamkorliksiz ta'minlash mumkin emas. CHunki yuzaga kelayotgan muammolarni faqat milliy vosita va mexanizmlar yordamida hal etib bo'lmaydi. SHu bois "milliy iqtisodiy xavfsizlik" va "xalqaro iqtisodiy xavfsizlik" kabi tushunchalar o'rtasida aloqadorlik kuchayib bormoqda. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim sharti sifatida qaraladi.

Globallashuv mamlakatlar iqtisodiyotini tashqi omillar ta'siriga ochiq qilib qo'yadi. Masalan, XX asr 70– yillarining o'rtalarida OPEK a'zolarining xatti-harakatlari natijasida neft mahsulotlariga jahon narxlari oshib ketdi. Jahon miqyosida energiya iste'molining muntazam o'sib borganligi va energiya resurslarining cheklanganligi sharoitida ko'p mamlakatlar oldida energetika xavfsizligini ta'minlash muammosi dolzarb bo'lib qoldi.

XX asr 70 – yillarining boshlarida Bretton – Vud xalqaro valyuta tizimining parokandalikka yuz tutganligi va 1976–yilda YAmayka kelishuvlari asosida "suzuvchi" valyuta kurslariga o'tilganligi, rivojlangan mamlakatlar tomonidan kapital harakatlari ustidan nazoratni sekin–asta susaytirilganligidan dalolat beradi.

Keyinchalik o'tgan asrning 80 – 90 – yillarida Lotin Amerikasi va Janubi-sharqiy Osiyoning bir qator mamlakatlarida sodir bo'lgan va jahon moliya bozorlarida halokatga olib kelgan inqirozlar natijasida moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash zaruriyati paydo bo'ldi.

Yer yuzi aholisi sonining ko'payib borishi, buning natijasida xom ashyo va mahsulotlarga bo'lgan talabning oshishi va oqibatda chiqindilarning katta miqdorda to'planib borishi atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsata boshladi. Bu jarayonlar global xarakterga ega bo'lganligi bois, dunyo miqyosida tahdidga aylanib, ekologik xavfsizlikni ta'minlash zaruriyatini keltirib chiqardi.

2008-yilda boshlangan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi dunyoning deyarli barcha mamlakatlari iqtisodiyotiga ta'sir etuvchi tahdidlarni keltirib chiqardi. Inqiroz AQSH ipotekali kreditlash tizimida ro'y bergan tanglik natijasida kelib chiqdi. Keyinchalik uning miqyosi kengayib, yirik banklar va moliyaviy tuzilmalarning to'lov qobiliyati zaiflashib qolganligi oqibatida moliyaviy inqirozga aylanib ketdi.

²⁸ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. Тошкент. "Маънавият", 2009, 111-бет.

Inqiroz ta'sirida yirik kompaniyalar indeksleri va aksiyalarining bozor qiymati halokatli darajada tushib ketdi. Bu esa dunyoning ko'plab mamlakatlarida ishlab chiqarish sur'atlarining pasayib ketishiga olib keldi. Natijada iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashib, buning oqibatida ishsizlik miqyoslari osha boshladi. Jarayonlarning bunday kechishi mamlakatlarning milliy va uning tarkibiy qismi bo'lgan iqtisodiy xavfsizligiga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi.

Qisqacha xulosalar

Globallashuv iqtisodiy taraqqiyotning industrial bosqichidan postindustrial bosqichiga o'tish davrining mahsuli bo'lib hisoblanadi. Globallashuv jahon hamjamiyatining bugungi kundagi taraqqiyoti bosqichini ifodalovchi jarayondir.

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida ishlab chiqarish va tashqi iqtisodiy aloqalar jadallik bilan chuqurlashib, milliy iqtisodiyotlarning baynalmilallashuvi kuchayib bormoqda. Bunday sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash nafaqat mamlakat darajasida, balki mintaqa darajasida ham eng muhim masalalardan biriga aylanib boradi.

Globallashuv dunyo hamjamiyati ishtirokchilari uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan bir vaqtda, milliy iqtisodiyotlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan xavf-xatar va tahdidlarni ham vujudga keltiradi. Globallashuv jarayonlari kuchayib borgan sari bunday tahdidlar miqyosi kengayib, ularni bartaraf etish va prognozlash qiyinlashib boradi. Bir paytning o'zida ham dunyo hamjamiyatiga, ham alohida olingan konkret mamlakatga tahdid soladigan yangi global xavf- xatarlar vujudga keladi.

Nazorat savollari

1. Globallashuv deganda nimani tushunasiz?
2. Qanday omillar ta'sirida globallashuv jarayonlari kuchayib bormoqda?
3. "Iqtisodiy globallashuv"ning xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Globallashuv jarayonlari mamlakatlar iqtisodiy xavfsizligiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
5. Globallashuv sharoitida qanday qilib iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash kerak bo'ladi?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2009
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009
3. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
4. Mejdunarodnye strategii ekonomicheskogo razvitiya: Ucheb.posobie / Pod red. YU.V.Mokogona. – K.: Znannya, 2007
5. Ivanov YU. O globalnom mejdunarodnom sopostavlenii VVP po 146 stranam mira. // Voprosy ekonomiki, №5, 2008, s. 29-35

6. Mejdunarodnaya ekonomika: teoriya i praktika: Uchebnik dlya vuzov:- SPb. Piter. 2008. s.18
7. YUdaeva K., YAsin ye. Strategiya–2050: Spravitsya li Rossiya s vyzovami globalizatsii? // Voprosy ekonomiki. №5, 2008. s. 4-21
8. Feygin G.F.. Razvitie natsionalnykh ekonomik v usloviyax globalizatsii: istoriko-ekonomicheskiy aspekt./Izvestiya Sankt-Peterburgskogo universiteta. №2, 2009, s.14-23

6-mavzu. Terrorizm va uning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri

Xalqaro miqyosda barqarorlik va xavfsizlikka jiddiy tahdid soladigan hodisa sifatida terrorizm o'tgan asrning oxirlaridan boshlab jahon hamjamiyatining e'tiborini torta boshladi. Lekin, faqat 2001-yil sentabr voqealaridan keyin siyosatchi va ekspertlar ushbu muammoga jiddiy qaray boshladilar.

Terrorizmning tarixiga nazar solinadigan bo'lsa, u o'rta asrlardan boshlab dunyoning barcha mintaq va mamlakatlarida uchrayib turgan. Ayni paytda uning ko'rinishlari va amalga oshirish usullari turlicha bo'lgan.

Terrorizm qanday shaklda namoyon bo'lishidan qat'iy nazar miqyoslari va oqibatlari nuqtai nazaridan eng xavfli ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy muammolardan biriga aylanib qoldi. Terrorizm va ekstremizm dunyoning deyarli barcha mamlakatlari va ularning fuqarolari xavfsizligiga tahdid solmoqda va juda katta siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy yo'qotishlarga olib kelmoqda.

Terrorizmni jamiyat hayot faoliyatiga tahdid sifatida o'rganishda, birinchi navbatda, uning eng tuban, eng qabih maqsadlarga xizmat qiladigan hodisa ekanligini ko'zda tutish kerak bo'ladi.

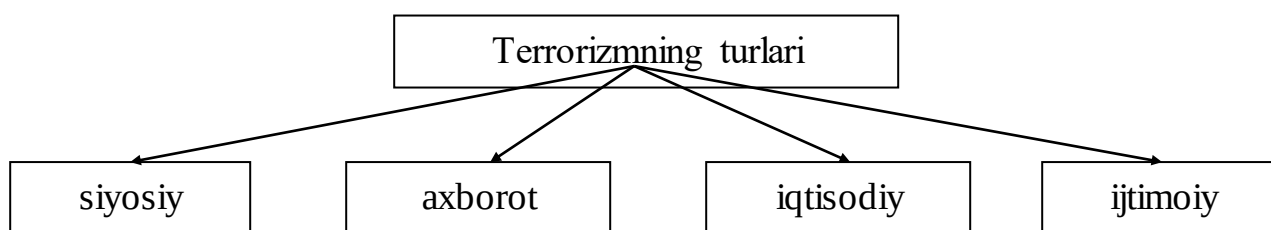
“Terror” va “terrorizm” iboralarining yuzga yaqin talqini bo'lib, ularning hammasi ham mukammal emas. Lotincha “terror” degan so'z “qo'rqinch”, “daxshat” ma'nosini anglatadi. “Terrorizm” esa terrorni amalga oshirishdir. Ushbu iboraning kengroq ma'noda siyosiy raqiblarni, muxoliflarni yo'qotish yoki qo'rqitish, aholi o'rtasida vahima va tartibsizliklarni keltirib chiqarish maqsadida zo'ravonlik harakatlarini amalga oshirish, deb talqin qilish mumkin.

Terroristik harakatlar turlicha bo'lib, ular qatoriga quyidagilar kiradi:

- ta'qib qilish;
- buzg'unchilik qilish;
- garovga olish;
- qotillik;
- qo'rqitish;
- portlatish va b.

Terrorchilarning xatti-harakatlari har doim ham qotillik bilan bog'liq bo'lmasada, doimo zo'ravonlik, majburlash va tahdidni ko'zda tutadi. Ayni paytda ko'zlangan maqsadlar turlicha bo'lishi mumkin: siyosiy, iqtisodiy, qasd olish va b.

Terrorizm va undan aholini himoya qilishga bag'ishlangan Amerika qit'asi davlatlarining Inson huquqlari bo'yicha bo'lib o'tgan konferensiyasida (1970-y.) terrorizmning uchta – ijtimoiy, siyosiy va g'oyaviy turi aytib o'tilgan.

4- rasm. Terrorizmning turlari

Terrorizm ikki xil toifada namoyon bo'lishi mumkin. Birinchisi yakka tartibda amalga oshiriladigan, ikkinchisi esa guruh bo'lib amalga oshiriladigan terrorizm. Siyosatshunoslikda davlat terrorizmi tushunchasi ham qo'llaniladi. Bunga diktatorlik va totalitar rejimlarning repressiyalari misol bo'la oladi.

Terrorizm davlat xavfsizligini ta'minlash bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu hodisa ijtimoiy, etnik, diniy radikalizm va ekstremizmni ifodalashning eng yomon usuli bo'lib, bunday harakatni amalga oshiradigan kishilar guruhi o'z maqsadlariga erishish uchun hech narsadan qaytmaydilar.

Xalqaro miqyosda terrorizm daxshatli epidemiya sifatida tarqalib bormoqda. Terrorizm ayniqsa XX asrning 60-yillaridan kuchayib boshladi. Bu davrda dunyoning bir qancha mintaqalarida turli terroristik tashkilotlar va guruhlar faolligi oshib bordi. Ba'zi manbalarga ko'ra, dunyoda 500 dan ortiq yashirin terroristik tashkilotlar mavjud. 1968 – 1980 yillar davomida ular tomonidan 7000 mingga yaqin terroristik harakatlar amalga oshirilgan. Terrorizm miqyoslari butun dunyoda kengayib bormoqda: agar 80-yillarda 500 dan 800 tagacha katta terroristik harakatlar amalga oshirilgan bo'lsa, 90 – yillarda 900 va undan ortiq harakatlar amalga oshirildi.

Rossiyalik siyosatchi D.V. Olshanskiy²⁹ terrorizmning to'rtta, 4-rasmda keltirilgan turlarini ajratib ko'rsatadi.

Siyosiy terrorizm – siyosiy arboblarga, ular o'tkazayotgan siyosatga, hukumatlarga ta'sir o'tkazish maqsadida amalga oshiriladigan harakatlar.

Axborot sohasida terrorizm – jamiyat a'zolarining ruhiyatiga, xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish.

Iqtisodiy sohadagi terrorizm – terroristlarning iqtisodiy manfaatga erishish maqsadida raqiblariga, aholining turli qatlamlari va guruhlariga, davlatlar va ularning boshliqlariga ta'sir o'tkazishi.

Ijtimoiy terrorizm – jinoyatchilik miqyoslarining kengayishi, kriminal vaziyatning keskinlashuvi, umumiy ijtimoiy beqarorlikning vujudga kelishi.

Xalqaro tashkilotlar va olimlar terrorizmning kelib chiqish sabablariga alohida e'tibor qaratib keladilar. Bunday sabablarni aniqlash terrorizmga qarshi kurash choralarini ishlab chiqish va takomillashtirishda asosiy e'tibor qaratiladigan muammolardan biri bo'lib hisoblanadi.

BMTning 1990-yilda Gavanada bo'lib o'tgan jinoyatchilikni oldini olish va ularga nisbatan munosabat masalalariga bag'ishlangan VIII Xalqaro kongressida terrorizmning quyidagi asosiy sabablari ko'rsatib o'tilgan: qashshoqlik, ishsizlik, savodsizlik, uy-joyning yetishmasligi, ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining takomillashmaganligi, kelajakka ishonchning yo'qligi, aholining marginallasuvi (lot.Marginalis so'zidan – ijtimoiy hayotning eng past qatlamidagilar – daydilar, qashshoqlar), ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi, oilaviy va ijtimoiy aloqalarning susayishi, tarbiyadagi nuqsonlar, migratsiyaning salbiy oqibatlari, madaniy o'ziga xoslikni yo'qotish, madaniy-ma'naviy hordiq chiqaradigan maskanlarning yetishmasligi, ommaviy axborot vositalari tomonidan zo'ravonlik, tengsizlikni kuchayishiga olib kelishi mumkin bo'lgan g'oya va qarashlarni tarqatish.

²⁹ Internet ma'lumoti

Globalashuv davrida terrorizm shunday bir hodisaga aylandiki, unga qarshi kurashishda butun jahon hamjamiyati ishtirok etishi kerak. Faqat shundagina kurashning samaradorligiga erishish mumkin. Terrorizmga qarshi kuchlarni birlashtirish zaruriyati uning transmilliy xarakterga ega ekanligi kabi xususiyati bilan belgilanadi. SHu bilan birga xalqaro terrorizm bilan kurash bo'yicha davlatlarning o'zaro hamkorligini tartibga solish bir qator universal va mintaqaviy xalqaro konvensiyalarning predmeti sifatida belgilangan. Terrorizmga qarshilik ko'rsatish bo'yicha Jeneva Konvensiyasi (1937-y), Terroristik aktlarni oldini olish va jazolash to'g'risidagi Vashington Konvensiyasi (1971-y.), Terrorizmga yo'l qo'ymaslik bo'yicha Yevropa Konvensiyasi (1977-y) shular jumlasidandir.

Hozirga kelib dunyo hamjamiyatida terrorizmga qarshi kurash borasida ma'lum tajriba orttirilgan:

- XX asrning 70 – yillari o'rtalaridan boshlab, BMTning jinoyatchilikni oldini olish va u bilan kurash bo'yicha Qo'mitasining har bir sessiyasida u yoki bu darajada umuman terrorizm va shu jumladan xalqaro terrorizm masalalari ko'rib chiqilgan;

- 1970 – yillardan boshlab, BMT o'ndan ortiq antiterroristik hujjatlar qabul qildi;

- funksiyalari to'liq yoki qisman terrorizmga qarshi kurash bo'lgan xalqaro tuzilmalar tashkil etilgan va ular faoliyat olib bormoqda (masalan, INTERPOL, yeVROPOL, MDHning Antiterrorga qarshi markazi va b.);

- arab davlatlari Ligasining ichki ishlar vazirlari Kengashining 13 – sessiyasida terrorizmga qarshi kurashda “Xulq-atvor Kodeksi” loyihasi qabul qilindi. Unga ko'ra terrorchilik harakatlarini rejalashtirish va amalga oshirish uchun mamlakat hududidan joy berish, terroristik tashkilotlarga moliyaviy, moddiy va boshqa yordam berish taqiqlanadi.

Qisqacha xulosalar

Terrorizm jahondagi barcha mamlakatlar barqarorligi va milliy xavfsizligiga jiddiy tahdid bo'lib hisoblanadi. Terrorizm va ekstremizm dunyoning deyarli barcha mamlakatlari va ularning fuqarolari xavfsizligiga tahdid solmoqda va juda katta siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy yo'qotishlarga olib kelmoqda. Terrorizmni jamiyat hayot faoliyatiga tahdid bo'lib, u eng tuban, eng qabih maqsadlarga xizmat qiladigan hodisadir.

Globalashuv davrida terrorizm qarshi kurashishda butun jahon hamjamiyati ishtirok etishi kerak. Faqat shundagina kurashning samaradorligiga erishish mumkin.

Nazorat savollari

1. Terrorizm qachon paydo bo'lgan?
2. Terrorizmning ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlari nimalardan iborat?
3. Terrorizm iqtisodiy xavfsizlikka qanday ta'sir ko'rsatadi?
4. Jahon hamjamiyati terrorizmga qarshi qanday kurash olib boradi?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
2. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
3. Seybol. Mejdunarodnyy terrorizm i strany TSentralnoy Azii: pospeshnye vyyvody // TSentralnaya Aziya i Kavkaz. №5, 2008, s.161-168
4. Nosenko V. Borba s mejdunarodnym terrorizmom i musulmanskij mir // Mirovaya ekonomika i mejdunarodnye otnosheniya. №3, 2007, s. 29 - 36
5. Puzыrev D. Terrorizm v sovremennыx mejdunarodныx otnosheniyax // Mirovaya ekonomika i mejdunarodnye otnosheniya. №8, 2008, s. 63 - 67
6. Abaturov V. K Tashkentskomu sammitu SHanxayskoy organizatsii sotrudnichestva. «Ekonomicheskoe obozrenie». May. 2004. s. 4-9.
7. TSentralnaya Aziya. SHanxayskaya ekonomicheskaya organizatsiya. «Ekonomicheskoe obozrenie». Iyun. 2004. s. 23-27.

7-mavzu. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda regional tashkilotlarning o'rni va roli

Respublika Prezidenti I.Karimovning O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan tantanada so'zlagan ma'ruzasida mamlakatimiz olib borayotgan tashqi siyosatning tag-tomirida hech kimga sir bo'lmagan bir maqsad, ya'ni O'zbekiston manfaati turganligi alohida ta'kidlab o'tildi³⁰.

Hozirgi kunda O'zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Islom Konferensiyasi tashkiloti, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, SHanxay hamkorlik tashkiloti, Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti, Mustaqil Davlatlar hamdo'stligi kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar va qator ixtisoslashgan xalqaro tuzilmalar ishida faol ishtirok etib, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli hudud barpo etish, narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog'liq, shuningdek, xalqaro hamjamiyat oldida turgan boshqa dolzarb muammolarni hal etish ishiga salmoqli hissa qo'shmoqda³¹.

Hozirgi paytda tashqi siyosiy va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda O'zbekiston o'z mustaqilligining dastlabki yillaridayoq ishlab chiqilgan quyidagi asosiy tamoyillarga amal qilmoqda:

birinchidan, o'zaro manfaatlarni har tomonlama hisobga olgan holda davlat milliy manfaatlarining ustunligi;

ikkinchidan, teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;

uchinchidan, mafkuraviy qarashlardan qat'iy nazar hamkorlik uchun ochiqlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik;

to'rtinchidan, xalqaro huquq normalarining davlat ichki normalaridan ustuvorligi;

beshinchidan, tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama, ham ko'p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish³².

Keyingi yillarda dunyo iqtisodiyoti va siyosatida Osiyoning roli juda tez o'sib bormoqda va ekspertlarning fikricha, u bundan ham o'sib boradi. Markaziy Osiyo faol geosiyosiy raqobat mintaqasiga aylanib bormoqda. Mintaqaning markazida joylashgan O'zbekiston Respublikasi esa strategik jihatdan muhim hududda joylashgan bo'lib, u Markaziy Osiyo mamlakatlarining barchasi bilan chegaradosh hisoblanadi. Aytish mumkinki, 2005-yilda Markaziy Osiyo hududida sodir bo'lgan (Qirg'iziston, O'zbekiston) voqealar mintaqaning asosiy «nerv tomiri» O'zbekiston orqali o'tishligini ko'rsatdi. SHuning uchun ham ta'kidlash kerakki, mintaqada joylashgan barcha mamlakatlar u yoki bu darajada ekstremizm va xalqaro terrorizm muammolariga duch keladilar.

Bundan tashhari Afg'onistonga aksilterror koalitsiya kuchlarining kirib kelishi natijasida bu mamlakatdan narkotrafik hajmining oshganligi bilan bog'liq tahdidning kuchayib borayotganligi ko'rina boshladi. Tojikiston va Qirg'izistonning janubiy hududlari narkotik moddalar biznesi bilan shug'ullanuvchi guruhlar tazyiqi ostida qolmoqda.

³⁰ Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. IT Xalq so'zi. 2007 yil 31 avgust

³¹ Shu manba.

³² Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997, 296-297

Bundan tashqari Markaziy Osiyo mintaqasida AQSH faolligining oshib borayotganligi ham siyosatdonlarning fikricha, tahdid bo'lmagan taqdirda, muammoga aylanib bormoqda. Chunki Qo'shma SHtlatlar rejalarida nafaqat ushbu mintaqaga harbiy kuchlarini joylashtirish, balki demokratiya shiorlari ostida mavjud rejimlarni almashtirish maqsadlari ham mavjud. YUgoslaviya va Iroq tajribasi shuni ko'rsatadiki, bunday «demokratlashtirish» aksariyat hollarda mamlakatdagi barqarorlikni buzilishiga olib keladi.

Markaziy Osiyo mintaqasida mavjud bo'lgan turli tahdidlar yangi xarakterga va shaklga ega bo'lib bormoqda. Bunday sharoitda vujudga kelayotgan tahdidlarga, ya'ni terrorizm, ekstremizm, separatizm, qurol va narkotik moddalar savdosi, uyushgan transmilliy jinoyatchilikka qarshi kuchlarni birlashtirish mintaqada tinchlik va barqarorlikni saqlashning muhim sharti bo'lib hisoblanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasida barqarorlikni mustahkamlash, ijtimoiy- iqtisodiy muammolarni hal etish, xavfsizlikni ta'minlash, terrorizm, ayirmachilik va ekstremizm, giyohvandlik moddalarining noqonuniy aylanishi hamda transmilliy uyushgan jinoyatchilik tahdidlariga qarshi kurashda SHanxay Hamkorlik Tashkilotiga a'zo mamlakatlar, shu jumladan O'zbekiston muhim rol o'ynamoqda.

SHanxay Hamkorlik tashkiloti 2001-yilning 14–15- iyunida bo'lib o'tgan «SHanxay beshligi»ning SHanxay shahrida bo'lib o'tgan oltinchi sammitida tashkil etildi. Bu unga yangi mazmun baxsh etdi va Xitoy shahrining nomini saqlab qoldi. Tashkilot tuzilganidan beri o'tgan vaqt davomida o'zining samaradorligini ko'rsatdi va dunyo hamjamiyati e'tiborini o'ziga tortdi.

2002-yilda Sankt-Peterburgda tashkilotning asosiy ta'sis hujjati – Xartiya qabul qilindi. Mintaqaviy va xalqaro xavfsizlikka tahdid soluvchi terrorizm, ekstremizm, ayirmachilik, narkotrafik va qurol-yaroqning noqonuniy savdosi kabi xatarlarga qarshi kurashish Xartiyaning eng muhim masalalari sifatida belgilangan.

2004-yildan boshlab Pekinda SHHTning Sekretariati, Toshkentda esa Mintaqaviy aksiterror tuzilmasi doimiy faoliyatini boshladi.

SHHT hozirga kelib o'z faoliyat doirasini kengaytirib borayotgan to'laqonli xalqaro tashkilotga aylandi. Ushbu tashkilot katta mintaqaning juda ko'p muammolarini hal qila olish qobiliyati bilan jahon jamoatchiligining e'tiborini tortmoqda. 2004-yilda SHHT Birlashgan millatlar tashkilot Bosh Assambleyasida kuzatuvchi maqomini oldi. 2005-yilning aprel oyida SHHT-ASEAN va SHHT-MDH memorandumlari imzolandi. Bularning barchasi xalqaro maydonda tashkilotning faolligi oshib borayotganligidan va bu tashkilot bilan hamkorlik qilishga bo'lgan intilishlarning mavjudligidan dalolat beradi.

2010-yilning 5-aprelida Toshkentda O'zbekiston Respublikasi tashabbusi bilan SHHT va BMT kotibiyatlari o'rtasidagi hamkorlikka oid qo'shma bayonot imzolandi. Ushbu hujjatda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 2009-yil 18-dekabrda qabul qilingan rezolyutsiyada belgilangan ikki tashkilot o'rtasidagi hamkorlikning asosiy tamoyillari va yo'nalishlari aks ettirilgan.

Markaziy Osiyo SHanxay Hamkorlik Tashkilotining asosiy e'tibor doirasiga kiradi. Lekin Markaziy Osiyodagi xavfsizlik nafaqat SHHT ishtirokchilari, balki barcha Osiyo mamlakatlari uchun ham o'ta muhimdir. Tashkilotning Astona shahrida bo'lib o'tgan sammitida uchta yirik mamlakat – Hindiston, Pokiston, Eron

davlatlarining vakillarini kuzatuvchi sifatida ishtirok etganligiga buning isboti sifatida qarash mumkin. Bunday holat SHHT xalqaro siyosatning muhim markaziga aylanib borayotganligini ko'rsatadi. Hozirning o'zida kuzatuvchi mamlakatlar bilan qo'shib hisoblaganda SHHT ulushiga yer yuzi aholisining yarmi, ekspertlarning fikricha yana 20 yildan so'ng dunyo iqtisodiyotining yarmi to'g'ri keladi.

Ishtirokchi tashkilotlar o'rtasida o'zaro ishonch, do'stlik va qo'shnichilik munosabatlarini mustahkamlash; ular o'rtasida siyosiy, savdo va iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy, ta'lim, energetika, transport, ekologik va boshqa sohalarda samarali hamkorlikni rag'batlantirish; mintaqada tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikni saqlash va ta'minlash, yangi demokratik, adolatli va oqilona siyosiy va iqtisodiy xalqaro tartibotni yaratish bo'yicha birgalikda harakatlarni amalga oshirish SHanxay hamkorlik tashkilotining maqsadlari bo'lib hisoblanadi.

Qisqacha xulosalar

O'zbekiston xalqaro hamjamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida tashqi siyosatini olib borishda respublikaning manfaatlaridan kelib chiqadi. XXI asrning boshlarida Markaziy Osiyo faol geosiyosiy raqobat mintaqasiga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining mintaqa markazida joylashganligi uning geostrategik jihatdan o'rnini belgilaydi. SHuning uchun ham Markaziy Osiyo hududida sodir bo'ladigan voqealar u yoki bu darajada O'zbekistondagi vaziyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'zbekiston Osiyo qit'asidagi eng nufuzli tashkilotga aylangan SHHTda muhim o'rinni egallaydi va uning maqsadlarini amalga oshirishda, mintaqada tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikni saqlash va ta'minlash borasidagi faoliyatida faol ishtirok etadi.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston tashqi siyosat olib borishda qanday maqsadlardan kelib chiqadi?
2. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi o'rnini qanday?
3. SHanxay Hamkorlik Tashkiloti qachon va nima maqsadlarda tashkil etilgan?
4. SHanxay Hamkorlik Tashkilotining mintaqaviy aksilterror tuzilmasining vazifalari nimadan iborat?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
2. Abaturov V. K Tashkentskomu sammitu SHanxayskoy organizatsii sotrudnichestva. «Ekonomicheskoe obozrenie». May. 2004. s. 4-9.
3. TSentralnaya Aziya. SHanxayskaya ekonomicheskaya organizatsiya. «Ekonomicheskoe obozrenie». Iyun. 2004. s. 23-27.

8-mavzu. Iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash omili

Dunyoning barcha mamlakatlari iqtisodiyotini qamrab olgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash, uni diversifikatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish mamlakat iqtisodiyotini uning tahdidlaridan himoya qiluvchi muhim omillardan bo'lib hisoblanadi.

SHu tufayli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» asarida moliyaviy-iqtisodiy inqirozning har qaysi davlatdagi miqyosi, ko'lami va oqibatlari qanday bo'lishi ko'p jihatdan bir qancha omillardan kelib chiqishi pirovard natijada – mamlakat iqtisodiyotining barqarorlik, diversifikatsiya va raqobatga bardoshlik darajasiga bog'liqligini alohida ta'kidlab o'tdi³³.

O'zbekistonda qabul qilingan islohot va modernizatsiya modelini amalga oshirishda tadrijiy yondashuvni tanlanganligi islohotlarni izchil va bosqichma-bosqich olib borish imkoniyatini yaratdi.

Raqobat bozor xo'jaligining eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiyot sohasida raqobat yangi raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish yo'li bilan o'z salohiyati va imkoniyatlarini amalga oshirish uchun sharoitlar yaratadi.

Globalashuv jarayonlari kuchayib borayotgan sharoitlarda esa xalqaro raqobat muammolari birinchi o'ringa chiqib boradi. Jahonning ko'pgina mamlakatlari, shu jumladan, o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlarda ham raqobat to'g'risidagi qonunlar qabul qilingan va ushbu muammolar bilan shug'ullanadigan idoralar tashkil etilgan. Bu esa o'z navbatida bozor xo'jaligining muvaffaqiyatli amal qilishida raqobatning yetakchi rolini tan olinganligidan dalolat beradi.

Kapital va mehnat harakatchanligining oshganligi, dunyo iqtisodiyotining yoppasiga axborotlashuvi, erkin savdo va bozorlar integratsiyalashuvida namoyon bo'layotgan globalashuv jarayonlari, dunyoning barcha mamlakatlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishda keng imkoniyatlar ochmoqda. Lekin, shu bilan birga, mamlakatlar ushbu jarayonlarga xos bo'lgan ayrim qiyinchiliklarga ham duch kelmoqdalar. Ayni paytda dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, globalashuv jarayonlaridan asosan dunyo bozoriga tayyor raqobatbardosh tovarlar bilan chiqayotgan mamlakatlar ko'proq naf olmoqdalar.

Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish zaruriyati boshqa shart-sharoitlar bilan ham belgilanadi. Masalan, ichki bozorning chegaralanganligi zamonaviy texnologiyalarini qo'llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini ham bir muncha cheklaydi. Bundan tashhari har qanday mamlakat iste'mol tovarlarini ma'lum qismini tashqi bozorlardan xarid qilishga majbur bo'ladi. Mana shunday sharoitda mamlakat eksport salohiyatini oshirish importni ta'minlash uchun valyuta tushumlarini kafolatlaydi. Demak, raqobatbardoshlik iqtisodiy xavfsizlik muammosi bilan ham bevosita bog'liqdir.

Ma'lumki, bir necha yillardan beri mamlakatlarning jahon xo'jalik tizimida raqobatbardoshligini aniqlash hamda ularni raqobatbardoshlik reytingini tuzish bo'yicha tadqiqotlar olib boriladi. Internetdan olingan ma'lumotlarga ko'ra, 2005 yilda raqobatbardoshlik reytingini hisoblash uchun 290 ko'rsatkich tahlil qilingan. SHulardan 41 ta ko'rsatkich mamlakat to'g'risidagi birlamchi axborot sifatida ishlatiladi va oxirgi reytingda aks ettirilmaydi. Qolgan 249 ta ko'rsatkich sakkizta umumlashtirilgan omillarga ajratiladi. Ular quyidagilardan iborat:

- ichki iqtisodiy salohiyat;

³³I.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent. «O'zbekiston». 2009, 5-6 b.

- tashqi iqtisodiy aloqalar;
- iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish;
- moliya-kredit tizimi;
- infratuzilma;
- boshqaruv tizimi;
- ilmiy-texnik salohiyat;
- mehnat resurslari.

2005-yilda 117 mamlakatning raqobatbardoshlik indeksi hisoblandi. Ma'lumotlarga ko'ra, ushbu yilda 1-3 o'rinlarni muvofiq ravishda Finlyandiya, AQSH va SHvetsiya mamlakatlari egallagan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlaridan Qozog'iston (61 –o'rin), Rossiya Federatsiyasi (75-o'rin), Ukraina (84-o'rin), Gruziya (86-o'rin), Tojikiston (104-o'rin), Qirg'iziston (116-o'rin)larning raqobatbardoshlik reytinglari keltirilgan.

Mamlakatlar raqobatbardoshligining mezonlari tarkibini shakllantirishda iqtisodiyot, ta'lim, fan, huquqiy tizim, informatika, infratuzilma, moliya, soliq tizimi, tashqi iqtisodiy faoliyat, boshqaruv tizimi, ijtimoiy sohalarining rivojlanganlik darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga alohida ahamiyat berilgan.

Raqobatbardoshlik – iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning eng muhim mexanizmi bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy xavfsizlik va raqobatbardoshlik doimo o'zaro munosabatda bo'lib turadi. Iqtisodiy xavfsizlik ham, raqobatbardoshlik ham milliy xo'jalik majmuasi va uning tarkibiy qismlarini tavsiflovchilaridir. SHu bilan birga raqobatbardoshlik bir paytning o'zida ham maqsad, ham milliy xo'jalik majmuasi va uning tarkibiy qismlarini rivojlanish darajasini indikator bo'lsa, iqtisodiy xavfsizlik uning mavjudligi va rivojlanish sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Mamlakatda raqobatni qo'llab-quvvatlash, uni rivojlantirish, raqobat muhitini yaratish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, yuksak iqtisodiy o'sishga erishish, iqtisodiyotning samarali tarkibini shakllantirishda va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi.

O'zbekistondagi iqtisodiy islohotlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri davlatni ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy sohalaridagi o'zgarishlarni amalga oshirishda bosh islohotchi ekanligini belgilovchi tamoyildir. O'tish davrida aynan davlat milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda islohotlar jarayonini tartibga solib turishi, iqtisodiy rivojlanishning asosiy maqsadi va ustuvor vazifalarini belgilashi, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi tub o'zgarishlar siyosatini ishlab chiqishi va izchil amalga oshirishi zarur ekanligini O'zbekiston tajribasi yaqqol namoyon qildi.

Erkin bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'zbek modeliga asos qilib olingan mashhur besh tamoyil, ya'ni «...iqtisodiyotning mafkuradan xoli bo'lishi, iqtisodiyotning siyosatdan ustunligida o'z ifodasini topgan pragmatik iqtisodiy siyosat, davlatning bosh islohotchi vazifasini o'z zimmasiga olishi, qonun ustuvorligini ta'minlash, kuchli ijtimoiy siyosat olib borish, islohotlarni bosqichma-bosqich va vazminlak bilan amalga oshirish»³⁴kabi tamoyillar jahon iqtisodiyotini

³⁴ Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent. O'zbekiston. 2009. 31-b.

qamrab olgan moliyaviy va iqtisodiy inqiroz sharoitida o'zining dolzarbligini ko'rsatdi.

Respublika iqtisodiyotini tubdan isloh qilish, erkinlashtirish va modernizatsiya qilish, uning tarkibiy tuzilmasini deversifikatsiya qilish borasida amalga oshirilayotgan, har tomonlama asosli va chuqur o'ylangan siyosat O'zbekistonni inqirozlar va boshqa tahdidlarning salbiy ta'siridan himoya qiladigan kuchli to'siq, mustahkam va ishonchli himoya vositasini yaratganligi Prezident I.Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» nomli asarida alohida ta'kidlab o'tildi.

Mamlakatda raqobat muhitini shakllantirish, raqobatni qo'llab-quvvatlash, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini zarur darajada saqlab turish chuqur o'ylangan, strategik xarakterga ega bo'lgan maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni talab etadi. Bunda esa davlatning roli ayniqsa muhimdir.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida amalga oshiriluvchi chora-tadbirlar orasida raqobatni qo'llab-quvvatlash, sog'lom raqobat muhitini yaratish masalasi alohida o'rin tutadi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatishicha, raqobat munosabatlarini rivojlantirish ancha murakkab va uzoq muddatli jarayon hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat raqobatbardoshlikni boshqarmaydi, balki tartibga solishning turli usul va vositalari yordamida unga ta'sir ko'rsatadi. Bular qatoriga turli qonunlar, qonuniy hujjatlar, hukumat qarorlari va iqtisodiy dastaklarni kiritish mumkin.

Davlatning vazifasi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Raqobatbardoshlikni boshqarish esa bevosita ishlab chiqaruvchilar darajasida amalga oshiriladi. Ayni paytda, ishlab chiqaruvchilar tegishli huquqlarga, tadbirkorlik tashabbuskorligiga, kadrlarga ega bo'lishlari kerak. M.Porterning fikricha, davlat raqobatbardoshlikning o'ziga xos katalizatori rolini o'ynashi lozim. Lekin, shu o'rinda davlat siyosatining ustuvorliklarini aniq belgilab olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mutaxassislarning fikricha, raqobatni va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha hukumat chora-tadbirlari majmuasiga quyidagilar kirishi kerak:

- infratuzilma, malakali ishchi kuchi, ilmiy-konstruktorlik ishlanmalarini yaratish;
- samarali soliq va pul siyosatini o'tkazish, energiyatashuvchilar bozorini tartibga solish;
- talabni, ichki raqobat va innovatsiyalarni rag'batlantirish;
- bozordan sifatsiz mahsulotlarni siqib chiqarish uchun texnik va texnologik standartlarni aniq tizimini yaratish;
- xaridorlarga to'liq va sifatli axborotlarni yetkazish;
- qoloq hududlarni rivojlanishini rag'batlantiruvchi mintaqaviy siyosatni amalga oshirish;
- eksportni rag'batlantirish;
- xorijiy investitsiyalarni jalb etish.

O'zbekistonda raqobat muhitini yaratish, uni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish masalalariga islohotlarning ilk bosqichlaridanoq alohida ahamiyat berila

boshlandi. Raqobatni qo'llab-quvvatlovchi, uni tartibga solib turuvchi bir qator qonun va qonuniy hujjatlar ishlab chiqildi va qabul qilindi. Bu borada asosan ikki yo'nalishdagi me'yoriy hujjatlar tizimi yaratildi:

- iqtisodiyotdagi monopol holatlarni oldini olish borasida – O'zbekiston Respublikasining «Monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida» (1992-y.), «Tovarlar bozorilarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida» (1996-y.), «Tabiiy monopoliyalar to'g'risida»gi (1999-y.) qonunlari;

- iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish borasida – O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida», «Reklama to'g'risida»gi (1998-y.) qonunlari.

Iqtisodiyotda monopollashuv tamoyillari kuchayib borishi bilan raqobat cheklanadi, shu sababli raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda davlat ham qatnashadi. Bu esa davlatning monopoliyalarga qarshi siyosatida o'z aksini topadi. Har bir mamlakatdagi aniq vaziyat, ya'ni iqtisodiyotning monopollashuv darajasi uning miqyosi va xarakteriga qarab, bu siyosat erkin raqobat muhitini yangidan yaratish, uni saqlab qolish, zarur bo'lganda qaytadan tiklash, raqobat usullarini qaror toptirish kabilarga qaratiladi.

SHu o'rinda yetarli darajada mukammal bozor iqtisodiyoti shakllantirilgan davlatlarning raqobatni qo'llab-quvvatlash va mamlakat raqobatbardoshligini ta'minlash borasida to'plagan tajribalari to'g'risida ham to'xtalib o'tish joizdir. Rivojlangan davlatlarda shakllantirilgan mustahkam qonuniy asoslar, me'yoriy-uslubiy va resurslar bazasi, turli ob'ektlarning raqobatbardoshligini ta'minlash bilan shug'ullanuvchi tegishli davlat va jamoat tashkilotlarining mavjudligi va ularning samarali ishlashi ularda raqobatni qo'llab-quvvatlash va mamlakat raqobatbardoshligini yuqori darajada saqlab turish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ko'pchilik rivojlangan davlatlarning hukumatlari raqobatni qo'llab-quvvatlash, raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun maxsus dasturlar ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar. Buning uchun zarur bo'lgan infratuzilmani rivojlantiradilar va uni takomillashtiradilar.

SHu o'rinda ikkinchi jahon urushida vayron bo'lgan iqtisodiyotni 15 yil ichida tiklab, 25 yil davomida rivojlangan mamlakatlar qatoridan eng yuqori o'rin olishga erishgan YAponiyaning mamlakatda raqobat muhitini shakllantirish borasidagi tajribasi e'tiborga loyiq. Urushdan so'ng bu mamlakat oldida turgan birinchi o'rindagi vazifa vayron bo'lgan sanoat ishlab chiqarishini tiklab olish bo'ldi. Bu vazifani amalga oshirish uchun YAponiya hukumati davlat tomonidan iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish muammosini hal etishga bo'lgan turli yondashuvlarni o'rganib chiqdi va eng asosiy e'tiborni sanoat siyosatiga qaratdi. Mana shu siyosatning amaliyotga muvaffaqiyatli tadbiriq etilishi raqobat muhitini shakllanishi uchun zamin yaratdi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishni ta'minladi. Bu esa hozirda ham global bozorlarda ushbu mamlakatning raqobat pozitsiyalarini saqlanib qolishiga imkoniyat yaratmoqda.

Samarali va ilmiy jihatdan puxta asoslangan sanoat siyosati YAponiya iqtisodiyotining tez sur'atlar bilan o'sishini ta'minladi.

1960-yillarning oxiriga kelib, YAponiya ichki bozorining barcha zarur tovarlar bilan to'yintirilganligi yapon kompaniyalarini eksport strategiyasini rivojlantirishga

undadi. Ichki bozorda tovarlari yetarli bo'lgan har bir tarmoqda eksport salohiyati orta bordi. Bu esa o'z navbatida tashqi bozorlarda sotish kanallari tarmog'ini tashkil etish va rivojlantirishni taqozo etdi. Ayni paytda, yuqorida ta'kidlangan o'zgarishlar ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, mahsulot tannarxini pasaytirish, sifatini yaxshilash va assortimentini kengaytirish bilan birgalikda amalga oshirildi. SHu bilan birga investitsiya jarayonlariga davlatning aralashuvi kamayib bordi. Xususiy sektor mamlakatda va undan tashqarida kapital qo'yish va tijorat faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlarini mustaqil ravishda belgilay boshladi. Hukumat esa o'z faoliyatini raqobat muhitini rivojlantirishga va raqobatni qo'llab-quvvatlashga qarata boshladi. Davlat kichik va o'rta biznesni yirik monopoliyalar tazyiqidan himoya qilish chora-tadbirlarini amalga oshirdi.

Mamlakatdagi o'zgarishlar aholi daromadlarini oshishiga olib keldi. Bundan tashqari aholining ma'lumot darajasini oshganligi, farovon yashashga intilish iste'mol talabini kengayishiga va oshishiga turtki bo'ldi. Buning natijasida xaridor uchun kurash, ichki raqobat kuchaydi va yangi-yangi tovarlar ishlab chiqarila boshlandi. Natijada yapon kompaniyalarining daromadlari oshdi va bu o'z navbatida ishlab chiqarishni kengaytirish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Raqobat muhitini shakllantirish va qo'llab-quvvatlash hamda soliq imtiyozlari berish yo'li bilan xususiy sektor tomonidan ilmiy-tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlanmalari uchun investitsiyalar yo'naltirilishini rag'batlantirilganligi YAponiya sanoat siyosatining ustuvor vazifasi bo'lib kelmoqda.

YUqorida bayon qilinganlardan ko'rinadiki, YAponiyada raqobatni qo'llab-quvvatlash va raqobat muhitini shakllantirishda asosan sanoat siyosatini amalga oshirishga va shu orqali mamlakat iqtisodiyoti tarkibini takomillashtirishga alohida urg'u berilgan. Ayni paytda, mamlakatda iqtisodiyotga davlat aralashuvi ma'muriy nazoratga emas, balki iqtisodiy dastaklarga asoslangan bo'lib, bu erkin raqobat uchun keng maydon shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan. Mana shunday tajribalarni o'rganish hamda ulardan respublikaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish, mamlakatimizda raqobat muhitini yanada kengaytirish uchun imkonini beradi.

O'zbekiston iqtisodiyoti rivojining bugungi bosqichida «monopolizm ko'rinishlariga qarshi kurash va amalda raqobat muhitini shakllantirish» masalalari alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularni hal etish mamlakatda ishlab chiqarish hajmlarini o'sishiga, mahsulot sifati va raqobatbardoshligining ortishiga, narxlarni pasayishiga zamin yaratadi.

Respublikada raqobat muhitini rivojlantirishda va monopoliyaga qarshi qonunchilikka rioya qilish ustidan davlat nazoratini olib borishda monopoliyaga qarshi davlat organi hisoblanadigan va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi muhim o'rinni egallaydi. Ushbu Davlat organining tashkil etilganligi O'zbekistonda raqobatni qo'llab-quvvatlashning institutsional asoslarini yanada mustahkamlash uchun zamin yaratdi. Respublikamizda raqobatni qo'llab-quvvatlashning institutsional asoslari iqtisodiy islohotlarning ilk davridaridanoq yaratilib boshlandi. Xususiylashtirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar mamlakatda

raqobatni qo'llab-quvvatlash, raqobat muhitini shakllantirish uchun institutsional asos bo'lib xizmat qildi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq «biz uchun yangilik bo'lgan bozor iqtisodiyotining asoslari yaratildi, bozor infratuzilmasi institutlarini tashkil etish va raqobat muhitini shakllantirish orqali bozor munosabatlarining mexanizmi ishga tushirildi»³⁵.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Monopoliyaga qarshi ishlarni tartibga solish va raqobatni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq quyidagilar davlat qo'mitasining asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari etib belgilandi:

- monopoliyaga qarshi samarali siyosatni amalga oshirish, monopolistik siyosatni cheklash to'g'risidagi va tabiiy monopoliyalar haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish;

- respublikada raqobat muhitini rivojlantirish, tovarlar (xizmatlar, ishlar) bozorlarida, birinchi navbatda, ichki iste'mol bozorida va reklama sohasida noinsof raqobatga chek qo'yish, mahalliy davlat boshqaruvi va davlat hokimiyati organlari tomonidan xo'jalik yurituvchi sub'yektlarga nisbatan noqonuniy xatti-harakatlarga yo'l qo'ymaslik uchun huquqiy maydonni yanada takomillashtirish, jamoat tuzilmalari bilan chambarchas muvofiqlashtirilgan holda iste'molchilarning qonuniy manfaatlari va huquqlarini himoya qilish borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- iqtisodiy nochor korxonalarining moliyaviy-iqtisodiy holati va raqobatbardoshligini chuqur tahlil qilish, xo'jalik yurituvchi sub'yektlarni tarkibiy o'zgartirish va ularning bankrotligi sohasidagi funksiyalarni amalga oshirish, tarkibiy o'zgartirish, sanatsiya va bankrotlik masalalarini ko'rib chiqishda davlat manfaatlarini ifodalash.

Mustaqillik yillarida Respublikada qo'shilgan qiymat darajasi yuqori bo'lgan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga qodir bo'lgan tarmoqlar va korxonalarini yanada jadal rivojlantirish maqsadiga qaratilgan sanoat siyosati ishlab chiqildi.

Mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda respublikada qabul qilingan inqirozga qarshi choralar dasturida ko'zda tutilgan vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Joriy kon'yunktura keskin yomonlashib borayotgan hozirgi sharoitda eksportga mahsulot chiqaradigan korxonalarining tashqi bozorlarda raqobatdosh bo'lishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha konkret chora-tadbirlarni amalga oshirish va eksportni rag'batlantirish uchun qo'shimcha omillar yaratish mana shunday vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Qisqacha xulosalar

Raqobat bozor xo'jaligining eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiyot sohasida raqobat yangi raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish yo'li bilan o'z salohiyati va imkoniyatlarini amalga oshirish uchun sharoitlar yaratadi. Globallashtirish jarayonlari kuchayib borayotgan sharoitlarda esa xalqaro raqobat muammolari birinchi o'ringa chiqib boradi.

³⁵ Karimov I.A.O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Xalq so'zi, 2007, 31 avgust

Raqobatdoshlik – iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning eng muhim mexanizmi bo'lib, iqtisodiy xavfsizlik va raqobatdoshlik doimo o'zaro munosabatda bo'lib turadi. Iqtisodiy xavfsizlik ham, raqobatdoshlik ham milliy xo'jalik majmuasi va uning tarkibiy qismlarini tavsiflovchilaridir.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash, uni diversifikatsiya qilish va raqobatdoshligini oshirish mamlakat iqtisodiyotini uning tahdidlaridan himoya qiluvchi muhim omillardan bo'lib hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Nima uchun raqobatbardoshlikni oshirish iqtisodiy xavfsizlik omili bo'lib hisoblanadi?

2. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun qanday chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak?

3. Inqirozga qarshi choralar Dasturida iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish uchun qanday chora-tadbirlar beogilangan.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009

2. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va halqimiz farovonligini yuksaltirishdir.-T: O'zbekiston, 2010-yil.

3. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Monopoliyaga qarshi ishlarni tartibga solish va raqobatni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi, 2010-yil, 27-fevral

9-mavzu. Iqtisodiyotning real sektorida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi

Real sektor tarmoqlari mamlakat iqtisodiyotning eng muhim segmenti bo'lib hisoblanadi. Ushbu sektor tarkibiga sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish va transport kabi tarmoqlar kiritiladi.

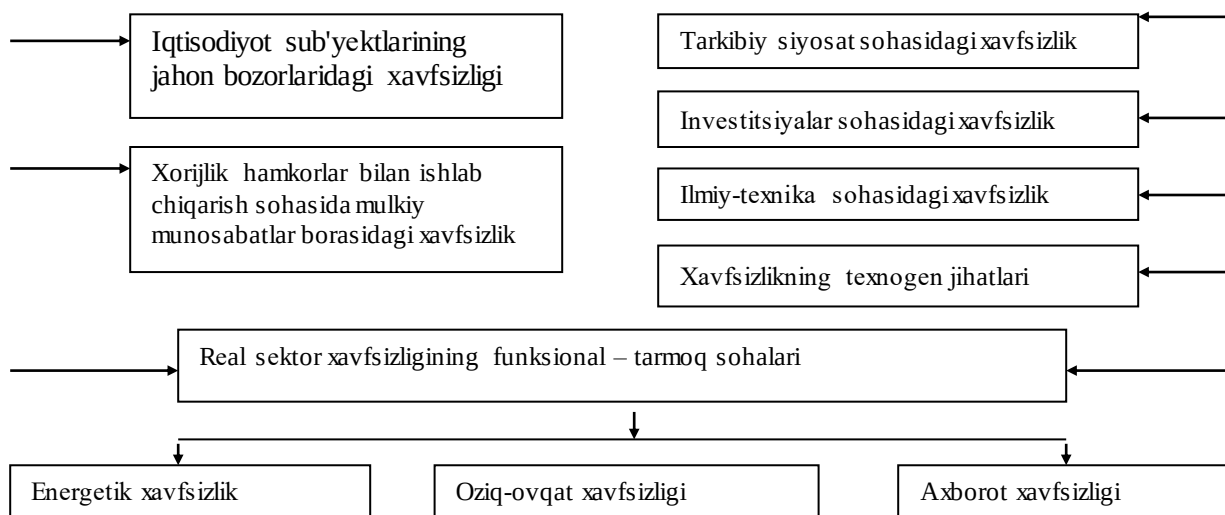
Iqtisodiyotning real sektorida xavfsizlikni ta'minlash mamlakat milliy xavfsizligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Chunki barqarorlik va taraqqiyot aynan real ishlab chiqarish, samarali faoliyatni ta'minlash, aholi bandligi, uning ehtiyojlarini to'liq qondirish bilan bevosita bog'liqdir.

Iqtisodiyot real sektorining iqtisodiy xavfsizligi energetika, oziq-ovqat va axborot sohalarida xavfsizlikni ta'minlash bilan bevosita bog'liqdir.

Real sektorining eng yirik, yetakchi tarmog'i – sanoat tarmog'i hisoblanadi. Unda mehnat qurollari (vositalari), mehnat buyumlari va xalq iste'mol tovarlarining ko'pchilik qismi yaratiladi; mashina va mexanizmlarning barcha turlari, bino va inshootlarning konstruktiv elementlari ishlab chiqariladi; yer osti boyliklari qazib olish amalga oshiriladi; mineral, o'simlik va hayvon xomashyosiga ishlov beriladi, keng iste'mol mollari tayyorlanadi va h.k.lar.

Tashqi iqtisodiy xavfsizlik

Ichki iqtisodiy xavfsizlik

5- rasm. Iqtisodiyot real sektorining iqtisodiy xavfsizligi ³⁶

Sanoat tarmo'gi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini ishlab chiqarish vositalari, mehnat qurollari bilan ta'minlaydi. Milliy iqtisodiyot, fan, maorif, madaniyat, sog'liqni saqlash, sport, turizm va boshqa sohalar rivoji sanoatning taraqqiyot darajasiga bog'liq. Ishlab chiqarish kuchlari va munosabatlari taraqqiyotida sanoatning tarixiy roli beqiyosdir. SHu sababli uning rivoji va samaradorligi qanchalik yuqori bo'lsa, davlatning mavqei shunchalik kuchli bo'ladi va aholi turmush darajasi yanada yaxshilanib boradi. Sanoat tarmog'ining rivoji tufayli unda band bo'lgan xodimlarning soni ko'payadi, ularning bilimi va mahorati ortadi, kadrlar salohiyati yuqori darajaga ko'tariladi.

Faqat yirik mashina industriyasigina fan va texnika hamda innovatsiyaning barcha yutuqlarini mujassamlashtirib, mehnatni texnika bilan qurollantirishi va unumdorligini yuqori darajaga ko'tara oladi.

Sanoat va ayniqsa, uning eng muhim sohasi bo'lgan og'ir sanoat mamlakatda kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning asosi hisoblanadi. U moddiy-texnika vositalarini o'zi va boshqa tarmoqlar uchun takror ishlab chiqarish bilan bir vaqtda jamiyat a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy-ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashtirib ham boradi.

Sanoat uchun fan-texnikaning uzluksiz taraqqiyoti va ishlab chiqarishning yutuqlari bilan qurollanishi darajasining o'sishi xarakterlidir. Unda elektrlashtirish, kompyuterlashtirish va kimyolashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish texnik va texnologik jihatdan qayta qurish sohasidagi ilg'or yutuqlardan keng foydalaniladi.

Sanoat moddiy ishlab chiqarishning bosh tarmog'i, iqtisodiyotning poydevoridir. Milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qayta qurishga qodir bo'lgan yirik mashinalashgan sanoatgina mustaqillikning birdan-bir moddiy negizi bo'lishi mumkin.

Mamlakat aholisining ish bilan bandligini oshirishda sanoatning roli beqiyos. O'zbekistonda mehnatga layoqatli aholining 13 foizi sanoat ishlab chiqarishida band.

³⁶ Экономическая безопасность России. Учебник. / Под общ. ред. акад. В.К. Сенчагова. 2005, с.108

Tarmoqning yanada jadal rivoji sanoat kadrlari soni va ularning jamiyatdagi mavqei yanada oshishiga olib keladi.

Respublika qishloq xo'jaligi iqtisodiyot real sektorining eng muhim va yirik, mexanizatsiyalashgan tarmog'i bo'lib, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga, yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlarining xom ashyoga bo'lgan talabini qondiradi. Qishloq xo'jaligi o'simlik va hayvonot mahsulotlarining dastlabki yoki to'liq qayta ishlashning turli jarayonlarini o'z ichiga oladi va xalqning moddiy farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Respublika qishloq xo'jaligida paxtachilik va g'allachilik yetakchi tarmoq hisoblanadi. Ayni paytda sholikorlik, kanopchilik, mevachilik, tokchilik, polizchilik, sabzavotchilik sohalari, chorvachilikning qoramolchilik, qo'ychilik, xususan, qorako'chilik, echkichilik, parrandachilik, yilqichilik, tuyachilik, asalarichilik, pillachilik sohalari ham asosiy tarmoqlarga kiradi. O'zbekiston jahonda yalpi paxta yetishtirish bo'yicha 5-o'rinda, paxta tolasi eksporti bo'yicha 2-o'rinda (AQSHdan keyin) turadi. Respublikada meva, uzum va sabzavotning yuqori sifatli navlari yetishtiriladi, shuningdek, yetishtiriladigan meva, uzum, sabzavot, poliz mahsulotlarining talay qismi qo'shni davlatlarga chiqariladi. O'zbekiston o'zining sifatli pillasi va qorako'li bilan ham dunyoga mashhur.

Transport va aloqa tizimi iqtisodiyot real sektorining muhim tarmog'i bo'lib hisoblanadi. Transport tarmog'i sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonining davomini ta'minlovchi tarmoq sifatida O'zbekistonda ishlab chiqarish infrastrukturasi shakllantirishda bevosita ishtirok etadi. Ayni shu ishlab chiqarish infrastrukturasi, o'z navbatida, «transport va aloqa mollarimiz va xizmatlarimizning tashqi bozorga chiqishini ta'minlaydi, ularning raqobatbardoshligiga ta'sir qiladi ...»³⁷.

Transport tarmoqi iqtisodiy aloqalarni ta'minlab, iqtisodiyotni rivojlanishi uchun xizmat qiladi.

Transport moddiy, inson va moliyaviy resurslarni safarbar etish bilan iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. YUKlar va yo'lovchilarni tashish jarayonini takomillashtirish – korxonalar xarajatlarini pasaytirish, savdo imkoniyatlarini oshirish, bozorlar integratsiyasini chuqurlashtirish, raqobatni kuchaytirish, ijtimoiy aloqalarni kengaytirish va oxir-oqibatda jamiyat farovonligini oshirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida umumiy foydalaniladigan yuk va yo'lovchilar tashuvchi transportning barcha turlari – temir yo'l, avtomobil, aviatsiya, shahar elektr transporti (tramvay, trolleybus, metropoliten) daryo, truboprovod transporti, shuningdek, umumiy foydalanilmaydigan (sanoat) transport – temir yo'l, avtomobil, tasmali transport, osma arqon transporti rivoj topgan.

3-jadval

Iqtisodiyotning real sektori asosiy tarmoqlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, %

	2000 -y.	2010-y.	2011-y.
Iqtisodiyotning real sektorining asosiy tarmoqlari,	58,0	62,8	60,0

³⁷ Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. –T.: O'zbekiston, 1995, 240 b.

shulardan:			
Sanoat	14,2	21,1	22,3
qishloq xo'jaligi	30,1	26,3	19,4
Qurilish	6,0	4,8	5,6
transport va aloqa	7,7	10,6	12,7
boshqa tarmoqlar	42,0	37,2	40,0

Manba: Yillik statistik to'plam. 2011. – Toshkent, 2012, 33 b; Uzbekistan v tsifrax. 2012. – Tashkent, 2012, s.31.

O'zbekistonda mustaqillikning ilk davrlaridan boshlaboq real sektor korxonalarini rivojlantirish borasida chuqur islohotlar olib borildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning “O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida” nomli asarida “O'zak tarmoqlarni rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiy mustaqilligining eng asosiy sharti” ekanligi va ularni taraqqiy ettirish butun iqtisodiyotning jadal rivojlanishi uchun mustahkam asos va qulay sharoit yaratishi, ta'kidlab o'tilgan.

Mustaqillik davrida “milliy iqtisodiyotni shakllantirish va uni tubdan isloh qilish mamlakatimiz mustaqil taraqqiyotining eng muhim omili va asosini” tashkil etdi³⁸.

Amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida respublika va aholi ehtiyojini, birinchi navbatda yoqilg'i – energetika resurslari, iste'mol va oziq- ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni ishonchli tarzda qondirishga erishildi. Bu esa mamlakatda energetik va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun asos yaratdi.

Iqtisodiyot real sektori tarmoqlari va korxonalarining mamlakat iqtisodiyotida juda katta o'ringa ega ekanligi, barqaror iqtisodiy o'sish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlanishi ko'p jihatdan ularning taraqqiy etishi bilan bog'liq ekanligi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida yanada yaqqol namoyon bo'ldi.

Inqiroz sharoitida birinchi navbatda real sektorni, uning korxonalari va kompaniyalarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora- tadbirlar amalga oshirilib boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 18 noyabrdagi «Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Unda iqtisodiyot real sektori korxonalarining kapitallashtirish darajasini yanada oshirish va moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, iqtisodiy nochor korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlash jarayoniga investitsiyalarni, shu jumladan, tijorat banklarining mablag'larini keng jalb etish maqsadida bir qator chora-tadbirlarni ishga solish ko'zda tutildi

Inqiroz oqibatlarini bartaraf etish borasida respublikada amalga oshirilgan chora-tadbirlar orasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 28 noyabrdagi «Iqtisodiyot real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi Farmoni alohida o'rin egalladi. “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etish, iqtisodiyot real sektori

³⁸ Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Γ Xal? so'zi. 2007 yil 31 avgust

bazaviy tarmoqlarining iqtisodiy o'sishi barqaror sur'atlari va makroiqtisodiy mutanosibligi hamda barqaror ishlashini ta'minlash, aholi bandligiga ko'maklashish, eksport qiluvchilar, sanoatning yetakchi tarmoqlari korxonalari hamda kichik biznesni aniq manzilli qo'llab-quvvatlash maqsadida"³⁹ "Iqtisodiyotning real sektori bazaviy tarmoqlari korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi" ishlab chiqildi va tasdiqlandi.

Farmonda respublika iqtisodiyoti real sektori sohasida jahon moliya-iqtisodiy krizisining salbiy oqibatlarini bartaraf etishning hal qiluvchi omillari belgilandi. Ular quyidagilardan iborat:

- iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida modernizatsiya, texnik va texnologik qayta jihozlash jarayonlarini faollashtirish, sifatli, eksportga yo'naltirilgan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydigan zamonaviy moslashuvchan minitexnologiyalarni tadbiq etish;

- ichki va tashqi bozorlarda mamlakatimiz ishlab chiqaruvchilari mahsulotlarining raqobatbardoshligini yanada oshirish, eksport qiluvchi korxonalar tomonidan yangi tovarlar turlarini sotish hajmlarini kengaytirish hamda mahsulot sotishning istiqbolli bozorlarini o'zlashtirish;

- iqtisod qilishning qattiq tartibini joriy etish, jumladan, texnologik jarayonlarni ratsionalizatsiyalash, ishlab chiqarishda materiallar, elektr va energiya sarfini hamda boshqa sarf-harajatlarni kamaytirish hisobiga ishlab chiqarish harajatlari va mahsulot tannarxini keskin kamaytirish;

- texnik va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilish, mahsulot sifatini boshqarishning xalqaro standartlarini tadbiq etish;

- moslashuvchan narx-navo siyosatini amalga oshirish, jahon bozorlarida narx-navo kon'yunkturasi tez o'zgarib borayotgan sharoitda eksport mexanizmlarini takomillashtirish.

Farmonda joylardagi rahbar xodimlar, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari rahbarlari zimmasiga iqtisodiyotning real sektori korxonalariga har tomonlama yordam ko'rsatish, dasturda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda shaxsiy javobgarlik yuklangan.

Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni, real sektorni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 2-dekabrda «Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni alohida ahamiyatga ega bo'ldi.

Jahon standartlariga javob beradigan va jahon bozorlarida talab qilinadigan mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydigan, zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni tashkil etish uchun xorijiy investitsiyalarni, birinchi galda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish bo'yicha qulay shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, Navoiy viloyatining sanoat salohiyatini, ishlab chiqarish, transport-tranzit va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida Navoiy shahri xalqaro aeroporti hududida "Navoiy" erkin industrial – iqtisodiy zona tashkil etildi.

³⁹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008-y. №49, 4-b.

Zamonaviy xorijiy yuqori unumli asbob-uskunalar va texnika, texnologik liniyalar va modullar, innovatsiya texnologiyalarini joriy etish hisobiga yuqori texnologiyali, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarni keng ko'lamda ishlab chiqarish "Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zona hududida xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatining asosiy yo'nalishi etib belgilandi.

"Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zonaning faoliyat ko'rsatish muddati 30 yilni tashkil etadi. Erkin industrial-iqtisodiy zona faoliyati davomida uning hududida alohida bojxona, valyuta va soliq rejimlari, O'zbekiston Respublikasi norezident fuqarolarining uning hududiga kirish, hududda bo'lish va chiqib ketishning, shuningdek, ular tomonidan mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun ruxsatnomalar olishning soddalashtirilgan tartibi joriy etilgan⁴⁰. "Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zona faoliyati Farmonga ilova qilingan normativ-huquqiy hujjatlarga asosan muvofiqlashtiriladi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi O'zbekiston iqtisodiyotiga ham ta'sir ko'rsatishiga qaramay, isloh etish va modernizatsiya qilishning O'zbekiston modeli izchillik bilan ro'yobga chiqarilayotganligi, tarkibiy o'zgarishlarga, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, mamlakatdagi moliya-iqtisod, bank-kredit tizimining barqaror va uzluksiz ishlashiga doir chora-tadbirlar natijasida inqirozning og'ir oqibatlaridan holi qolishga va iqtisodiyotni barqaror ravishda faoliyat ko'rsatishiga erishildi.

Qisqacha xulosalar

Mamlakat iqtisodiyotida real sektori asosiy o'rinni egallaydi, SHuning uchun ham ushbu sektorda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mamlakat milliy xavfsizligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiyotning barqarorligi va taraqqiyoti aynan real ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbekistonda real sektor korxonalarini rivojlantirish borasidagi islohotlar mustaqillikning ilk davrlaridan amalga oshirib boshlandi. Iqtisodiyotning o'zak tarmoqlarni rivojlantirish respublika iqtisodiy mustaqilligining eng asosiy sharti ekanligidan kelib chiqib, ularni taraqqiy ettirishga alohida e'tibor qaratildi. Amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida respublika va aholi ehtiyojini, birinchi navbatda yoqilg'i-energetika resurslari, iste'mol va oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni ishonchli tarzda qondirishga erishildi. Bu esa mamlakatda energetik va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun asos yaratdi.

Nazorat savollari

1. Real sektorning iqtisodiyotda tutgan o'rnini qanday?
2. Nima uchun real sektorda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash zarur?
3. Mustaqillik yillarida real sektorni rivojlantirish uchun qanday chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda?
4. Real sektorni qo'llab-quvvatlash borasidagi Prezident Farmonlarining mazmuni nimadan iborat?
5. Real sektorda xavfsizlikni ta'minlash uchun qanday chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak?

Asosiy adabiyotlar

⁴⁰ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008-y. №49, 6-b.

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009
2. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va halqimiz farovonligini yuksaltirishdir.-T: O'zbekiston, 2010-yil.
3. Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Xalq so'zi, 2007, 31-avgust
4. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – T.: O'zbekiston, 1995, 240 bet
5. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
6. ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost. Uchebnik / pod red. d.e.n., prof. L.P.Goncharenko. M.: ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika», 2008
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Monopoliyaga qarshi ishlarni tartibga solish va raqobatni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi, 2010-yil, 27-fevral
8. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008-y. №49, 6-b.
9. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami. №17-18, 2005, aprel-may, 6-bet
10. Yillik statistik to'plam. 2011. – Toshkent, 2012.
11. Uzbekistan v tsifrax. 2011. – Tashkent, 2012.

10-mavzu. Aholi turmush darajasi iqtisodiy xavfsizlikning ijtimoiy indikatori sifatida

Ijtimoiy sohadagi manfaatlar milliy manfaatlarning eng asosiylaridan bo'lib hisoblanadi. Ijtimoiy sohadagi manfaatlar xalqning yuqori turmush darajasini ta'minlash borasidagi davlat siyosatida aks etadi. Aynan ijtimoiy sohadagi manfaatlar amalga oshganda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatga erishiladi.

Aholining yuqori turmush darajasi uning pul daromadlari dinamikasida, oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlar iste'moli, aholining mulkiy tabaqalashuvi darajasida, bandlik darajasida, aholining barcha qatlamlari uchun sog'liqni saqlash, ta'lim xizmatlaridan bahramand bo'lish imkoniyatlari mavjudligida namoyon bo'ladi.

Aholi turmush darajasi milliy va shuningdek iqtisodiy xavfsizlikning eng asosiy ijtimoiy indikatorlaridan bo'lib hisoblanadi. SHuning uchun ham respublikaning mustaqil taraqqiyoti davrida aholini turmush darajasini oshirish borasida islohotlarni amalga oshirishga katta e'tibor qaratildi.

Respublika aholisini ijtimoiy muhofaza qilish quyidagilarni o'z ichiga olgan maxanizm asosida amalga oshirildi:

- nogironlar, yetim qolgan bolalar, yolg'iz qariyalarni ijtimoiy ta'minlashni o'z ichiga olgan tizim;
- kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy yordam tizimi;
- aholining alohida guruhlari uchun ijtimoiy imtiyozlar tizimi;
- pensiya ta'minoti tizimi;

- pensiya tizimi orqali qamrab olinmagan keksa kishilarga nafaqa to'lash tizimi;

- ishsizlarni ijtimoiy himoya qilish tizimi⁴¹.

Mustaqillik davrida amalga oshirilgan islohotlarning birinchi bosqichida inson va oila hayotining barcha sohalarini ta'minlashga, umuman, aholining turmush darajasini oshirishga qaratilgan va bir-birini to'ldiruvchi chora-tadbirlarning butun bir tizimi shakllandi. Bu davrda narxlar erkinlashtirilishi va pulning qadrsizlanish darajasi ortib borishi munosabati bilan daromadlarning eng kam va o'rtacha darajasini muntazam oshirish ijtimoiy himoyalash chora-tadbirlari tizimidagi eng ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib keldi. Islohotlarning ushbu bosqichida daromadlar nisbatini o'zgartirish ish haqi, pensiyalar, stipendiyalarning, jamg'arma banklaridagi aholi omonatlari stavkalarining eng oz miqdorlarini bir vaqtning o'zida markazlashtirilgan tarzda qayta ko'rib chiqish yo'li bilan amalga oshirildi. 90-yillarning birinchi yarmida ish haqi va pensiyalarning eng kam miqdori bir necha bor oshirildi.

Respublikaning ichki iste'mol bozorini himoya qilish hamda oziq-ovqat mahsulotlari va nooziq-ovqat mollari asosiy turlari iste'molini muayyan darajada saqlab turish chora-tadbirlari ko'rilganligi aholini ijtimoiy jihatdan himoyalash va ularning turmush darajasini oshirishning ikkinchi eng muhim yo'nalishi bo'ldi.

Islohotlar chuqurlasha borgan sari respublika aholisi manfaatlarini himoya qilishning mutlaqo yangi tizimiga o'tish boshlandi. Bunda ichki narxlarni jahon narxlari darajasiga tez tenglashtirib olish va aholi daromadlarini shunga muvofiq ravishda oshirish yo'li bilan himoyalash chora-tadbirlari ko'rildi.

Respublika aholisini turmush darajasini oshirish va shu orqali mamlakatda ijtimoiy va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda faol ijtimoiy siyosatning uchinchi yo'nalishi katta o'rin tutdi. Bunda aholini kam ta'minlangan tabaqalarini ijtimoiy himoyalash va qo'llab-quvvatlash borasida kuchli chora-tadbirlar o'tkazildi. Bunday siyosat aholining ijtimoiy jihatdan nochor tabaqalari – pensionerlar, nogironlar, ko'p bolali va kam daromadli oilalar, ishsizlar, o'quvchi yoshlar va aholining shunga o'xshash boshqa guruhlarini himoya qilish davlatning asosiy vazifasi, degan qoidadan kelib chiqib amalga oshirildi.

Ko'rilgan chora-tadbirlar tufayli iqtisodiy islohotlarning ilk bosqichida aholining eng muhtoj, ijtimoiy jihatdan nochor tabaqalari manfaatlarini himoya qilish mumkin bo'ldi, bu esa aholining muayyan bir qismi qashshoqlashuvining oldini olish, fuqarolar tinchligi va ahilligini ta'minlash imkonini berdi.

Islohotlar chuqurlasha borgan sari aniq maqsadli va aholining aniq tabaqalarini qamrab oladigan ijtimoiy himoya tizimiga o'tildi. Bunday tizimning eng muhim xususiyati, aholining turli qatlamlariga qat'iy tabaqalashtirilgan tarzda yondashuvdan iborat bo'ldi.

Ijtimoiy ko'maklashuvning ta'sirchan tizimini tashkil etish yo'llarini izlash natijasida ko'maklashishning eng sodda, ammo samarali va ochiq vositasi bo'lgan mahalla orqali muhtojlarga yordam berishga o'tildi. Muhtoj oilalarni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash uchun o'zini o'zi boshqarish organlariga tayinli resurslar ajratib

⁴¹ Каримова Д.М. Узбекистан: социальное развитие за годы независимости. Материалы научного семинара. - Ташкент, 2007, 16 ноябрь

berish maqsadida mahallalarda respublika va mahalliy byudjet mablag'lari, shuningdek, korxona va tashkilotlarning, tadbirkorlik tuzilmalari va ayrim fuqarolarning ixtiyoriy ravishda o'tkazgan mablag'lari hisobidan maxsus jamg'armalar hosil qilindi.

Bozor munosabatlari vujudga kelayotgan davrda jamiyatdagi ma'naviy, ahloqiy muhit, odamlarning ruhiy va jismoniy holati maorif, sog'liqni saqlash hamda madaniyat va san'at sohalarining rivojlanganligiga bog'liq ekanligini hisobga olgan holda ushbu sohalar alohida qo'llab-quvvatlandi.

Mamlakatni va jamiyatni isloh qilishning eng murakkab o'tish davrida kuchli ijtimoiy siyosat olib borilganligi va aholini himoya qilishning o'xshashi bo'lmagan, samarali mexanizmini ishlab chiqilganligi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamladi va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qildi.

Ta'kidlash joizki, keyingi yillarda aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi sezilarli ravishda ortdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident devonining O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan qo'shma majlisidagi ma'ruzasida aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi 1990-yilda 67 yoshni tashkil etgan bo'lsa, 2006-yilda 72,5 yoshni tashkil etganligi, jumladan, erkaklar o'rtasida umr ko'rish 66 yoshdan 70 yoshga, ayollar o'rtasida esa 70 yoshdan 74,6 yoshga uzayganligi alohida ta'kidlandi⁴².

Mustaqillik yillarida respublikada aholi turmush darajasini oshirish bo'yicha olib borilgan siyosat to'la-to'kis o'zini oqladi. Bunday siyosat o'rtacha umr ko'rish darajasini uzayishi, aholi daromadlarini oshishi, turmush darajasini ko'tarilishi, ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy barqarorlikka erishish, turli tahdidlarni oldini olish va oxir-oqibatda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun zamin yaratdi.

Aholi ish haqi va daromadlarining o'sish sur'ati eng muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, mustaqillik yillarida aholining real daromadlari sezilarli darajada o'sdi. Masalan, ushbu ko'rsatkich 2006-yilda 2000-yilga nisbatan 2,5 foizga, 1992-yilga nisbatan esa o'rtacha 12 barobar oshdi.

4-jadval

Aholining pul daromadlari tarkibi (aholi pul daromadlari va xarajatlari balansi bo'yicha)

	Jamiga nisbatan foizda			O'tgan yilning mos davriga nisbatan, foizda		
	2005 y	2007 y	2009 y	2005 y	2007 y	2009 y
Pul daromadlari, jami	100	100	100	126,3	130,2	138,0
Jumladan:						
Ish haqi	27,8	31,8	36,9	130,1	140,6	154,6
Pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar	15,5	15,8	16,0	142,4	136,0	131,8
Tadbirkorlik faoliyatidan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishdan tushgan va boshqa daromadlar	56,7	52,4	47,1	120,9	123,1	129,4

⁴² I.Karimov. O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident devonining O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan qo'shma majlisidagi ma'ruza.

Manba: O'zbekiston iqtisodiyoti // Axborot va tahliliy sharh. 2005 yil «O'zbekiston» –T.: 2006, 93-b.; O'zbekiston iqtisodiyoti // Axborot va tahliliy sharh. 2009 yil «O'zbekiston» –T.: 2010, 102-b.; O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari

Respublikada har 3 yilda ish haqini 2-2,5 barobar oshirish muhim strategik vazifa bo'lib hisoblanadi. SHu tariqa, aholining xarid qobiliyatini hisobga olgan holda, yaqin yillar ichida xalq farovonligi va daromadlarini ta'minlash bo'yicha yuksak marralarga erishayotgan mamlakatlar darajasiga ko'tarilish respublika oldidagi asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilandi.

Mamlakatimizda mehnatni rag'batlantirish, ish haqini ko'paytirish va aholi daromadlari o'sishini ta'minlashga qaratilgan siyosat natijasida o'rtacha ish haqi miqdori muttasil o'sib bordi va 2008-yilda 300 AQSH dollarini tashkil etdi.

Respublikada aholining pul daromadlari 2004–2009–yillar davomida barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan (4-jadval). Tahlillar shundan dalolat beradiki, aholi daromadlari o'sishining asosiy omili bo'lib ish haqi va ijtimoiy transfertlarning o'sishi hamda aholiga qo'shimcha daromadlar olish uchun shart-sharotlar yaratish xizmat qildi.

Respublikada daromadlar tarkibining takomillashuvi xarajatlar va iste'mol tarkibining ham yaxshilanishiga olib kelmoqda (5-jadval). Aholining banklarga qo'yilmalari va qimmatbaho qog'ozlar ko'rinishidagi naqd pul jamg'armalari ko'payish tendensiyasi kuzatilmoqda. SHu bilan birga aholi iste'mol xarajatlari tarkibida ovqatlanish uchun xarajatlarning kamayishi va xizmatlarga bo'lgan xarajatlarning o'sishi tendensiyasi davom etmoqda.

Aholining uy-joy-kommunal soha ob'yektlaridan foydalanishini yaxshilash bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar uning turmush sifatini yaxshilashga yordam berdi. Joylarda yosh oilalarni uy-joy bilan ta'minlash bo'yicha ishlab chiqilgan dasturlar amalga oshirilmoqda.

«Mamlakatimiz aholisi, avvalo qishloq joylardagi odamlarning turmush sharoiti izchil tarzda yaxshilanmoqda. Istiqloq yillarida 36 ming kilometrlik suv quvurlari, 72 ming kilometrlik gaz tarmoqlari ishga tushirildi. Bu 1991-yilga qadar erishilgan natijalarga nisbatan tegishli ravishda 2 va 4 barobar ko'p demakdir»⁴³.

5 - jadval

Aholining pul xarajatlari tarkibi (pul daromadlariga nisbatan foizda)

Yillar	Aholining pul daromadlari	SHundan pul xarajatlari			Naqd pul qoldig'i
		Iste'mol xarajatlari	Majburiy to'lovlar	Banklarga qo'yilgan pullar, sotib olingan qimmatli qog'ozlar va valyutalar	
2005	100	73,1	7,7	17,2	2,0
2007	100	73,5	6,6	18,0	1,9
2009	100	72,2	7,4	17,6	2,8

Manba: O'zbekiston iqtisodiyoti // Axborot va tahliliy sharh. 2005 yil «O'zbekiston» –T.: 2006, 94-b.; O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari

⁴³ Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. / Xalq so'zi, 2007, 31-avgust

Respublikada amalga oshirilayotgan islohotlar davomida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish va kasanachilik sohalarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishni rag'batlantirish islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik respublika uchun eng dolzarb bo'lib turgan aholi bandligi va uning daromadlarini oshirishni hal etishda o'ziga xos lokomotiv vazifasini bajarmoqda. Ushbu soha bugungi kunda mamlakatimizda eng yirik mehnat bozori, mulkdorlarning o'rta sinfini shakllantirishning asosiy omili, millionlab odamlar uchun daromad va farovonlik manbaiga aylanib bormoqda.

O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirishdek yuksak maqsadga erishish uchun xizmat ko'rsatish va servis tarmoqlarini, aloqa va transport, moliya-bank xizmatlari, kommunal xizmat hamda asosan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatini talab etadigan boshqa infratuzilma sohalarini ham jadal rivojlantirish muhim vazifalar qatorida belgilanmoqda.

Qisqacha xulosalar

Aholi turmush darajasi milliy va shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikning eng asosiy ijtimoiy indikatorlaridan bo'lib hisoblanadi. SHuning uchun ham respublikaning mustaqil taraqqiyoti davrida aholini turmush darajasini oshirish borasida islohotlarni amalga oshirishga katta e'tibor qaratildi. Mamlakatni va jamiyatni isloh qilishning eng murakkab o'tish davrida kuchli ijtimoiy siyosat olib borilganligi va aholini himoya qilishning o'xshashi bo'lmagan, samarali mexanizmini ishlab chiqilganligi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamladi va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qildi.

Mustaqillik yillarida respublikada aholi turmush darajasini oshirish bo'yicha olib borilgan siyosat to'la-to'kis o'zini oqladi. Bunday siyosat o'rtacha umr ko'rish darajasini uzayishi, aholi daromadlarini oshishi, turmush darajasini ko'tarilishi, ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy barqarorlikka erishish, turli tahdidlarni oldini olish va oxir-oqibatda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun zamin yaratdi.

Insonning iqtisodiy xavfsizligi bu insonning muhim hayotiy manfaatlarining himoyalaniishi uchun shart-sharoitlarning kafolatlangandagi, ijtimoiy taraqqiyot hamda inson va jamiyat himoyasi tizimi ta'minlangandagi holatdir.

Nazorat savollari

1. Mustaqillik yillarida mamlakatda amalga oshirilgan ijtimoiy siyosatning mazmuni nimadan iborat bo'ldi?
2. Aholi turmush darajasi qanday ko'rsatkichlar yordamida ifodalanadi?
3. Respublikada aholi turmush darajasini oshirish qaysi yo'nalishlarda olib borildi?
4. Mustaqillik yillarida aholi turmush darajasida qanday o'zgarishlar amalga oshdi?
5. Aholi turmush darajasidagi o'zgarishlar ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashda qanday rol o'ynadi?
6. Insonning iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizligi hamda ularning o'zaro bog'liqligi nimalarda namoyon bo'ladi?
7. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ijtimoiy xavfsizlikka qanday ta'sir ko'rsatdi?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009
2. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. - T.: O'zbekiston, 1995
3. Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - Toshkent. 2008. 146 b.
4. G'oyibnazarov B.K. Aholi turmush darajasini statistik baholash. Toshkent, «Fan», 2005, 8 - b
5. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
6. O'zbekiston iqtisodiyoti GG Axborot va tahliliy sharh. 2010 yil «O'zbekiston» –T.: 2011, 102 - b.;

11-mavzu. Ishsizlik iqtisodiy xavfsizlikning ijtimoiy indikatori sifatida

Iqtisodiy xavfsizlik tizimida insonning, shaxsning iqtisodiy xavfsizligi masalasi alohida o'rin egallaydi. Chunki taraqqiyotning keyingi bosqichlarida qarorlar qabul qilish jarayonlariga jamiyatning ta'siri oshib bormoqda, ya'ni inson omili ta'siri kuchayib bormoqda. Hozirgi davrda insoniy rivojlanish va hayot sifati davlat boshqaruvi samaradorligining mezoniga aylanib qoldi. Bunday holat insonning iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizligi o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Insonning iqtisodiy xavfsizligi – bu insonning muhim hayotiy manfaatlarining himoyalaniishi uchun shart-sharoitlarning kafolatlangandagi, ijtimoiy taraqqiyot hamda inson va jamiyat himoyasi tizimi ta'minlangandagi holatdir.

Inson shaxsining iqtisodiy xavfsizligi milliy iqtisodiy xavfsizlik, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda inson iqtisodiy xavfsizligining huquqiy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi, respublika qonunlari va turli qonuniy hujjatlari tashkil etadi.

Alohida fuqarolar va jamiyat inson iqtisodiy xavfsizligining ob'yekti bo'lib hisoblanadi.

Ish o'rinlari, ijtimoiy ta'minot tizimi, moddiy ishlab chiqarish inson iqtisodiy xavfsizligining sub'ekti bo'lib hisoblanadi.

Quyidagilar insonning iqtisodiy xavfsizligi sohasida davlat faoliyatining predmeti bo'lib hisoblanadi:

- insonning iqtisodiy xavfsizligi tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni tahlil va sintez qilish;
- ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni takomillashtirish uchun xizmat qiladigan iqtisodiy siyosat va institutsional o'zgarishlarni amalga oshirish.

Insonning iqtisodiy xavfsizligi borasidagi davlat strategiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ichki va tashqi tahdidlarni tavsiflash;
- insonning iqtisodiy xavfsizligi shart-sharoitlariga muvofiq keladigan mezon va iqtisodiyotning holati;
- iqtisodiy, huquqiy va ma'muriy choralar asosida insonning muhim manfaatlarini himoyalash;
- insonning iqtisodiy xavfsizligi borasidagi davlat strategiyasini bajarilishini nazorat qilish.

Insonning iqtisodiy xavfsizligi fuqarolarning hayot faoliyatini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish va amalga oshirishni ko'zda tutadi:

- oziq-ovqat bilan ta'minlash;
- ish bilan bandlikni ta'minlash;
- ta'lim olish uchun sharoit yaratish;
- axborot bilan ta'minlash;
- tibbiy xizmat ko'rsatish;
- pensiya ta'minoti;
- shaxsiy jamg'armalarini himoyalash;
- uy-joy kommunal xizmatlari ko'rsatish;
- ekologik xavfsizlikni ta'minlash.

Insonning iqtisodiy xavfsizligi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan bog'liq bo'lib, ehtiyojlarni qondirish uchun yetarli bo'lgan daromad darajasini ta'minlashni ko'zda tutadi.

Insonning ijtimoiy xavfsizligi mamlakat iqtisodiyoti, shu jumladan sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat va ijtimoiy sohaning boshqa tarmoqlarini individning yetarli hajmda va sifatli ne'matlar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish imkonini beradigan darajada taraqqiyotga erishishni bildiradi.

Jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy muammolar kelib chiqishining bosh sabablaridan biri ishsizlik bo'lib, u iqtisodiy xavfsizlikning eng muhim indikatori sifatida alohida e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan muammolar qatorida turadi. Ishsizlik mamlakatda mavjud tabiiy, mehnat, moddiy, iqtisodiy va moliyaviy resurslardan samarali hamda yetarlicha foydalanmaslik holatini anglatadi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan ishsizlik deganda ishchi kuchining ish joyi bilan ta'minlanmaganligi, natijada uning biror-bir qonuniy daromad manbaiga ega bo'lmasligining muayyan holati tushuniladi. Boshqacha aytganda, ishsizlik – ishlashni istaydigan mehnatga layoqatli aholining ish bilan ta'minlanmagan qismi⁴⁴. Ishchi kuchi taklifining unga bo'lgan talabdan oshib ketishi natijasida ishsizlik vujudga keladi.

Makroiqtisodiy jihatdan ishsizlik jamiyat mehnat salohiyatidan, ishchi kuchi majmuasidan ishlab chiqarish omili sifatida to'la foydalanmaganlikdir. SHu ma'noda, ishsizlik ortiqcha ishlab chiqarish quvvatlariga yoki foydalanilmayotgan tabiiy va moddiy resurslarga teng, ammo ishlab chiqarishning boshqa omillari ortiqchaligidan farq qilib, "ortiqcha" ishchi kuchi bozori iqtisodiyotidagi doimiy voqelikdir⁴⁵.

⁴⁴ Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - T oshkent. 2008. 141 b.

⁴⁵ Shu manba

Ijtimoiy jihatdan ishsizlik daromadlarning pasayishiga olib kelganligi bois nafaqat ishsiz kishining o'zi uchun, balki uning oilasi uchun ham jiddiy muammolarni tug'diradi. Bunday holat oxir oqibatda jamiyatdagi holatga ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlik miqyoslarining kengayib borishi noroziliklarni va ijtimoiy beqarorlikni keltirib chiqaradi.

Ishsizlikning keskin ko'payishi iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar (davlat sektorining kamayishi), inflyatsiya hamda xo'jalik yuritishning muqobil shakllari (xususiy korxonalar, hissadorlik jamiyatlari) tez o'smaganligi sababli ko'pgina korxonalarda moliyaviy ahvol yomonlashuvi natijasida yuzaga keladi. Bularning hammasi, tabiiyki, umumiy talab hajmida salbiy aks etadi: davlat ta'siri qisqaradi, investitsiya faoliyati sustlashadi, iste'mol xarajatlari esa inflyatsiya ta'sirida turmush darajasining yomonlashuvi tufayli birmuncha kamayadi.

Amalda ishsizlik tabiiy darajasining eng maqbul miqdori yo'q. Hali hech kim iqtisodiyot uchun ma'lum ishchining ishlab chiqarish bilan shug'ullangandan ko'ra, ishsiz bo'lgani afzal ekanligini isbotlashga erishgani yo'q. Aksincha, yalpi milliy mahsulotni yuqori darajada ishlab chiqarish natijasida ishsizlikning tabiiy darajasi pasayadi. Ammo u maqbul miqdordan yuqori bo'lib qolaveradi. Chunki yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarish o'z imkoniyat darajasiga yetmagan bo'ladi⁴⁶.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilganligi, ijtimoiy sohalarida ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida ish bilan bandlik muammolarini ijobiy hal etishga, ishsizlikning oldini olishga erishildi.

Ishsizlikni oldini olish muammosi ayniqsa jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida dolzarb bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki respublikamizda inqiroz oqibatlarini bartaraf etish maqsadida 2009 – 2012–yillarga mo'ljallangan Inqirozga qarshi choralar dasturi qabul qilindi va u izchil amalga oshirilmoqda.

2009-yil uchun va yaqin kelajakka mo'ljallangan iqtisodiy dasturlarning eng ustuvor vazifalarini belgilab olishda jahon iqtisodiy inqirozining ta'siri va oqibatlarini yetarlicha to'liq hisobga olish muhim vazifa ekanligi respublika Prezidentining «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» asarida alohida ta'kidlab o'tildi.

Bugungi kunda respublikamizda ishsizlikning paydo bo'lish sabablariga ko'ra, quyidagi asosiy turlari ko'p uchramoqda:

- tarkibiy, iqtisodiyotning yangi tarmoqlari paydo bo'lishi va mulkchilik shakllarining o'zgarishi bilan yuzaga keladi;

- yashirin, bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish tarmoqlari uchun xarakterlidir va haqiqiy ishchi kuchini kam miqdorda talab qiladi. Yashirin ishsizlik ishlab chiqarishning chuqur tanazzuli sharoitida korxonalarda ortiqcha bandlikning saqlanib qolganligidan dalolat beradi;

- mavsumiy, ma'lum mavsumda ish bilan bandlikni ta'minlovchi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni qayta ishlash hamda tayyorlash muddati bilan asoslangan. Mavsumiy ishsizlikning hajmi ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklif mavsumiy omillarining barobar ta'sir qilishi sifatida namoyon bo'ladi;

⁴⁶ Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - Toshkent. 2008. 141 b.

- texnologik o'zgaruvchan, bu korxonada texnologik o'zgarishlarning amalga oshirilishi va modernizatsiya qilinishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, fan-texnika yutuqlari natijasida qo'l mehnati o'rnini texnika egallashi natijasida yuzaga keladi⁴⁷.

Mustaqil taraqqiyot davrida O'zbekistonda ishsizlikni oldini olish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida ishsizlar soni qisqarib, ishsizlik darajasi chegaraviy miqdorlar doirasida saqlanib qoldi. Xalqaro standartlarga muvofiq ishsizlik darajasi chegaraviy miqdori Xalqaro Mehnat Tashkiloti metodikasi bo'yicha hisoblaganda 7 foiz atrofida bo'lib, uning darajasi shu miqdordan oshib ketadigan bo'lsa, bu iqtisodiyotga tahdid sanaladi. O'zbekistonda ushbu ko'rsatkich hozirda 5 foizni tashkil etadi.

6 – jadval

Mehnat organlariga ish izlab murojaat qilgan fuqarolar soni

	2000-y	2006-y	2008-y	2010-y
Mehnat organlariga ish izlab murojaat qilgan fuqarolar soni, ming kishi	421,4	391,5	557,4	623,3
SHu jumladan:				
Mehnat faoliyati bilan band bo'lmaganlar, ming kishi	197,5	192,6	294,2	354,5
Ularning ulushi, %	46,9	49,2	52,8	56,9

Manba: Uzbekistan v tsifrax. 2001.-Tashkent, 2002. s.34; Uzbekistan v tsifrax. 2010.-Tashkent, 2011. s.49; Uzbekistan v tsifrax. 2010.-Tashkent, 2011. s.48;

O'zbekistonda 2000-yildan boshlab mehnat organlariga ish izlab murojaat qilganlar soni pasayish tendensiyasiga ega bo'ldi va ushbu tendentsiya 2008-yilgacha davom etdi. 2009-yildan boshlab ish izlayotganlar soni osha boshladi va 2010-yilda 623,3 ming kishini tashkil etdi. (6- jadval).

Bunday holat jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi oqibatlari bilan bog'liq hisoblanadi. Keltirilgan ma'lumotlardan jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi oqibatlari O'zbekistondagi mehnat bozoriga ham ta'sir qilayotganligidan dalolat beradi. 2000 – 2010– yillar davomida mehnat organlariga ish izlab murojaat qilgan fuqarolar orasida mehnat faoliyati bilan band bo'lmaganlar sonining ham absolyut, ham nisbiy miqdorda o'sganligini ko'rish mumkin. Ushbu ko'rsatkich 2000-yildagi 46,9 foizdan 2010-yilda 56,9 foizgacha oshdi.

7- jadval

Mehnat organlari tomonidan ishga joylashtirilgan fuqarolar soni

	2000-y	2008-y	2009-y	2010-y
Mehnat organlariga ish izlab murojaat qilgan fuqarolar soni, ming kishi	421,4	391,5	557,4	623,3
SHulardan:				
Ishga joylashganlar soni, ming kishi	280,6	320,7	486,5	546,6
Ularning ulushi	66,6	81,9	87,3	87,7

Manba: Uzbekistan v tsifrax. 2001.-Tashkent, 2002 s.34; Uzbekistan v tsifrax. 2008.-Tashkent, 2009. s.49; Uzbekistan v tsifrax. 2010.-Tashkent,2011. s.48;

⁴⁷ Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - T oshkent. 2008. 146 b.

Ishsizlarni ishga joylashtirish ko'rsatkichlari, uning darajasi mehnat bozorining eng asosiy ko'rsatkichlaridan bo'lib hisoblanadi. Keyingi yillarda mehnat organlariga ish izlab murojaat qilgan fuqarolarning ishga joylashish ko'rsatkichlarining oshish tendensiyasi ko'zga tashlanmoqda. Masalan, 2000-yilda ushbu ko'rsatkich 66,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2010-yilda 87,7 foizga teng bo'ldi.

Rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlarning ishsizlik sabablariga ko'ra taqsimlanishini tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning katta qismini asosan, o'z xohishiga ko'ra ishdan bo'shaganlarlar tashkil etadi (8 – jadval). Tahlil qilinayotgan yillarda rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlar orasida ularning salmog'i kamaygan. Ushbu yillar davomida ishdan bo'shatilganlar salmog'i ham deyarli ikki barobarga kamaygan. Ayni paytda oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari bitiruvchilari ulushi deyarli ikki barobarga ko'paygan.

8-jadval

**Rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlarning ishsizlik
sabablariga ko'ra taqsimlanishi, %**

	2000-y.		2010-y.	
	jami	shundan ayollar	jami	shundan ayollar
Rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlar	100	100	100	100
shulardan:				
O'z xohishiga ko'ra ishdan bo'shaganlar	47,4	48,3	41,9	40,9
Ishdan bo'shatilganlar	7,6	7,5	4,4	4,4
Umumta'lim maktablari bitiruvchilari	15,6	16,8	15,7	16,5
Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari bitiruvchilari	6,3	6,0	11,3	11,9
Boshqa sabablar	23,1	21,4	26,7	26,3

Manba: Uzbekistan v tsifrax. 2001.-Tashkent, 2002 s.34; Uzbekistan v tsifrax. 2010.-Tashkent, 2011. s.49; Uzbekistan v tsifrax. 2010.-Tashkent,2011.

Bunday holat respublikada malakali mehnat bozori shakllanib boshlaganligidan dalolat beradi. Buni tasdig'ini ishsiz maqomini olganlar orasida umumiy o'rta (to'liq) ma'lumotga ega bo'lganlar ulushining ortib borganligida ham ko'rish mumkin. Agar 2000-yilda ularning salmog'i 51,3 foiz bo'lgan bo'lsa, 2010-yilda 69,9 foizni tashkil etdi⁴⁸.

Rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlarning yosh bo'yicha taqsimlanishi ko'rsatkichlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning orasida 16-18 yoshda hamda 50 va katta undan katta yoshdagilarning ulushi sezilarli darajada kamaygan. Ayni paytda boshqa yosh guruhlari salmog'i ortib borgan (9- jadval).

9 - jadval

**Rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlarning yosh bo'yicha
taqsimlanishi, %**

	2000-y.	2010-y.
--	---------	---------

⁴⁸ Узбекистан в цифрах. 2010.-Ташкент. 2011. с.51;

	jami	shundan ayollar	jami	shundan ayollar
Rasmiy maqomga ega bo'lgan ishsizlar	100	100	100	100
shulardan:				
16-18 yoshda	11,7	11,7	0,8	0,9
18-30 yoshda	42,3	43,4	50,9	52,4
30-50 yoshda	38,3	39,2	47,0	45,8
50 va katta undan katta yoshdagilar	7,7	5,7	1,3	0,9

Manba: Uzbekistan v tsifrax. 2001.-Tashkent, 2002. s.38; Uzbekistan v tsifrax. 2010.-Tashkent,2011. s.52;

Inqiroz jahon mehnat bozoriga ham kuchli ta'sir ko'rsatganligini quyida keltirilayotgan raqamlardan ham ko'rish mumkin. Xalqaro mehnat tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, 2010-yilda dunyoda o'rta hisobda 211,5 mln. ishsiz bo'lib, ular iqtisodiy faol aholining 6,6 foizini tashkil etgan. SHulardan 122 millioni erkaklar, 89,5 millioni ayollardir.

Ishsizlikning eng yuqori o'rtacha ko'rsatkichi SHimoliy Afrikada - 10,5 foiz, va shuningdek Janubi – SHarqiy Yevropa va MDHga kiruvchi mamlakatlar guruhida – 10,3 foizni tashkil etgan⁴⁹. Ta'kidlash joizki, 2000 – 2005-yillarda ishsizlikning dunyo bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichi 6,2 – 6,4 foizga teng bo'lib, keyinchalik u pasaya boshlagan (2008-2009-yy. – 5,7 – 5,8 foiz), 2010-yilda inqiroz sababli yana oshdi va 6,6 foizni tashkil etdi.

BMT ekspertlarining baholashlariga ko'ra 2010-yilda iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar bo'yicha ishsizlikning o'rtacha ko'rsatkichi 8,6foiz ga, jumladan AQSHda – 9,3 foiz, Yaponiyada – 5,4 foiz, Yevropa ittifoqida – 9,2 foiz ga, yevrohudud mamlakatlarida – 9,7foizga teng bo'ldi. Ayni paytda ishsizlik darajasi iqtisodiyoti jadal rivojlanayotgan mamlakatlarda nisbatan past darajada bo'ldi. Masalan, Xitoyda 2010-yilda ishsizlik 2009-yil darajasida qoldi (4,0foiz), Braziliyada esa 9,3 foiz dan 7,9 foiz ga pasaydi. Ishsizlik darajasi ayniqsa yoshlar orasida (16 – 24 yosh) yuqori bo'lib, uning o'rtacha ko'rsatkichi 2010-yilda 14 foiz ni tashkil etdi. 2009-yilda esa 12,2foizga teng bo'lgan edi. 2011-yilda ham ishsizlik darajasining o'sishi kutilmoqda.

Jahon mehnat bozorida vujudga kelgan bunday holat Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) ekspertlari tomonidan “global mehnat bozoridagi inqiroz” sifatida baholandi.

Boshqa mamlakatlardan farqli ravishda O'zbekistonda 2010-yilda Xalqaro mehnat tashkiloti metodikasi bo'yicha hisoblangan ishsizlik darajasi 4,9 foizga teng bo'ldi va 2011-yilda ham deyarli shu darajada saqlanib qoldi. Mamlakatimizda ishsizlik darajasining barqarorlashganligi birinchi navbatda, respublikada ishlab chiqilgan va izchil amalga oshirilayotgan Inqirozga qarshi choralar dasturining samaradorligidan dalolat beradi. Dasturda yangi ish o'rinlarini yaratish, aholini ijtimoiy himoya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bandlik muammosini hal etish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishda muhim omil ekanligini hisobga olib, uni jadal rivojlantirish,

⁴⁹ Социально-экономическое положение стран Содружества независимых государств в 2009 году. Экспресс-доклад. Январь, 2010 стр 10.

rag'batlantirish va qo'llab- quvvatlash chora-tadbirlari amalga oshirildi. Respublika hududlarida qurilish materiallari sanoati, oziq-ovqat, yengil sanoat va boshqa tarmoqlarda kichik biznes sohasida faoliyat olib boradigan 480 dan ortiq yangi ishlab chiqarish korxonalari tashkil etildi⁵⁰. Mamlakatimizda 940 mingdan ziyod yangi ish o'rinlari yaratildi. Ish bilan bandlik muammolari respublikaning qishloq joylarida o'ta dolzarb ekanligidan kelib chiqib, bu yerda 500 mingga yaqin yangi ish o'rinlari tashkil etildi. Sanoat korxonalari bilan kooperatsiya asosidagi kasanachilikni hamda pudrat shartnomasi asosidagi uy mehnatini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida 130 mingga yaqin ish o'rni yaratildi.

SHunday qilib, O'zbekistonda Inqirozga qarshi choralar dasturi doirasida amalga oshirilgan chora - tadbirlar global moliyaviy – iqtisodiy inqirozning ham iqtisodiy, ham ijtimoiy oqibatlarini oldini olish, respublika aholisini ishonchli himoya qilish, ularni daromadi va moddiy farovonligini oshirish imkonini ta'minladi. Eng asosiysi respublikada ishsizlik darajasini chegara miqdorlari doirasida saqlab qolishga erishildi va bu mamlakatda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim omili bo'ldi.

Qisqacha xulosalar

Ishsizlik jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy muammolar kelib chiqishining bosh sabablaridan biri bo'lib hisoblanadi. SHuning uchun ham ishsizlik iqtisodiy xavfsizlikning eng muhim indikatori sifatida alohida e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan muammolar qatorida turadi. Ishsizlik mamlakatda mavjud tabiiy, mehnat, moddiy, iqtisodiy va moliyaviy resurslardan samarali hamda yetarlicha foydalanmaslik holatini anglatadi.

Nazorat savollari

1. Nima uchun ishsizlik iqtisodiy xavfsizlikning ijtimoiy indikatori sifatida o'rganiladi?
2. Ishsizlik tushunchasi va uning turlari.
3. O'zbekistonda ishsizlikning oldini olish borasida qanday chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009
2. Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. // Xalq so'zi. 2007 yil 31 avgust
3. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. - T.: O'zbekiston, 1995
4. Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - Toshkent. 2008. 146 b.
5. G'oyibnazarov B.K. Aholi turmush darajasini statistik baholash. Toshkent, «Fan», 2005, 8 - b

⁵⁰ I.A.Karimov. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. Xalq so'zi, 2010-yil, 30-yanvar

6. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.

7. ekonomicheskaya bezopasnost: ucheb. posobie dlya studentov ekonomicheskix vuzov, obuchayuyixsya po spetsialnostyam ekonomiki i upravleniya. V.A.Bogomolov i dr. / Pod red. V.A.Bogomolova. M. YUNITI DANA, 2009

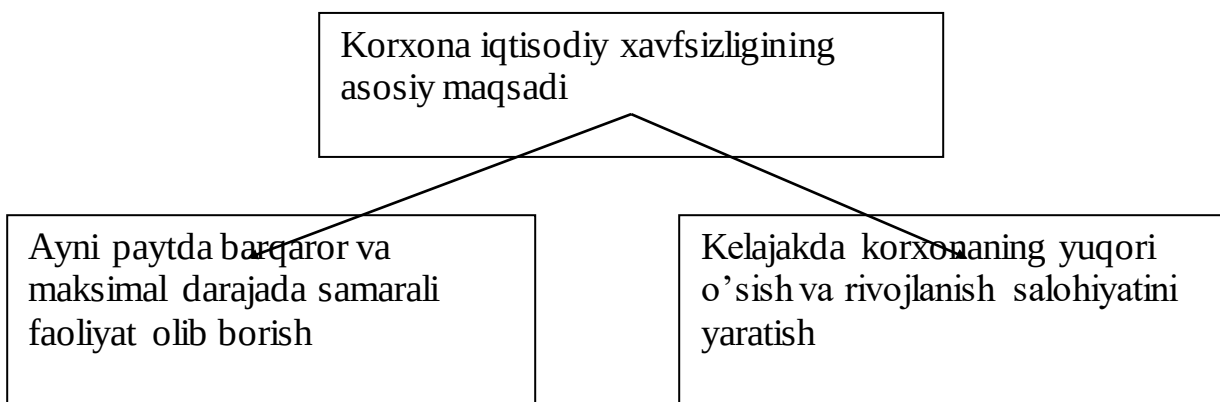
8. O'zbekiston iqtisodiyoti GG Axborot va tahliliy sharh. 2010 yil «O'zbekiston» –T.: 2011, 102 - b.;

9. Uzbekistan v tsifrax. 2010. Tashkent. 2011.

12-mavzu. KORXONANING IQTISODIY XAVFSIZLIGI

Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash ishlab chiqarishni tashkil etishning butunlay yangi tizimchasi bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiyot sub'yektlari orasida milliy iqtisodiyot rivojlanishining muhim dastagi bo'lgan korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash alohida ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi deganda uning ilmiy – texnikaviy, ishlab chiqarish salohiyatini hamda kadrlarini faol va nafaol iqtisodiy tahdidlardan, masalan, davlatning samarasiz ilmiy – sanoat siyosatidan yoki tashqi muhitda yuzaga kelgan tahdidlardan himoyalanganligi tushuniladi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi jamiyatda iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy barqarorlik buzilganda, ayniqsa, dolzarb bo'ladi.

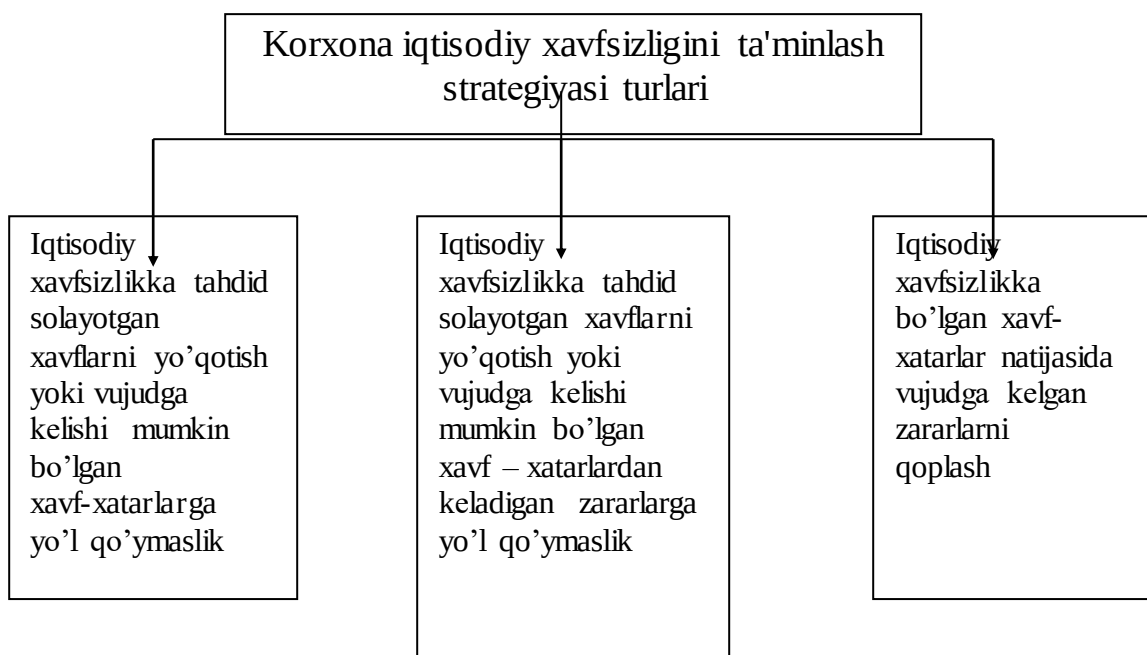
6- rasm. Korxona iqtisodiy xavfsizligining asosiy maqsadi

Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uzluksiz jarayon bo'lib, unda vujudga kelishi mumkin bo'lgan zararlarni oldini olish vazifasi qo'yiladi. Buni amalga oshirish uchun korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi bo'lishi talab etiladi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi deganda, korxona ish faoliyatini amalga oshirishda uning xavfsizligini yetarli darajasida ta'minlashga qaratilgan eng muhim qaror va chora – tadbirlar yig'indisi tushuniladi⁵¹.

⁵¹Z. Aminov. Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari. Iqtisod fanlari nomzodi ... dissertatsiya avtoreferati. Samarqand. 2009. 10 b.

Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasining uchta asosiy turi ajratib ko'rsatiladi.

7- rasm. Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi turlari

Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda beshta elementga ahamiyat berish kerak bo'ladi.

Birinchi - korxona iqtisodiy xavfsizligiga bo'lgan tahdidlarning tarkibi va xarakteri hamda ta'sir ko'rsatish yo'nalishlarini aniqlash.

Ikkinchi – korxona iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan tahdidlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash.

Uchinchi – korxona iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan tahdidlarning muhimligi va yuzaga kelish vaqti nuqtai nazaridan guruhlariga ajratish.

To'rtinchi – u yoki bu tahdidlarga nisbatan korxona iqtisodiy xavfsizligi strategiyasini shakllantirish va uning variantini tanlash.

Beshinchi - korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha aniq chora-tadbirlarni belgilash va amalga oshirish.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizlik borasidagi strategiyasini puxta ishlab chiqish va uni samarali amalga oshirish milliy iqtisodiyotning eng muhim dastagi bo'lgan korxonalarining barqaror o'sishi va rivojlanishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Korxona (firma) faoliyatining asosiy maqsadi foyda (daromad) olish hisoblanadi. SHuningdek, korxona o'z oldiga ishlab chiqarishni kengaytirish, personalning kasbiy mahoratini oshirish, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlari asosida mehnatni tashkil etishni takomillashtirish, ishlab chiqarilayotgan va taklif etilayotgan mahsulotning iste'molchilarini, mijozlarini va insofli sherik, hamkorlarning sonini ko'paytirishni ham maqsad qilib oladi.

Korxonaning iqtisodiy manfaatlari, turli ehtiyojlar mavjud sharoitda talabni qondirish, yashash va rivojlanish uchun raqobat kurashi kuchaygan sharoitda himoya qilinadi.

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda — xo'jalik subyekting moliyaviy barqarorligini tahlil qilishda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- korxonaning o'z mablag'lari bilan ta'minlanish koeffitsienti, korxona aylanma aktivlarining umumiy aktivlar summasiga nisbati;
- joriy likvidlik ko'rsatkichi;
- o'z kapitalining rentabelligi;
- umumiy to'lovga qodirlik ko'rsatkichi, aktivlar bozor qiymatining xo'jalik subyekting barcha majburiyatlariga nisbati;
- kapitallashtirish koeffitsienti, bozor qiymatidagi o'z kapitalining qarz mablag'larini balans qiymatiga nisbati;
- menejment koeffitsienti, sotishdan olingan pul tushumining joriy majburiyatlar miqdoriga nisbati.

Xavfsizlik tizimi o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- korxona obektlarini, boshqaruvchi rahbarlarning shaxsiy daxlsizligini hamda pul mablag'larini saqlash uchun qo'riqchi-qorovullik xizmatini tashkil etish;
- korxonaning informatsion ijtimoiy jihatdan himoyalaniishini ta'minlaydigan analitik xizmatni tashkil etish. Uning vazifalari ichida razvedka va kontrrazvedka bilan shug'ullanishni tashkil etish uchun strategik muhim subyektlar bilan ishlash.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun uning xavfsizligiga tahdid soladigan xavf-xatarlarni bilish kerak bo'ladi. Buning uchun korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ifodalaydigan parametrlarni o'rganish va ularni tahlil qilish kerak bo'ladi.

Lekin shuni ta'kidlash kerakki, respublikada korxonalar iqtisodiy xavfsizligini baholash bo'yicha ko'rsatkichlar tizimining ishlab chiqilmaganligi bu boradagi amaliy muammolardan biri bo'lib hisoblanadi.⁵²

G.S. Vechkanovning “Ekonomicheskaya bezopasnost” nomli darsligida korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash beshta elementni o'z ichiga olishi aytib o'tilgan:

- birinchi - iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarning tarkibi va xarakterini hamda ularning ta'sir yo'nalishini aniqlash;
- ikkinchi - iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarning ta'siri natijasida yuzaga keladigan zararlarni baholash;
- uchinchi – iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir ko'rsatadigan tahdidlarni muhimligi va vujudga kelish vaqti bo'yicha guruhlariga ajratish;
- to'rtinchi – u yoki bu tahdidlarga nisbatan iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash strategiya variantini shakllantirish va tanlash;
- beshinchi – iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha aniq belgilangan chora – tadbirlarni aniqlash va amalga oshirish.

YUqorida nomi keltirilgan darslikda iqtisodiy xavfsizlikni keskinlashuviga olib keladigan omillar sifatida quyidagilar keltirilgan:

- korxonaning raqobatbardoshlik ko'rsatkichining pastligi;
- korxona uchun investitsiya muhitining yaxshi emasligi;
- korxonaning moliyaviy faoliyatini barqaror emasligi;

⁵² Г.С. Вечканов. Экономическая безопасность. Учебник. –СПб.: Питер, 2007, с.227-228

– davlatning o'z ehtiyojlari uchun kerak bo'ladigan mahsulotlarning haqini to'lash borasida qobiliyatsizligi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini son va sifat jihatdan xarakterlaydigan indikatorlarga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarish dinamikasi;
- ishlab chiqarish korxonasining tarmoq va mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmidagi ulushi;
- ishlab chiqarish quvvatlarining ishga solish amaldagi darajasi;
- ishlab chiqarish jarayonining barqarorligi;
- ishlab chiqarishning rentabellik darajasi;
- aylanma mablag'larni moliyalashtirish uchun o'z manbalari bilan ta'minlanganlik;
- muddati o'tgan qarzдорlik (debitorlik, kreditorlik);
- ishlab chiqarishning fond (kapital) qaytimi;
- asosiy ishlab chiqarish fondlarining yangilanish sur'atlari;
- innovatsion faollikning darajasi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan xavf –xatarlar kelib chiqish manbalariga ko'ra ichki va tashqi tahdidlarga ajratiladi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan ichki tahdidlar asosan ishlab chiqarish jarayonida vujudga keladi:

- asosiy kapitalni eskirgan elementlarining ommaviy tarzda ishdan chiqishi, ularning o'rnini to'lmashligi va buning natijasida ishlab chiqarish salohiyatining yo'qotilishi;

- texnika va texnologiyaning orqada qolishi;
- ishlab chiqarish xarajatlarining yuqoriligi;
- korxona ichida o'g'rilik va boshqa noxush hodisalarning mavjud bo'lishi;
- korxona personalining xatolari ("inson omili");
- raqobatchilarning axborot olish uchun korxona personalidan foydalanishi;

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan tashqi tahdidlarga quyidagilar kiradi:

- tovarlar bozorida o'z o'rnini yo'qotish, ya'ni o'z tovarini kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlaydigan foyda bilan sotish imkoniyatining yo'qligi;
- mamlakatda moliyaviy holatning salbiy tomonga o'zgarishi;
- fond bozorida korxona aksiyalari narxlarining pasayib ketishi, ya'ni korxonaning kapitallashuv darajasining pasayishi;
- xaridorlarning to'lov intizomini buzishi;
- nohalol raqobatchilar va kontragentlar;
- kriminal raqobat;
- sanoat shpionaji;
- davlatning jinoiy – huquqiy va iqtisodiy siyosatining zaif tomonlari;
- kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi jinoyatlar;

- yangi mahsulot ishlab chiqarish va uni ishlab chiqarishga joriy etish⁵³.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan tahdidlarni bartaraf etish uchun bir qator vazifalarni amalga oshirish kerak bo'ladi. Korxona xodimlarining yuqori malakaga ega bo'lishlarini ta'minlash, xodimlarning yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lishlariga erishish, korxonaning texnik va texnologik jihatdan mustaqilligini ta'minlash, yuqori raqobatbardoshligiga erishish, korxonani boshqarishda yuqori samaradorlikka erishish, korxona faoliyatining yetarli ekologik darajasini ta'minlash, korxonaning huquqiy himoyalanganligini, korxonaning axborot muhiti himoyasini ta'minlash, korxona xodimlarining xavfsizligini ta'minlash kabilar shular jumlasidandir.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning quyidagi asosiy yo'nalishlariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- korxonaning ekologik xavfsizligini umumstrategik rejalashtirish va prognozlash;

- korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini strategik rejalashtirish;

- korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini taktik jihatdan rejalashtirish;

- korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini operativ boshqarish.

Qisqacha xulosalar

1. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi uning ilmiy-texnikaviy, ishlab chiqarish salohiyatini hamda kadrlarini faol va nafaol iqtisodiy tahdidlardan, masalan, davlatning samarasiz ilmiy-sanoat siyosatidan yoki tashqi muhitda yuzaga kelgan tahdidlardan himoyalanganligidir.

2. Korxonaning iqtisodiy xavfsizlik borasidagi strategiyasini puxta ishlab chiqish va uni samarali amalga oshirish milliy iqtisodiyotning eng muhim dastagi bo'lgan korxonalarning barqaror o'sishi va rivojlanishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun uning xavfsizligiga tahdid soladigan xavf-xatarlarni bilish kerak bo'ladi. Buning uchun korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ifodalaydigan parametrlarni o'rganish va ularni tahlil qilish kerak bo'ladi.

4. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan xavf-xatarlar kelib chiqish manbalariga ko'ra ichki va tashqi tahdidlarga ajratiladi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan ichki tahdidlar asosan ishlab chiqarish jarayonida vujudga keladi.

Nazorat savollari

1. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tushunchasining mazmun va mohiyati .

2. Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash zaruriyati nimadan kelib chiqadi?

3. Kelajakda korxonaning yuqori o'sish va rivojlanish salohiyatini yaratish uchun nimalar qilish kerak bo'ladi?

⁵³ 5. Вечканов Г.С.. Экономическая безопасность. Учебник. –СПб.: Питер, 2007, с.227-

4. Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasining mazmuni nimadan iborat?

5. Korxona xo'jalik faoliyatining sifat va miqdor ko'rsatkichlarini tahlili qanday amalga oshiriladi?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. - T.: O'zbekiston, 2010.

2 Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 28-noyabrdagi «Iqtisodiyot real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar Dasturi to'g'risida»gi Farmoni. Xalq so'zi, 2008-yil, 2-dekabr

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 18-noyabrdagi «Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. Xalq so'zi, 2008-yil, 19-noyabr

5. Vechkanov G.S.. ekonomicheskaya bezopasnost. Uchebnik. –SPb.: Piter, 2007

13-mavzu. Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash zaruriyati

Oziq-ovqat xavfsizligi va uni ta'minlash masalasi bevosita milliy xavfsizlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi paytda oziq-ovqat xavfsizligi muammolari kishilar hayot faoliyatining muhim tizimi sifatida jiddiy ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ushbu muammo o'zining dolzarbligi jihatidan harbiy va umumiy iqtisodiy xavfsizlik bilan bir qatorda turadi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mamlakat suverinitetini, iqtisodiy xavfsizligini va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolishning muhim shartlaridan biriga aylanmoqda. O'z-o'zini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlamasdan turib, milliy xavfsizlikning boshqa komponentlari to'grisida so'z yuritib bo'lmaydi.

Oziq-ovqat xavfsizligi - murakkab tizimli va ko'p pog'onali muammo bo'lib, mamlakatning juda ko'p iqtisodiy va ijtimoiy jihatlariga tegishli bo'ladi.

Oziq-ovqat xavfsizligi muammosini uchta darajada ko'rib chiqish mumkin:

- xalqaro darajada;
- ichki iqtisodiy;
- alohida inson, oila, aholining ijtimoiy guruhlarida.

Oziq-ovqat xavfsizligi muammosini xalqaro jihatidan ko'rib chiqiladigan bo'lsa, birinchi navbatda, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti tomonidan xavfsizlikni yetarli darajasini belgilash yoki aniqlash bo'yicha ishlab chiqilgan mezonlarini aytib o'tish kerak bo'ladi. Ushbu Tashkilotning ta'kidlashicha, alohida mintaqalarda ishlab chiqarish hajmlaridagi qisqarishlarni o'rnini bosish uchun oziq-ovqat mahsulotlarining ma'lum darajadagi zahiralariga ega bo'lish kerak bo'ladi. Mana shunday zahiralar darajasi jahon ehtiyojlarining 20 foizi darajasida bo'lishi kerak. Mutaxassislarning fikricha, ushbu daraja bir necha yillar davomida kritik nuqtadan pastda bo'lgan.

Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan uzluksiz ta'minlanishi bozor baholarini davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy usullaridan foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Bundan tashqari oziq-ovqat xavfsizligi davlatning mamlakat va uni mintaqalarini oziq-ovqat bilan ta'minlash tizimida turli tabiiy ofatlar va favqulotda holatlar natijasida yuzaga keladigan buzilishlarni oldini olishga bo'lgan qodirligini ham ko'zda tutadi. Buning uchun esa doimo yangilanib va o'rni to'ldirib turiladigan strategik oziq-ovqat zahiralarini va ularni taqsimlash hamda ulardan foydalanish tizimini yaratish zarur bo'ladi.

Demak, oziq-ovqat xavfsizligi ichki imkoniyatlardan foydalangan holda mamlakat aholisining asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan yetarli darajada ta'minlanishini, import mahsulotlarga bogliqlikni kamaytirishga erishishni ifodalaydi.

Bugungi kunda yer yuzida 6 milliarddan ziyod aholi istiqomat qilmoqda. Har sohada kechayotgan globallashuv jarayoni taraqqiyot sari tashlangan dadil qadam sifatida talqin etilayotgan bo'lsada, qishloq xo'jaligi, energetika, ekologiya kabi ayrim masalalarda muammo keltirib chiqarayotgani hech kimga sir emas. Bunday holat tabiiyki, jahon hamjamiyati muammolarga jiddiy munosabat bildirishi va ularning yechimini topishda mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi lozimligini taqozo

etadi. So'nggi paytlarda jahon miqyosida oziq-ovqat mahsulotlari narxining oshib borishi nafaqat kambagal mamlakatlar, balki rivojlanayotgan, hatto dunyoning yetakchi davlatlarini ham tashvishga solmoqda.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, yaqin vaqtlar ichida dunyodagi qator mamlakatlar oziq-ovqat mahsulotlari ta'minotida jiddiy muammolarga duch kelishi mumkin. Oziq-ovqat taqchilligi ayrim mamlakatlarda tartibsizliklar, g'alayonlar kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Butunjahon oziq-ovqat dasturining ekspertlari oziq-ovqat mahsulotlari taqchilligi ayrim mamlakatlarda ijtimoiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkinligidan tashvishlanmoqdalar. BMT ma'lumotlarida keltirilishicha, bugungi kunda dunyo miqyosida 100 millionga yaqin kishi ocharchilikni boshdan kechiryapti. Tabiiyki, shu o'rinda oziq-ovqat taqchilligining sabablari nimada degan savol tugiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda oziq-ovqat iste'mol qilish hajmi ortib boryapti. Don mahsulotlaridan yonilgi ishlab chiqarishda foydalanilmoqda. Qolaversa, dunyo oziq-ovqat zaxiralari so'nggi 25 yilda eng past darajaga tushib ketgan, dunyo birjalarida olib-sotarlik bilan bog'liq firibgarliklar borligi, sobiq mustamlakalarda iqtisodiyotning bir yoqlama rivojlanishi ham oziq-ovqat taqchilligini keltirib chiqarmoqda.

Iqlimning global isishi yer yuzi aholisini oziq-ovqat bilan ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Agar sayyoramizda havo harorati faqat bir darajaga ko'tarilsa, don ekinlaridan olinadigan hosil miqdori 10 foizga pasayib ketar ekan. Oziq-ovqat taqchilligi xavf solayotgan mamlakatlar vaziyatdan chiqish uchun, avvalo, ichki imkoniyatlarni ishga solmoqdalar. Jumladan, dunyoda guruch eksport qilish bo'yicha birinchi bo'lgan Tailand, Hindiston, Vetnam va Braziliya mamlakatlaridan farqli o'laroq guruch eksportini kamaytirmaslikka qaror qildi. Hozirda Tailandda guruchdan bir yilda ikki marta hosil olinayotgan bo'lsa, endi bu ekindan xatto uch marta hosil olish choralari ko'rilmqda.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan asosiy ehtiyojlarni o'z hisobiga qondirish mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Mana shunday hayotiy muhim vazifani mamlakat iqtisodiyotining yirik tarmog'i bo'lgan agrosanoat majmuasi amalga oshiradi. SHuning uchun ham O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning birinchi bosqichida mamlakat qishloq xo'jaligini isloh qilishga ustunlik berildi.

Respublika sanoatining ko'pgina tarmoqlarini, jumladan, paxta tozalash, to'qimachilik, yengil sanoatni, oziq-ovqat, kimyo sanoatini, qishloq xo'jalik mashinasozligini va boshqalarni rivojlantirish istiqbollari, ularning murakkab o'tish davridagi iqtisodiy moliyaviy ahvoli bevosita qishloq xo'jaligiga bog'liqdir. Mustaqillik yillarining ilk davrida agrar sohalarni barqaror rivojlantirish tufayli sanoat potentsialini saqlab qolish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bilan bog'liq tarmoqlarda esa ishlab chiqarish ko'lamini hatto kengaytirish mumkin bo'ldi. Aynan agrar sektor O'zbekistonda iqtisodiy barqarorlikning qudratli omili bo'ldi. Eng asosiysi mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun mustahkam asos yaratila boshlandi.

Islohotlar davrida qishloqqa butun choralar bilan yordam ko'rsatilishi shart, degan qoidadan kelib chiqqan holda respublikada agrar munosabatlarni isloh qilish

uchun, qishloq xo'jalik korxonalarini qaytadan tashkil etish, qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishni yanada ko'paytirish, ayrim mahsulot turlarini chetdan keltirishdagi qaramlikni kamaytirish uchun zarur sharoitlar yaratib kelindi.

Islohotlar davomida iqtisodiy siyosatning eng muhim ustuvor yo'nalishi - qishloq xo'jaligida va umuman agrosanoat majmuasida chuqur progressiv siljishlarga erishildi. Bu siljishlar oziq-ovqat muammosini tubdan hal etishga, qishloq xo'jalik xom ashyosini chuqurroq qayta ishlashga va qishloqlarda kichik korxonalar barpo etishga, qishloqning ishlab chiqarish va ijtimoiy infrastrukturasini rivojlantirishga, qishloq aholisining turmush darajasini oshirishga qaratildi.

Respublika qishloq xo'jaligi tarkibini o'zgartirish siyosati zonalar ixtisoslashuvi sharoitlariga muvofiq ekin maydonlari tarkibini eng maqbul holga keltirish yo'li bilan amalga oshirildi. O'zak tarmoqlar qatoriga paxta bilan birga g'allachilik va kartoshkachilik ham qo'yildi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tarkibini qayta qurish O'zbekistonda qishloq ekinlari va oziq-ovqat mahsulotlarining eng muhim turlarini yetishtirishni jadal rivojlantirish uchun sharoit yaratdi. Ayni paytda respublikani don va yem, margarin mahsulotlari, iste'mol spirti va eng muhim tovarlarning boshqa turlarini import qilishdan holi etish imkonini berdi.

2000-2010-yillar davomida import tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari ulishi sezilarli darajada qisqargan (10-jadval).

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun ikki yo'nalishda chora-tadbirlar amalga oshirildi.

- birinchidan, qishloq aholisi tomorqa maydonlarini kengaytirish va yangilarini ajratib berish amalga oshirildi;

- ikkinchidan, qishloq xo'jaligi ekinlari tarkibini qayta ko'rib chiqish yo'lga qo'yildi.

10-jadval

2000-2010-yillarda O'zbekiston importi tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari ulushi (umumiy hajmga nisbatan foiz hisobida)

Tovarlar guruhi	Yillar					
	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Oziq-ovqatlar	12,3	12,5	9,9	6,8	7,2	8,3

Manba: O'zbekiston iqtisodiyoti GG Axborot-taxliliy sharx, 2010 yil, Tashkent, 2011,49-bet; Uzbekistan v tsifrax. 2010. Tashkent. 2011, s.162

Natijada paxta maydonlari 2 mln. gektargacha qisqartirilib, don ekinlari, sabzavot, mevali bog, uzumzor va yem-xashak ekinlari maydonlari ancha kengaytirildi. Mamlakatda don mustaqilligi dasturi qabul qilinib, sugoriladigan yerlardagi bugdoy ekishga ajratilgan yer maydoni 1,2 mln gektarga oshirildi. Buning natijasida bugdoyning bir yillik yalpi hosili 3 mln tonnadan oshib ketdi va O'zbekiston don mustaqilligiga erishdi.

Davlatning oziq-ovqatga oid siyosati kartoshka, meva-sabzavot mahsulotlari bilan ham o'z-o'zini ta'minlashni ko'zda tutadi. Aholiga yetarli darajada chorvachilik mahsulotlari va o'simlik moyi yetkazib berish, qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash uchun zarur bo'lgan bazani barpo qilish, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari asosiy turlarining yetarli zahirasini shakllantirish, ularning chakana baholari barqarorligini ta'minlashga erishish, chetdan keltirilayotgan mahsulotlar ulushini qisqartirib borish ham oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim yo'nalishlari hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish hajmlari ancha oshdi, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida amalga oshirilgan islohotlar natijasida nafaqat ichki ehtiyojlarni qondirish, balki bug'doy eksportini ham amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ldi. 2009-yilda 6,8 mln.tonna bug'doy yetishtirildi. Mamlakat ishlab chiqaruvchilari tomonidan yetishtirilgan un va non mahsulotlariga baholarni yuqori chegaralarini belgilash siyosatini amalga oshirilganligi ushbu mahsulotlarga narxlarni aholi imkoniyatlariga mos keladigan darajada ushlab turish imkonini berdi.

Iqtisodiy xavfsizlik nuqtai nazaridan eng muhim tarmoqlar qatoriga – yoqilg'i-energetika, oziq-ovqat sanoati, transport va aloqa sohalari kiradi. Ushbu strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlarni rivojlantirish orqali birinchidan, energetik va oziq-ovqat mustaqilligiga erishiladi, ikkinchidan, jahon bozorlariga, resurslarning xalqaro manbalariga chiqish uchun transport yo'llariga ega bo'linadi.

Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim omillaridan bo'lib hisoblanadi. Ushbu tarmoqlarni rivojlantirish natijasida, birinchidan, dunyo bozoriga chiqish, ikkinchidan esa, mamlakat ichida kapital jamg'arishga erishish imkoniyatlari kengayadi.

Umuman, qishloq xo'jaligi sohasining rivojlanganligi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlanish darajasini ifodalaydi, deyilsa xato bo'lmaydi.

Umuman, mamlakatning oziq-ovqat mustaqilligini ifodalovchi eng asosiy ko'rsatkich iste'mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlari hajmida milliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar ulushi hisoblanadi.

Ta'kidlash joizki, oziq-ovqat sanoatini rivojlanishi ichki talab omillarining yuqori darajadagi ta'siri bilan tavsiflanadi. Ishlab chiqarishni o'sish sur'atlari ayniqsa 2010 yilda yuqori darajada qayd etildi. Bu yili ushbu ko'rsatkich 28,0 foizni tashkil etdi.

Mutaxassislarning fikricha, oziq-ovqat sanoati, ayniqsa, sabzavot va mevani qayta ishlash sohasida tarmoqning eksport salohiyatidan yetarli darajada foydalanilmayapti. Ayrim turdagi oziq-ovqat mahsulotlarining sifati ichki bozorga import qilinayotgan mahsulotlar sifatidan pastligi, bu mahsulotlarning respublikada ishlab chiqarish hajmini va ularga bo'lgan iste'mol talabini kamayishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, bu mahsulotlarning asosiy qismi kichik korxonalar tomonidan ishlab chiqariladi, lekin, ularning hajmi yil yakunlari bo'yicha natural ko'rsatkichlarda statistika organlari tomonidan hisobga olinmaydi.

Respublika hukumati tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar aholini ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarining kafolatli qondirilishini ta'minlamoqda. Respublikaning ishlab chiqarish salohiyati hamda don,

un, o'simlik yogi va boshqa turdagi asosiy oziq-ovqat mahsulotlarining shakllantirilgan ishonchli zahiralari, ulgurji va chakana savdodagi zarur zahiralarning ularga bo'lgan ehtiyojini to'liq qoplaydi, ichki iste'mol bozorining uzluksiz to'ldirilishini ta'minlaydi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ifoda etuvchi parametrlar tarkibiga aholining oziq-ovqat bilan ta'minlanganligi, uning assortimentining xilma-xilligi, oziq-ovqat mahsulotlarining kaloriyaliligi, unda foydali elementlarning mavjudligi, sogliq uchun xavfsizligi kabilar kiritiladi.

Oziq-ovqat mahsulotlari sifati inson salomatligini belgilovchi tayanch omildir. Yevropa davlatlari o'zaro hamkorlikda ichki bozorni sifatsiz inson salomatligi uchun xavfli oziq-ovqat mahsulotlaridan, qishloq xo'jalik hayvonlarini esa xavfli ozuqalardan himoya qilish maqsadida, 1998-yilda oziq-ovqat mahsulotlari va hayvon ozuqasida uchraydigan xavf va illatlarni (fizikaviy, kimyoviy va biologik) nazorat qilish uchun "Xavf tahlili va kritik nuqtalar nazorati" tizimli yondoshuvini ishlab chiqishdi hamda 2006-yil 1-yanvardan amaliyotga joriy etildi. Bunday qaror masalaning yuqori darajada dolzarbligini ko'rsatadi, chunki oziq-ovqat mahsulotlaridan kelib chiqadigan xavflarning inson salomatligiga, ayniqsa, go'dak organizmiga salbiy ta'siri Jahon sogliqni saqlash tashkiloti tomonidan chuqur o'rganilib, tahlil etilib, keng jamoatchilikka ma'lum qilingan.

O'zbekistonda mahalliy korxonalarda ishlab chiqariladigan va import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligini nazorat qilish tizimi shakllantirildi. Bunda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yildagi «Ichki bozorni sifatsiz, xavfli oziq-ovqat mahsulotlaridan himoya qilish to'g'risida»gi qarori alohida ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda erkin bozor munosabatlarining rivojlanishi oziq-ovqat va umumiy ovqatlanish sohasida tadbirkorlik faoliyatiga keng yo'l ochilishiga hamda sohada jiddiy tuzilmaviy o'zgarishlar sodir bo'lishiga, bu tarmoq korxonalarining deyarli barchasi davlat tasarrufidan chiqarilishi, xususiylashtirilishiga sharoit yaratdi.

Qisqacha xulosalar

Oziq-ovqat xavfsizligi va uni ta'minlash masalasi bevosita milliy xavfsizlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi paytda oziq-ovqat xavfsizligi muammolari kishilar hayot faoliyatining muhim tizimi sifatida jiddiy ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ushbu muammo o'zining dolzarbligi jihatidan harbiy va umumiy iqtisodiy xavfsizlik bilan bir qatorda turadi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mamlakat suverenitetini, iqtisodiy xavfsizligini va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolishning muhim shartlaridan biriga aylanmoqda.

Nazorat savollari

1. Oziq-ovqat xavfsizligi va uni ta'minlashdan maqsad nima?
2. O'zbekistonda oziq – ovqat xavfsizligini ta'minlash borasidagi qanday chora – tadbirlar amalga oshirildi?
3. Oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning qfy darajada o'rin tutadi?

4. Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida qanday siyosat olib borilmoqda?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009
2. Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. // Xalq so'zi. 2007 yil 31 avgust
3. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. - T.: O'zbekiston, 1995
4. Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - Toshkent. 2008. 146 b.
5. G'oyibnazarov B.K. Aholi turmush darajasini statistik baholash. Toshkent, «Fan», 2005, 8 - b
6. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
7. ekonomicheskaya bezopasnost: ucheb. posobie dlya studentov ekonomicheskix vuzov, obuchayuyixsya po spetsialnostyam ekonomiki i upravleniya. V.A.Bogomolov i dr. / Pod red. V.A.Bogomolova. M. YUNITI DANA, 2009
8. O'zbekiston iqtisodiyoti GG Axborot va tahliliy sharh. 2010 yil «O'zbekiston» –T.: 2011, 102 - b.;
9. Uzbekistan v tsifrax. 2010. Tashkent. 2011.

14-mavzu. Xufiyona iqtisodiyot global muammo sifatida

Ijtimoiy – iqtisodiy munosabatlarning globallashuvi insoniyatning yanada taraqqiy etishi uchun yangi imkoniyatlar ochish bilan birga, bir qator sifat jihatdan yangi bo'lgan global tahdidlarni ham keltirib chiqardi. Bugungi kunga kelib xufiyona iqtisodiyot transmilliy xarakterga ega bo'lib bormoqda.

Tadqiqotchilarning fikricha, xufiyona iqtisodiyotning jahon YAIMdagi ulushini aniq hisoblashning imkoni yo'q. Angliyada chop etiladigan “Economist” jurnalining ekspertlari planetadagi xufiyona biznesning hajmini 1,85 trln. f.st. miqdorida baholaydilar. Xalqaro valyuta fondi xodimlarining fikricha, jahonda xufiyona operatsiyalarning umumiy hajmi 10 – 11 trln. doll.ni tashkil etadi⁵⁴. Bu raqam jahondagi eng katta hajmdagi YAIMga ega bo'lgan AQSHning yalpi ichki mahsulotining hajmiga tengdir. Demak, bundan ko'rinadiki, xufiyona iqtisodiyot hozirgi zamonning global muammosiga aylandi.

Jahonning turli mamlakatlari va mintaqalarida xufiyona iqtisodiyotning miqyosi va xususiyatlari ulardagi milliy xo'jalik modellari va bozor munosabatlarining takomillashganlik darajasi bilan bog'liqdir. Mana shundan kelib chiqqan holda xufiyona iqtisodiyotning turlarini ajratadilar: rivojlangan mamlakatlarda, rivojlanayotgan mamlakatlarda hamda o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlarda. Ushbu mamlakatlar guruhlarida xufiyona iqtisodiyotning miqyoslari bir – biridan farq qiladi. Mutaxassislarining baholashlaricha rivojlangan mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot YAIMning 12 – 16 foizini, rivojlanayotgan mamlakatlarda 40 – 50 foizini, o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlarda 23 – 25 foizni tashkil etadi.

SHunday qilib, rivojlangan mamlakatlarning milliy iqtisodiyotlarida xufiyona sektorning ulushi boshqa guruh mamlakatlaridagiga nisbatan ancha past. Lekin rivojlangan mamlakatlarning barchasida ham ushbu ko'rsatkich bir xil emas. Ularning orasida xufiyona faoliyat ko'rsatkichlari ancha yuqori bo'lganlari ham bor. Xufiyona sektorning ulushi nisbatan past bo'lgan (8 – 10 foiz darajasida) mamlakatlarga Avstriya, AQSH va SHveytsariya kiradi. Irlandiya, Kanada, Fransiya va Germaniyada 15 – 16 foizni tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlar orasida Gretsiya, Italiya, Ispaniya, Belgiya mamlakatlarida xufiyona iqtisodiyotning ulushi nisbatan yuqori bo'lib, 23 – 29 foizni tashkil etadi.⁵⁵ AQSHda xufiyona iqtisodiyot yiliga 700 mlrd., Italiyada 310 mlrd, Buyuk Britaniyada 190 mlrd. dollarlik tovarlar ishlab chiqaradi va xizmatlar ko'rsatadi.

Keyingi o'n yilliklarda deyarli barcha mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyotning o'sishi kuzatilmoqda. Masalan Germaniyada 1975-yilda YAIMda xufiyona iqtisodiyotning ulushi 5,75 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2000-yilda 16 foizga teng bo'lgan. 70 – yillarning oxiri va 80 – yillarning boshida Germaniyaning mehnatga layoqatli aholisining 8 – 12 foiz xufiyona iqtisodiyotda band bo'lgan bo'lsa, bugungi

⁵⁴ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.33

⁵⁵ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства. «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.61

kunga kelib ushbu ko'rsatkich 22 foizni tashkil etadi. Bu borada Italiya birinchi o'rinda turadi. ekspertlarning baholashlariga ko'ra ushbu mamlakatda iqtisodiy faol aholining 30 dan 48 foizgacha xufiyona sektorda band. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida 10 mlndan kam bo'lmagan kishilar faqat xufiyona iqtisodiyotda band bo'lgan bo'lsa, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OESR)ga a'zo mamlakatlar bo'yicha ushbu raqam 17 mln.ni tashkil etadi⁵⁶.

Rossiya statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra ushbu mamlakat iqtisodiyotining beshdan bir qismi yashirin, deb hisoblanadi. Jahon banki esa uning miqyoslarini 49 foiz deb baholaydi. Boshqa bir ma'lumotlarga ko'ra Rossiyada 600-800 mlrd. rub yashirin iqtisodiyotda «aylanadi»⁵⁷.

Xufiyona iqtisodiyot muammosini tadqiq qilishda mutaxassislar quyidagi qonuniyatga alohida e'tibor qaratadilar. Qaysi mamlakatda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar yuqori bo'lsa, shu mamlakatda xufiyona iqtisodiyot miqyoslari kam bo'ladi. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad miqdori yiliga 30 ming doll.dan kam bo'lmagan mamlakatlarda jamiyatning ijtimoiy tarkibida aholining 60 – 70 foizni tashkil etuvchi o'rta qatlamlar yetakchi rol o'ynaydi. Bular asosan qonunlarga itoat etadigan mas'uliyatli soliq to'lovchilardir. Albatta, bu mamlakatlarda kam ta'minlanganlar ham mavjud, lekin rivojlangan ijtimoiy yordam dasturlari ularni xufiyona iqtisodiyotga tortilishlariga to'siq bo'ladi.

11 – jadval

Markaziy va SHarqiy Yevropa mamlakatlarida xufiyona iqtisodiyot
(YAIM ga nisbatan foizda)⁵⁸

Bolgariya	32,7
Xorvatiya	28,5
Vengriya	28,4
Ruminiya	18,3
Chexiya	14,5
Polsha	13,9
Slovakiya	10,2
O'rtacha	20,9

Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot yo'lida to'siq rolini o'ynaydigan samarali institutsional mexanizm shakllangan. Bunda davlat markaziy bo'g'in bo'lib hisoblanadi.

Lekin rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti subyektlarining ma'lum bir qismi uchun xufiyona faoliyat olib borish xarakterli bo'lib, Yevropa Ittifoqining maxsus masalalar bo'yicha komissiyasining 1998-yil Bryussel shahrida e'lon qilingan ma'ruzasida ta'kidlanganidek, xufiyona iqtisodiyot ushbu tashkilotga a'zo mamlakatlar umumiy YAIMning 16 foizini tashkil etadi⁵⁹. Ma'ruzada xufiyona iqtisodiyot ishlab chiqaruvchilar tomonidan hukumat organlaridan yashiriladigan qonuniy faoliyat, deb baholangan.

⁵⁶ Shu manba, c.62

⁵⁷ «Аргументы и факты». №5, февраль, 2010, с.7

⁵⁸ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства. «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.64

⁵⁹ Экономическая безопасность России. Учебник. / Под общ. ред. акад. Сенчагова В.К. 2005, с. 771

Rivojlangan mamlakatlardagi ijtimoiy – iqtisodiy va siyosiy barqarorlik bozor xo'jaligining samarali ishlashini ta'minlovchi va xufiyona iqtisodiyotni faollashuvini birmuncha cheklab turuvchi muhim shartlardan biri bo'lib hisoblanadi. Mana shu muvozanatning buzilishi iqtisodiy jinoyatchilikni kuchayishiga olib keladi. Bunga AQSHda 1930 – yillarda sodir bo'lgan buyuk depressiya davrida jinoyatchilikni avj olib ketganligi misol bo'ladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot miqyoslari rivojlangan mamlakatlardagiga nisbatan ancha yuqori bo'lib, buning sabablari tubdan farq qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot majburiy xarakterga ega bo'lib, aholining o'ta kambag'al qatlamlarini qanday qilib bo'lsa ham kun ko'rish masalasini hal etish bilan belgilanadi.

Ta'kidlanganidek, rivojlanayotgan mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot ulushi juda katta bo'lib, Nigeriyada rasmiy YAIMning 76 foizni tashkil etadi. Mana shunday yuqori ko'rsatkichlar Tailand (71%), Misr (68%), Boliviya (66%) va Panama (62%) kabi mamlakatlarda kuzatiladi. Lotin Amerikasi mamlakatlarida esa 60 – 65 foiz atrofida qayd qilinadi.

Xufiyona iqtisodiyot o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlarda o'ziga xos xususiyatlariga ega. Masalan, Markaziy va SHarqiy Yevropa mamlakatlari ichida xufiyona iqtisodiyot, ayniqsa, Bolqon mamlakatlarida keng miqyos yoyib ketdi. Makedoniya, Xorvatiya va Bolgariyada YAIMning 40 foiz atrofida bo'ldi. SHunday qilib, xufiyona iqtisodiyot dunyoviy xarakterga ega bo'lib, turli mamlakatlarda uning kelib chiqish sabablari ham turlichadir.

Xufiyona iqtisodiyot bilan bog'liq bo'lgan muammolar o'tgan asrning 70 – yillaridan boshlab tadqiqotchilarning e'tiborlarini tortib boshlagan.

Akademik G.Senchagov tahriri ostida nashr etilgan “Экономическая безопасность России”, deb nomlangan darslikda yozilishicha, xufiyona iqtisodiyot muammolarini o'rganish borasidagi salmoqli ishlardan biri P. Gutmanning (AQSH) “YAshirin iqtisodiyot” deb nomlangan maqolasi bo'ldi. Unda hisobga olinmagan yoki yashirin faoliyatni pisand qilmaslik mumkin emasligi ta'kidlangan⁶⁰.

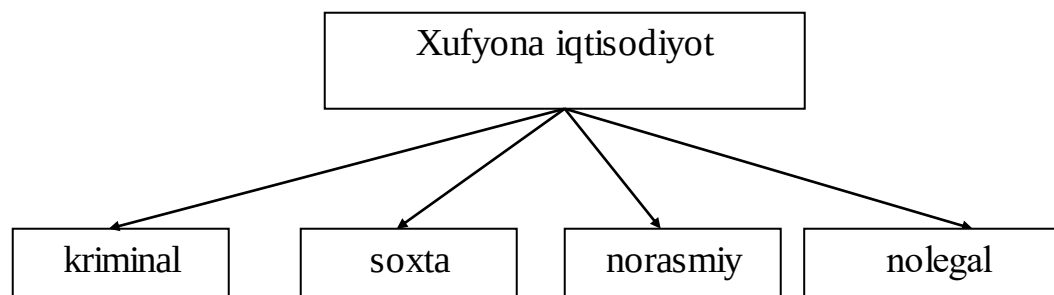
«Xufiyona iqtisodiyot» – bu jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan tovar moddiy boyliklar va xizmatlarning xarajati. Boshqa so'z bilan aytganda, alohida fuqarolar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi davlat boshharuv organlaridan yashirinadigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni ham ifodalaydi. Bu munosabatalar iqtisodiy faoliyatning hisobga olinmagan va reglamentlanmagan munosabatlarini o'z ichiga oladi.

“Xufiyona iqtisodiyot” o'quv qo'llanmasining mualliflari xufiyona iqtisodiyotni nafaqat iqtisodiy - ijtimoiy tuzilmalar, jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarni o'z ichiga oluvchi murakkab ijtimoiy – iqtisodiy voqelik sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, xufiyona iqtisodiyot “jamiyat tomonidan nazorat qilib bo'lmaydigan, mamlakat aholisining bir qismini tashkil qiluvchilarning shaxsiy va guruhviy manfaatlarini qondirish, ya'ni katta miqdorda qo'shimcha daromad (foйда) olishni ko'zlab davlat organlari boshqaruvi va nazoratidan yashirgan holda, davlat va nodavlat mulkidan hamda iqtisodiy boylik, tadbirkorlik qobiliyatidan jinoiy

⁶⁰ Экономическая безопасность России. Под общ. ред. акад. Г.Сенчагова. Москва. «ДЕЛО». 2005, с.764

yo'l bilan foydalanishdir"⁶¹. Xufiyona iqtisodiyot oshkor rasmiy iqtisodiyot bilan chambarchas bog'langan bo'lib, uning tarkibiy qismidir. Xufiyona iqtisodiyot tadbirkorlari o'z faoliyatlarida iqtisodiy munosabatlar, xo'jalik yuritish subyekti bo'lmasdan turib, davlatning "xizmati"dan, moddiy – ashvoviy omillari, ishchi kuchidan foydalanadilar.

Iqtisodiy adabiyotlarda «xufiyona iqtisodiyot» kriminal, soxta, nofarmal, nolegallashtirilgan (ikkilamchi iqtisodiyot)larga bo'lib o'rganiladi.

8 – rasm. Xufiyona iqtisodiyotning shakllari

Kriminal iqtisodiyot rasmiy iqtisodiyot tarkibida amalga oshiriladigan iqtisodiy jinoyat shaklida namoyon bo'ladi (masalan, o'g'rilik, nazoratning barcha shakllaridan butunlay berkitilgan yashirin iqtisodiy faoliyat). Soxta iqtisodiyot harakatdagi hisob va hisobot tizimida ifodalanadigan soxtalashtirilgan natijalarni beruvchi rasmiy iqtisodiyot sifatida xarakterlanadi (qo'shib yozishlar).

Norasmiy iqtisodiyot iqtisodiy aloqalarni amalga oshirishni rasmiy o'rnatilgan tartibini to'ldiruvchi yoki almashtiruvchi shaxsiy munosabatlarga va bevosita bo'ladigan aloqalarga asoslangan o'zaro norasmiy munosabatlar tizimini ifoda etadi.

Nolegal (ikkilamchi iqtisodiyot) nazoratdan berkitilgan individual va kooperativ faoliyat turlarini, ya'ni o'rnatilgan tartibda ro'yxatga olinmagan faoliyat turlarini qamrab oladi ⁶².

Qisqacha xulosalar

1. Jahon xo'jaligi rivojlanishining hozirgi bosqichida xufiyona iqtisodiyot global muammoga aylanib bormoqda. Xufiyona iqtisodiyot bozor xo'jaligining obyektiv va doimo mavjud bo'luvchi tizimi bo'lib hisoblanadi. Bunday tizim doirasida faoliyat olib boruvchi xo'jalik subyektlari raqobatning umumqabul qilingan qoidalaridan tashqarida o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda qonunga, ish yuritish etikasiga, biznes va hokimiyat o'rtasidagi o'yin qoidalariga, jamiyatning ma'naviy-ahloqiy me'yorlariga zid bo'lgan xatti-harakatlarni amalga oshiradilar.

2. Xufiyona iqtisodiyot turli, jumladan, antropologik, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, ma'naviy siyosiy omillar ta'sirida vujudga keladi. Xufiyona iqtisodiyot miqyoslarini baholashga bo'lgan turli yondashuvlar mavjud.

Nazorat savollari

⁶¹Ortiqov A.A., Isaxodjaev A.T., Shestakov A.V. Xufiyona iqtisodiyot. Toshkent, 2002. 25 –b.

⁶² Вводный курс по экономической теории. – М.: ИНФРА-М, 1997, 233-234 – бетлар.

1. Nima uchun xufiyona iqtisodiyot global muammoga aylandi?
2. Qaysi mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot miqyoslari katta bo'ladi?
3. Xufiyona iqtisodiyot miqyoslarining kengayishiga nimalar sabab bo'ladi?
4. O'zbekistonda xufiyona iqtisodiyot miqyoslari qanday?
5. Xufiyona iqtisodiyot deganda nimani tushunasiz?

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
2. Ortiqov A., Isaxodjaev A., Shestakov A. Xufiyona iqtisodiyot. Toshkent, 2002.
3. Popov YU.N., Tarasov M.E. Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva . «DELO», «EKONOMIKA». M., 2005, s.33
4. Yechmakov S.M. Tenevaya ekonomika. Analiz i modelirovanie. – M.: Finansy i statistika, 2004

15-mavzu. Xufiyona iqtisodiyot mamlakat iqtisodiy xavfsizligiga tahdid sifatida

Xufiyona iqtisodiyotga bo'lgan kompleks yondashuv uni quyidagicha ta'riflash imkonini beradi. Xufiyona iqtisodiyot bozor xo'jaligining obyektiv va doimo mavjud bo'luvchi tizimi bo'lib, uning doirasida xo'jalik yurituvchi subyektlar nohalol raqobat usullari orqali iqtisodiy manfaat olishga harakat qiladilar, ya'ni, o'z

tashabbuslari yoki tashqi shart-sharoitlar ta'sirida qonunga, ish yuritish etikasiga, biznes bilan hokimiyat o'rtasidagi o'yin qoidalariga, jamiyatning ma'naviy – ahloqiy me'yorlariga zid bo'lgan xatti – harakatlarni amalga oshiradilar⁶³.

Bundan kelib chiqadiki, xufiyona va norasmiy faoliyat olib borishdan oxir-oqibat tadbirkor o'ziga ham, davlatga ham zarar keltiradi. Birinchidan, «xufiyona iqtisodiyotda» faoliyat ko'rsatayotgan korxona (firma) bozorni qo'llab- quvvatlovchi institutlardan foydalana olmaydi. Ikkinchidan, korxona o'z faoliyatini fosh bo'lib qolish va jazo olishning doimiy xavfi ostida olib boradi va bu uning xo'jalik faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. O'z resurslarini yashirib korxona ulardan samarali foydalana olmaydi. Uchinchidan, norasmiy tarzda faoliyat ko'rsatayotgan korxona ishlab chiqarishga katta kapital sarflay olmaydi, ya'ni fosh bo'lib qolishdan cho'chib faoliyatni kengaytira olmaydi. Va nihoyat, to'rtinchidan, davlat olishi mumkin bo'lgan soliq tushumlarini ololmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarining korrupsiya va jinoyatchilik muammolariga bag'ishlangan qismida “O'tish davrida yangi iqtisodiy mexanizmlar shakllantirilayotgan bir paytda aholining asosiy ko'pchiligi bozor sharoitida yashashni endigina o'rganayotganligidan va uning obyektiv qonunlarini payqay boshlaganligidan foydalanib, amalga oshirilayotgan iqtisodiy jinoyatlar toifasi”⁶⁴ mamlakat iqtisodiyotga katta tahdid solishi mumkinligi ta'kidlab o'tilgan. Unda “xufiyona” deb atalayotgan iqtisodiyot voqelik sifatida qanday sharoitda vujudga kelganligiga ham to'xtalib o'tilgan. Asarda yozilishicha, bunday iqtisodiyot “ishlab chiqarish sohasidagi qonunlarni qo'pol ravishda buzib, o'ziga xon – o'ziga bek bo'lib olgan edi. Chunki unga eng yaqin raqobatchi bo'lgan davlatning iqtisodiy tuzilmalari qotib holgan ko'rsatmalar va taqiqlar bilan cheklab qo'yilgan edi. Sovet davrida bu hodisa haddan tashqari kuchaydi, xunuk holga keldi va O'zbekistonga meros bo'lib qoldi”⁶⁵.

«Xufiyona» iqtisodiyotning sobiq Ittifoqda shakllanish shart-sharoitlarini kuzatish shuni ko'rsatdiki, u 80-yillarning o'rtalariga kelib, keng ko'lam yozdi (yashirin xizmat sohasi, tovarlarni davlat chakana tarmoqini chetlab sotib olish, davlat moddiy texnik ta'minoti tizimini chetlab, korxonalarni ta'minlash) xufiyona sektor ishlab chiqarishda ham shakllana boshladi.

Xuddi shunga o'xshash xufiyona iqtisodiyot SHarqiy Yevropa mamlakatlarida ham mavjud edi. Lekin ularda ochiq mayda tadbirkorlik (cheklangan darajada bo'lsa ham) kanallari mavjudligi tufayli, «xufiyona» iqtisodiyotning ko'lami juda ham katta emas edi.

Sobiq Ittifoqda kooperatsiya to'g'risidagi qonunning qabul qilinishi va nodavlat tadbirkorligining shakllanishi uchun huquqiy asosning yaratilishi tadbirkorlikni ochiq-oydin olib borish uchun sharoit yaratdi. Biroq bu jarayon SHarqiy Yevropadagiga nisbatan boshqacharoq kechdi. Asosiy farq shundan iborat

⁶³ Попов Ю.Н. , Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.50

⁶⁴ Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». – T.: “O'zbekiston”, 1997, 16-b

⁶⁵Shu manba, 87-b.

ediki, SHarqiy Yevropa mamlakatlarida davlat va nodavlat sektorlari orasida ozmi-ko'pmi aniq chegaralar bo'lgan bo'lsa, sobiq Ittifoqda esa bu chegaralar «yuvilib» ketgan edi va bu davlat korxonalarini uchun o'z mablag'lari bilan kooperativlarni va boshqa nodavlat korxonalarini (kichik korxonalar, tijorat banklari, birjalar) tashkil etish imkonini berdi. SHu sababli, davlat korxonalarining mulki va pul mablag'lari nodavlat korxonalarining kapitaliga aylandi va bu korxonalar davlat rejali xo'jalik tizimida foydalanish uchun mo'ljallangan resurslaridan katta-katta daromadlar oldilar. Biroq bu yo'lda davlat sektoridan nodavlat sektoriga resurslarni erkin oqib o'tishiga ma'lum tashkiliy-huquqiy to'siqlar bo'lganligini ham ta'kidlab o'tish haqiqatga yaqinroq bo'lar edi. Ushbu to'siqlar mavjud bo'lganligi sababli, ularni chetlab o'tish yo'llarini izlab topish zarur edi va korrupsiya bunday uslub bo'lib xizmat qildi. Bunday ishlar kooperativ va davlat korxonalarining ishlab chiqarish – savdo faoliyatlarida davlat korxonalarining xomashyo va materiallari, moliyaviy resurslari va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishdan iborat bo'lmadi. Davlat mulki nafaqat kichik kooperativ va kichik korxonalarining, balki katta-katta birja va banklarning ustav kapitallarini shakllantirish uchun foydalanila boshlandi. Davlat kapitalini dabdurustdan, tartibsiz xususiyashtirish boshlandi. SHu bilan birga, tijoratning kriminallasuvi tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi⁶⁶.

Respublika Prezidenti I.Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida ta'kidlanganidek, “xufiyona iqtisodiyot”ning mavjud bo'lishi uyushgan jinoyatchilikni keltirib chiqaradi. Davlat hokimiyati tuzilmalarining turli bo'g'inlari va turli darajalari vakillari ham uning yo'ldan ozdiruvchi ta'siriga tushib qoladi”.⁶⁷

Aksariyat hollarda insonga kam kuch sarflab, ko'proq manfaat olishga intilish xosdir. YU.N.Popov, M.E Tarasovlarning fikricha, bunday ratsionalizm ichki to'siqlarning yetarli emasligi va ba'zida ularning umuman yo'qligi sharoitida insonni xufiyona faoliyat olib borishga undaydi. Inson tabiatini o'zgartirib bo'lmaydi, lekin insonning xulq-atvorini u yashayotgan muhit, tarbiyasi, madaniyati va ma'naviyati belgilaydi. Inson tabiatidagi ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi ziddiyat mavjud ijtimoiy munosabatlar tizimiga, ya'ni tarixiy an'analar, qonunchilik, jamiyatning ma'naviy-ahloqiy me'yorlariga bog'liq ravishda hal etiladi. Umuman, xufiyona faoliyat insonning xo'jalik faoliyati davomida u yoki bu darajada doimo mavjud bo'ladi.

Xufiyona faoliyatning kelib chiqishiga sabab bo'ladigan omillar orasida bozor xo'jaligiga xos bo'lgan iqtisodiy omillar alohida o'rin tutadi.

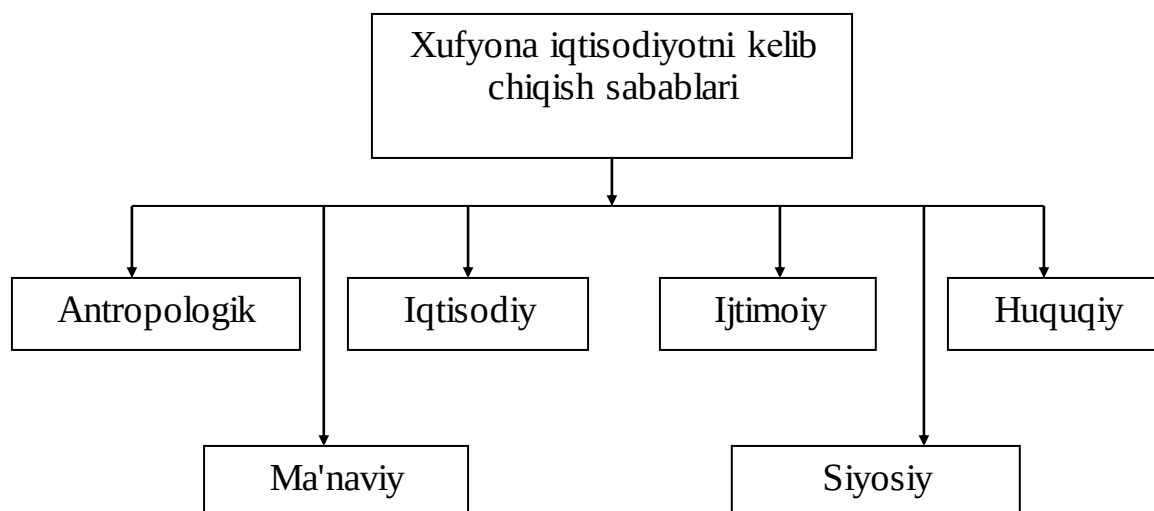
Institutsionalizm tarafdorlarining qarashlaricha, xo'jalik sub'yektlarining faoliyatlari qonun doirasida olib borilgan taqdirda transaksion xarajatlarining yuqoriligi yashirin iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishga undaydi. Bunday xarajatlarga quyidagilar kiritiladi:

- qonun doirasida faoliyat olib borish uchun qilinadigan xarajatlar (yuridik shaxs sifatida ro'yxatdan o'tish, litsenziya olish, yuridik adres olish va boshqa rasmiyatchiliklarni amalga oshirish uchun qilinadigan sarf-xarajatlar);

⁶⁶ Колганов М. Особенности предпринимательства в переходной экономике. №1, 1999, 77-78-б.

⁶⁷ Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». – T.: “O'zbekiston”, 1997, 87-b

- qonun doirasida faoliyatni davom ettirish (solliqlar to'lash, mehnat munosabatlari sohasida qonuniy talablarni bajarish, zarur bo'lganda nizolarni sud orqali hal etish uchun sarflanadigan xarajatlar).

9- rasm. Xufiyona iqtisodiyotning kelib chiqish sabablarining guruhlanishi

Umumiy qabul qilingan transaksiya xarajatlari nuqtai nazaridan xufiyona iqtisodiyotning faoliyat ko'rsatishi huquqiy bazaning takomillashmaganligi, davlat tomonidan o'ziga xos funksiyalarning samarasiz bajarilishi, xo'jalik faoliyatida ikki xil standartlarning keng tarqalishi kabi tovlamachiliklarning o'sishi bilan bog'liq katta miqdordagi transaksiya xarajatlari bilan kuzatiladi.

Transaksiya xarajatlari o'sishining sababi xufiyona sektori iqtisodiyoti emas, balki rasmiy iqtisodiyotda yuqori transaksiya xarajatlarining mavjudligi xufiyona sektor faoliyat ko'rsatishining sabablaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Xufiyona biznes ishtirokchilari o'zini soliqlardan, litsenziyalashdan, shartnomalar tuzishdan, qonunlarga amal qilishdan ozod qiladi va "o'yin qoidalariga" ko'ra mulkchilik huquqini mustaqil ravishda muhofaza qiladi hamda uni buzgan xatti-harakat uchun jazolaydi va bu bilan rasmiy faoliyat ko'rsatuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarga qaraganda raqobat jihatdan ustunlikka ega. Jadvalda iqtisodiyotning rasmiy va norasmiy sektorlarida tadbirkotlik faoliyatini tashkil etish yuzasidan transaksiya xarajatlari taqqoslanadi(12-jadval).

12-jadval

Transaksiya xarajatlari: iqtisodiyot sektorlari bo'yicha qiyosiy tahlil

transaksiya xarajatlari turi	Rasmiy sektor	Xufiyona sektor	Izoh
1. Tadbirkorlik faoliyati uchun litsenziya olish	+	-	Norasmiy ishlab chiqarish
2. Yerga egalik qilish yoki uni ijaraga olish huquqini qo'lga kiritish	+	-	Noqonuniy qurilish

3. Tegishli qonunlar va normativlarni bilish va ularga amal qilish	+	-	Xufiyona iqtisodiyotning o'yin qoidalariga amal qilish
4. Soliqlarni to'lash	+	-	
5. Kredit olish	+	+	Kredit imtiyozli shartlarda beriladi
6. SHartnomalar shartlarining bajarilishini nazorat qilish tizimi	+	+	Bitimlarni noiqtisodiy zorat qilish
Jami	6+	2+	

Mazkur jadval shuni yaqqol ko'rsatib turibdiki, iqtisodiyotning xufiyona sektorida aksariyat pozitsiyalar bo'yicha faqat tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda transaksiya xarajatlari rasmiy iqtisodiyotga qaraganda ancha past(6+/2+). Masalan, yerga egalik qilish yoki uni ijaraga olish huquqlarining noqonuniy qo'lga kiritilishi imorat soluvchilar uchun bepulga tushmaydi, lekin barcha rasmiy tartib-qoidalar va ushbu transaksiyani amalga oshiruvchi instansiyalar, sarflangan vaqt va boshqa sarf-xarajatlarni hisobga olgan holda nolegitim yo'l ayrim subyektlar uchun ancha oson va foydali bo'lib chiqadi. CHunki xufiyona iqtisodiyot rasmiy iqtisodiyotdan o'tib bo'linmas to'siq bilan ajralmagan, ko'pchilik xo'jalik yurituvchi subyektlar transaksialarni xufiyona sektor yordamida amalga oshirish mumkin.

SHularni inobatga olganda norasmiy sektor faoliyatini cheklash nafaqat qonunchilikni takomillashtirish, balki tadbirkorlik faoliyati yuritish uchun sarflanadigan transaksiya xarajatlarini ham qisqartirib berish muhim ahamiyatga ega.

SHuni ham ta'kidlash kerakki, qonunlarga itoat etish "bahosi" to'g'ridan-to'g'ri pul xarajatlarinigina emas, balki u yoki bu protseduralarni amalga oshirish uchun ketadigan vaqtni ham o'z ichiga oladi. Aynan shu holat ko'p hollarda xufiyona faoliyat yuritish uchun asosiy sabab bo'ladi. Bu yerda muqobil qarorni izlash natijasida iqtisodiyot sub'yektlari davlat ishtirokisiz, ya'ni xufiyona faoliyat olib borish yo'lini tanlaydilar.

Demak, olimlarning fikricha, qonunga itoat etishning yuqori bahosi bilan xufiyona iqtisodiyot o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud. Lekin yashirin tarzda faoliyat olib borish ham katta sarf-xarajatlar bilan bog'liq. Xufiyona faoliyat olib boradigan xo'jalik sub'yektlari xarajatlarning ba'zi turlarini tejagan hollarida, boshqa, ba'zi holatlarda ko'proq xarajatlarni qilishga majbur bo'ladilar. Jumladan:

- huquqiy sanksiyalardan bosh tortish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar (soliq va boshqa moliyaviy sohalarida maslahatchilar xizmatiga haq to'lash, reklama qilish imkoniyatlari chegaralanganligi natijasida yo'qotilgan foyda, "ikki xil" buxgalteriya hisobini yuritish bilan bog'liq xarajatlar);

- soliq va ish haqiga qo'shimchalar to'lashdan qochish. Daromad solig'i, ijtimoiy sug'urta va pensiya fondlariga majburiy to'lovlardan qochish korxonaga ish haqiga sarflanadigan mablag'larni tejab qolish imkonini beradi, lekin mehnatni kapital bilan qoplash, texnik jihatdan qayta qurish, mehnat unumdorligini oshirishga bo'lgan rag'batni pasaytiradi.

- qonun tomonidan mustahkamlangan mulk huquqining yo'qligi bilan bog'liq xarajatlar. Odatda mulkka egalik qilish huquqi an'anaviy ijtimoiy kelishuv asosida belgilanadi va mustahkamlanadi. Xufiyona faoliyatda esa kelishuvlar, odatda, og'zaki tuziladi. YUqoridagilardan shunday xulosa kelib chiqadiki, davlat iqtisodiyotning ochiq sektorida transaksion xarajatlarni pasaytirish orqali xo'jalik yurituvchi subyektlarning manfaatlarini amalga oshirgan taqdirda, ularda qonunga bo'ysunishga rag'bat uyg'onadi.

Iqtisodchilar xufiyona iqtisodiyot kelib chiqishining iqtisodiy sabablarini bozor xo'jaligi doirasida raqobat muammosi bilan bog'lash mumkin, degan fikrni bildiradilar. Ular xufiyona iqtisodiyotni nomukammal raqobatning bir shakli sifatida ko'rish kerak, deb hisoblaydilar. Mukammal bozor munosabatlari shakllanib va rivojlanib borgani sari sog'lom raqobat xufiyona iqtisodiyotni siqib chiqaradi. Buning isbotini rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida ko'rish mumkin. Ularda xufiyona iqtisodiyotning ulushi rivojlanayotgan va bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlardagiga qaraganda ancha past.

Davlat iqtisodiyotni samarali boshqara olmas ekan, tadbirkorlikni amalga oshirish uchun yetarli sharoitlar yaratmas ekan, xufiyona iqtisodiyot xunuk ko'rinishlarga ega bo'lib, miqyoslari kengayib boraveradi. Xufiyona iqtisodiyot miqyoslari, ayniqsa, inqirozlar davrida, yuqori inflyatsiya va valyuta kurslarining keskin o'zgarib turishi, bozor xo'jaligida muvozanat buzilgan sharoitda shiddat bilan kengayib boradi.

Xufiyona iqtisodiyotni kelib chiqish sabablarining keyingi guruhiga ijtimoiy omillar kiradi. Hozirgi kundagi jamiyatda bir qator ijtimoiy muammolar mavjud bo'lib, ulardan biri jamiyatning ijtimoiy tabaqalanishidir. Bu bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan jarayon bo'lib, muammoni hal etishga bo'lgan urinishlar aksariyat jamiyatlarda muvaffaqiyatsiz bo'lmoqda. Jamiyatning tarkibiy tuzilishi xufiyona iqtisodiyot ishtirokchilarining potensial sonini belgilaydi. CHunki, aholining kam ta'minlangan va boshqa guruhlari xufiyona sektor doirasiga ko'proq tortiladi.

Xufiyona iqtisodiyotni kelib chiqish sabablarining yana bir guruhiga huquqiy omillar kiradi. Bu tadbirkorlikning huquqiy bazasini takomillashmaganligi bilan bog'liqdir. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, hatto eng rivojlangan mamlakatlarda ham tadbirkorlikning huquqiy bazasini rivojlanishi iqtisodiy jarayonlardan orqada qoladi. Bozor xo'jaligidagi o'zgarishlar bilan mavjud huquqiy baza o'rtasidagi ziddiyatlar xufiyona iqtisodiyot subyektlari uchun huquqiy sohadagi kamchiliklardan foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Uy xo'jaliklari muhim sektor sifatida huquqiy me'yorlar bilan emas, asosan amaliyotda shakllangan urf-odatlar va an'analar bilan tartibga solinadi. Davlat ushbu sektorda amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlarni nazorat qilishi imkoniyatiga ega bo'la olmaydi.

Qonunlar ham xufiyona faoliyat turlariga nisbatan turlicha bo'lishi mumkin. Ba'zi holatlarda yirik korporatsiyalar o'zlarining moliyaviy imkoniyatlaridan foydalangan holda qonun chiqaruvchilarga tazyiq o'tkazishlari va ma'lum ijtimoiy guruhlar manfaatlariga mos keladigan qonunlarni qabul qilinishiga harakat qilishlari mumkin.

Xufiyona iqtisodiyotni kelib chiqish sabablarining boshqa bir guruhiga ma'naviy omillar kiradi. "Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva", deb nomlangan darslik mualliflarining fikricha, ushbu omillar tadbirkorlik faoliyatining ma'naviy asoslarini zaifligi bilan belgilanadi. Ularning ta'kidlashlaricha, qonunlar ma'lum davrning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini o'zida aks ettiradi. Lekin aynan qonunlar orqali amalga oshiriladigan davlat manfaatlari ko'p hollarda jamiyatning ko'pchiligi manfaatlariga mos kelavermaydi, ayrim holatlarda esa ularga zid bo'lishi mumkin.

Tadbirkorlikning ma'naviy asosi keng bo'lib, ko'p hollarda xo'jalik huquqidan ham muhimroqdir. YUqorida nomi keltirilgan darslik mualliflari misol tariqasida Ikkinchi jahon urushi davrida Germaniyaning natsistlar rejimi bilan xufiyona operatsiyalar o'tkazgan shveytsar banklari faoliyatini keltiradilar. Rasmiy tomondan olib qaraganda bunday faoliyat qonunga zid bo'lmagan, lekin jahon hamjamiyati oldida bu banklar oddiy ma'naviy-ahloqiy tamoyillarni oyoq osti qilganlar. Mana shunday bahoni Germaniyaning yirik korporatsiyalari faoliyatiga ham berish mumkin. Ular ham Ikkinchi jahon urushi davrida natsistlar tomonidan bosib olingan hududlardagi minglab kishilarning mehnatidan foydalanganlar. Ayni paytda, deb yozadilar darslik mualliflari, hozirga kelib mana shu korporatsiyalar, bir paytda jamiyatning ma'naviy – ahloqiy tamoyillarni buzganliklarini tan olgan holda, kishilarga kompensatsiya to'lamoqdalar⁶⁸.

Darslik mualliflari ushbu guruh sabablari doirasida fuqarolik jamiyati institutlarining roliga alohida to'xtalib o'tganlar. Bozor xo'jaligi tizimining murakkablashuvi natijasida davlatning bir o'zi xufiyona iqtisodiyotga qarshi kurasha olmaydi. Ommaviy axborot vositalari tomonidan iqtisodiy jinoyatlarni tekshirish va fosh etish davlatga xufiyona iqtisodiyotga qarshi kurashda katta yordam bo'lishi mumkin.

Aynan fuqarolik jamiyati institutlari davlat hokimiyatini ochiq va shaffof faoliyat olib borishga undaydilar. Fuqarolik jamiyati institutlari rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, davlatning ijtimoiy – iqtisodiy siyosatining ochiqligi korrupsiya hamda hukumat organlari bilan biznes o'rtasidagi xufiyona operatsiyalarni oldini olishning muhim kafolati bo'lib hisoblanadi.

Va nihoyat, xufiyona iqtisodiyotni kelib chiqish sabablarining oxirgi guruhiga siyosiy omillar kiritiladi. Ushbu omillar siyosiy tizimdagi ziddiyatlar oqibatida yuzaga keladi. Bunda eng muhim, prinsipial masalalardan biri hokimiyat bilan yirik kapital o'rtasidagi munosabatlar masalasidir. Ma'lumki, ularning birlashishi har narsaga qodir bo'lgan oligarxiyani shakllantiradi. Bu xufiyona iqtisodiyotga sifat jihatdan yangi belgilar beradi⁶⁹.

Iqtisodiyot rivojlanishining obyektiv ehtiyojlari bilan olib borilayotgan davlat siyosati o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ham xufiyona iqtisodiyotning shakllanish jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. O'tgan asrning 20-yillarida AQSHda spirtli ichimliklarni iste'mol qilish qonun yo'li bilan taqiqlab qo'yilganligi natijasida

⁶⁸ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.24

⁶⁹ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.24

xufiyona alkogol biznesi rivojlanib ketgan. 80-yillarda shunday holat SSSRda ham takrorlangan. 1960-yillarda Hindistonda hukumat qarori bilan past probali tilla bilaguzuklar ishlab chiqarish taqiqlanganligi bois, qisqa vaqt ichida xufiyona iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 60 foizga yetgan. Hindiston xukumati o'ylamasdan qabul qilingan qarorni bekor qilganidan so'ng iqtisodiyot normal holatiga qayta boshlagan⁷⁰.

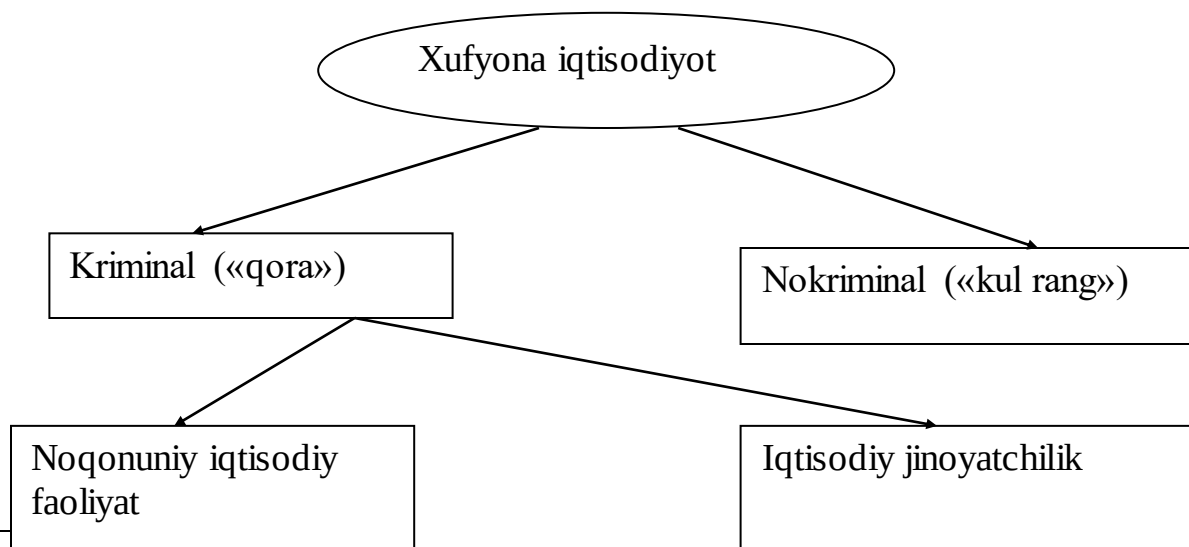
YUqoridagilarga xulosa qilib, ta'kidlash kerakki, xufiyona iqtisodiyot tovar-pul munosabatlari paydo bo'lgan davrdan boshlab shakllanib va rivojlanib, ochiq iqtisodiyot bilan parallel faoliyat ko'rsatib kelgan. Ayni paytda uning miqyoslari turlicha bo'lgan. SHundan kelib chiqib uni o'rganishga bo'lgan yondashuvlar ham xilma-xil bo'lgan.

Tadqiqotchilarning katta bir qismi xufiyona faoliyat va xufiyona iqtisodiyotni o'rganishga huquqiy jihatdan yondashadilar (8 – rasm). Ushbu yondashuv tarafdorlari xufiyona iqtisodiyotni turlarga ajratishda qonunning buzilishini asosiy mezon qilib oladilar. Xufiyona iqtisodiyotni ikkiga ajratadilar: kriminal («qora») va nokriminal («kul rang»). Bunda biror bir faoliyatni davlatdan yashirish faktini ikki turdagi motiv bilan bog'liq, deb hisoblaydilar. Birinchisi, xo'jalik subyektlarining o'z harajatlarini kamaytirish (birinchi navbatda soliq to'lashdan bosh tortish hisobiga) bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi faoliyatning noqonuniy ekanligi bois uni to'xtatib qo'yilishidan hadiksirash bilan bog'liq.

SHunday qilib nokriminal («kul rang») iqtisodiyotda daromadlar (yoki xarajatlar) yashiriladi, kriminal («qora») iqtisodiyotda faoliyatning o'zi yashiriladi. O'z navbatida kriminal iqtisodiyot doirasida ikkita tarkibiy qism ajratiladi: noqonuniy (yashirin) ishlab chiqarish faoliyati va iqtisodiy jinoyatchilik.

Noqonuniy (yashirin) ishlab chiqarish faoliyatiga biznes ko'rinishida tashkil etilgan, qonun yo'li bilan taqiqlangan faoliyat turlarini kiritish mumkin. Noqonuniy (yashirin) ishlab chiqarish faoliyatiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- qurol ishlab chiqarish va sotish;
- narkobiznes;
- qimor o'yinlari;
- kontrabanda;
- fohishabozlik va b.

⁷⁰ Shu manba 26 –b.

10 – rasm. Xufiyona iqtisodiyotni turlarga ajratishga bo'lgan huquqiy yondashuv⁷¹

Iqtisodiy jinoyatlar iqtisodiy sohadagi jinoyatlar bo'lib, ular ishlab chiqarishga bevosita aloqasi bo'lmagan va g'arazli maqsadlarni ko'zlab qilingan iqtisodiy jinoyatlardir (ular yaratilgan qiymatni qayta taqsimlash sohasida amalga oshadi):

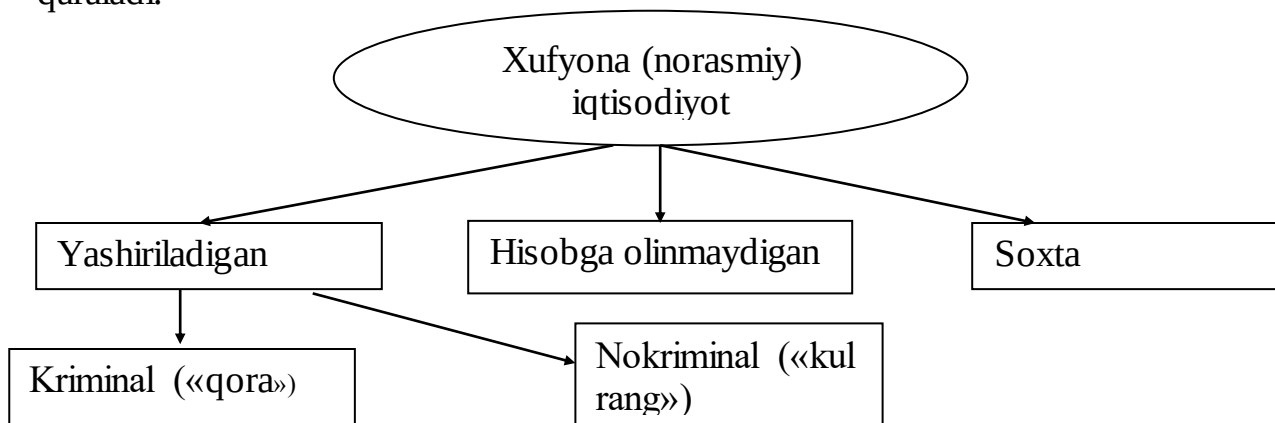
G'arazli maqsadlarda xizmat mansabini suiste'mol qilish (poraxo'rlik);

firibgarlik

o'g'rilik

ta'magirlik (reket) va b.

YU.N.Popov va M.E.Tarasovlarning yozishicha, kriminal iqtisodiyotning ushbu turi iqtisodiyotga bevosita tegishli bo'lmay, jinoyatchilikning bir turi hisoblanadi. Lekin shu bilan birga iqtisodiy jinoyatchilik katta iqtisodiy zarar keltiradi va aynan shuning uchun ham kriminal iqtisodiyotning bir qismi sifatida qaraladi.

11 – rasm. Xufiyona iqtisodiyotni turlarga ajratishga bo'lgan statistik yondashuv⁷²

Bundan tashqari, xufiyona iqtisodiyot sohasi o'zining yuqori daromadliligi va subyektlarining huquqni himoya qilish organlariga murojaat qila olmasliklari bois, iqtisodiy jinoyatchilik uchun yaxshi muhit bo'lib hisoblanadi. Xufiyona iqtisodiyotni turlarga ajratishga bo'lgan statistik yondashuv xufiyona iqtisodiyotni rasmiy statistikadan yashrilgan faoliyat sifatida tavsiflaydi (9-rasm). Rasmiy iqtisodiyot – bu davlat tomonidan kuzatiladigan va nazorat qilinishi mumkin bo'lgan iqtisodiyot bo'lsa, yashirin yoki norasmiy iqtisodiyot – rasmiy hisobotlarda va rasmiy shartnomalarda aks ettirilmaydigan xo'jalik munosabatlari yig'indisi bo'lib hisoblanadi.

⁷¹ Manba: Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.28

⁷² Manba: Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.28

Real xo'jalik faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar davlat organlaridan ongli ravishda, ataylab yashirilishi yoki milliy statistika tizimida qamrab olinmasligi mumkin. Bundan tashqari soxta iqtisodiyot ham mavjud bo'lib, unda faoliyat faqat qog'ozda amalga oshiriladi.

Statistik hisob-kitoblardan tadbirkorlik faoliyatining turli elementlari to'g'risidagi ma'lumotlar yashirilishi yoki ongli ravishda ma'lumotlarni buzib ko'rsatilishi mumkin:

- korxonani yashirish (ro'yxatdan o'tkazmasdan yoki litsenziya olmasdan xo'jalik faoliyatini amalga oshirish);

- xo'jalik operatsiyalarini yashirish (ularni shartnoma va hisobotlarda aks ettirmaslik);

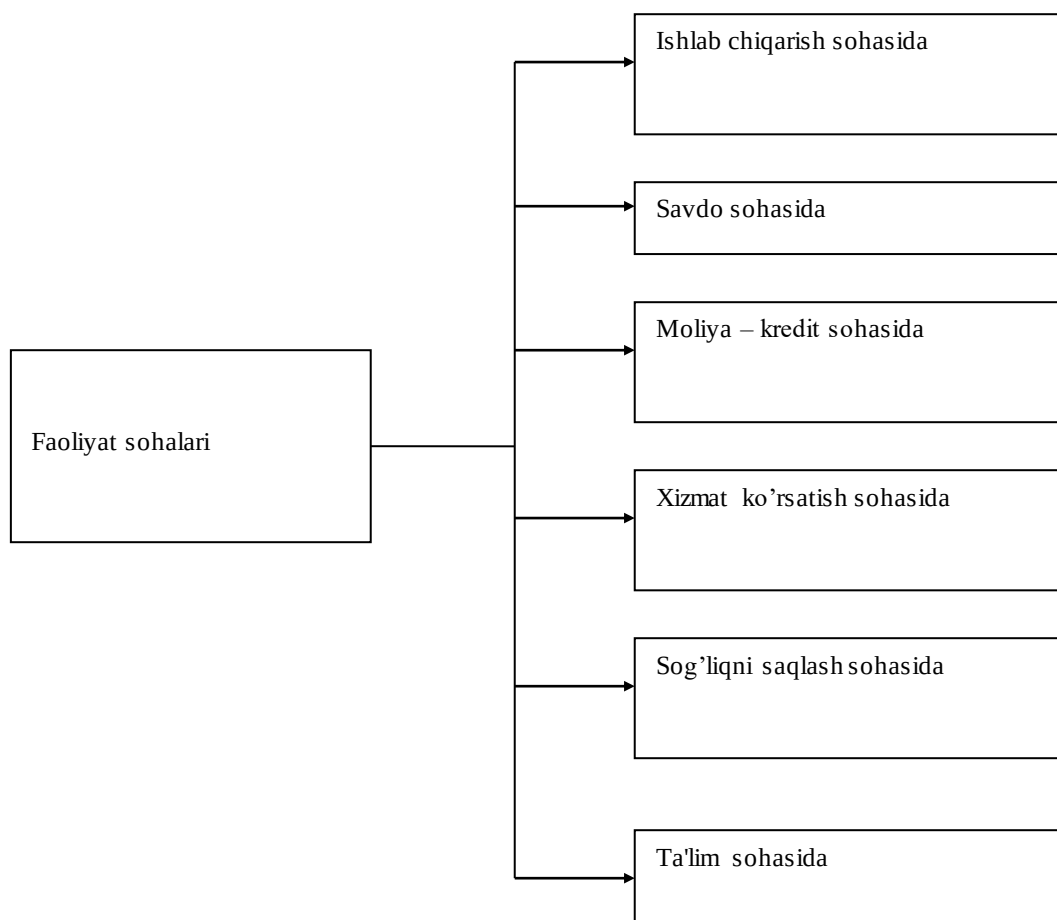
- ishchi kuchini yashirin ravishda yollash (ishchi kuchini mehnat shartnomalarini rasmiylashtirmasdan yollash); mehnat sharoitlari to'g'risidagi ma'lumotlarni (ish haqi, pensiya va sug'urta to'lovlari, texnika xavfsizligi, ish vaqti va b.) buzib ko'rsatish;

- daromadlarni yashirish (soliq to'lashdan qochish).

YUqorida keltirilgan yondashuvlarni muhim ekanligini tan olgan holda, "Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva" darsligining mualliflari xufiyona iqtisodiyotni turlarga ajratishda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy yondashuvdan foydalanish zarur, degan fikrni bildiradilar.

Mana shunday yondashuv zarurligini asoslagan holda, darslik mualliflari rasmiy-huquqiy yondashuv xufiyona iqtisodiyotning ijtimoiy-iqtisodiy mazmunini ochib bera olmaydi va bu o'z navbatida davlat va jamiyatning unga ta'sir ko'rsatishda qo'llaniladigan vositalarini chegaralanishiga olib keladi, degan fikrni bildiradilar⁷³.

⁷³ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства. «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.33

12 – rasm. Xufiyona iqtisodiyotning iqtisodiy faoliyat sohalari bo'yicha tasniflanishi

Ularning fikricha, bunday yondashuv, yuqorida keltirilgan yondashuvlarga xos bo'lgan belgilarga ega bo'lish bilan birga, ulardan muhim xususiyatlari bilan ham farq qiladi. Ushbu yondashuv quyidagi mezonlar guruhini o'z ichiga oladi:

- huquqiy;
- statistik;
- iqtisodiy;
- ijtimoiy;
- ma'naviy.

Xufiyona iqtisodiyotni tasniflash uchun yana bir nechta aniq mezonlar taklif etadilar. Xufiyona iqtisodiyotning subyektlari bo'yicha, faoliyatning maqsad va motivlari bo'yicha, oqibatlari va zarar miqyoslari bo'yicha, davlatning javobgarlik darajasi bo'yicha, aholining munosabati bo'yicha mezonlar orqali tasniflashni taklif etadilar.

Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, tadbirkorlikning tarkibidan, mulk shakllaridan, keltiradigan zarar miqyoslaridan kelib chiqqan holda xufiyona iqtisodiyotni tasniflash ham ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi. Ularning fikricha, xufiyona iqtisodiyot agentlari (qatnashchilari) orasida eng ko'p sonligi kichik biznes bo'lsa, ijtimoiy va iqtisodiy zarar keltirishi bo'yicha shubhasiz yirik kapital (oligarxlar) birinchi o'ringa chiqadi.

Demak, xufiyona faoliyatni oldini olish va uni ochiq faoliyatga aylantirish mamlakat iqtisodiyotining xavfsizligini ta'minlaydi, barqaror iqtisodiy o'sish uchun imkoniyat yaratadi.

Qisqacha xulosalar

3. Xufiyona iqtisodiyot rivojlangan va rivojlanish bosqichida bo'lgan mamlakatlar uchun xarakterli bo'lib, o'zining miqyoslari jihatdan farq qiladi. Taraqqiy etgan mamlakatlarda xufiyona iqtisodiyot yo'lida to'siq rolini o'ynaydigan samarali institutsional mexanizm shakllangan. Bunda davlat markaziy bo'g'in bo'lib hisoblanadi. Dunyo tajribasidan ma'lumki, qaysi mamlakatda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar yuqori bo'lsa, shu mamlakatda xufiyona iqtisodiyot miqyoslari kam bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Xufiyona iqtisodiyotning qanday shakllari mavjud?
2. Xufiyona iqtisodiyotning shakllanishiga qanday sabablar ta'sir ko'rsatadi?
3. Xufiyona iqtisodiyot miqyoslarini baholashga bo'lgan yondashuvlar to'g'risida gapirib bering.
4. Xufiyona iqtisodiyotni turlarga ajratishga bo'lgan yondashuvlar.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
2. Ortiqov A., Isaxodjaev A., SHeStakov A. Xufiyona iqtisodiyot. Toshkent, 2002.
3. Popov YU.N., Tarasov M.E. Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva . «DELO», «EKONOMIKA». M., 2005, s.33
4. yechmakov S.M. Tenevaya ekonomika. Analiz i modelirovanie. – M.: Finansy i statistika, 2004

16-mavzu. Korrupsiya va uning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri

“Korrupsiya” lotincha (sorrupcio) so'zidan olingan bo'lib, buzilish degan ma'noni anglatadi. Korrupsiya faqat bir ko'rinishda namoyon bo'ladigan hodisa bo'lmay, u jamiyat hayotining turli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini qamrab oladi. O'z tabiatiga ko'ra turlicha bo'lgan yuzaga kelish va qayta tiklanish mexanizmlari bilan xarakterlanadi.

Korrupsiya hodisasini tadqiq qilgan barcha tadqiqotchi hamda siyosatchilar uning ahloqsizlik ekanligi va har qanday mamlakatning iqtisodiy va demokratik taraqqiyotiga ziyon yetkazishini tan oladilar. Lekin, ijtimoiy-iqtisodiy fanlarda ushbu hodisa jamiyat va iqtisodiyot institutlari tizimidan tashqaridagi “ma'naviy jinoyat” sifatida o'rganiladi. Uning tabiati, funksiyalari, jamiyat va iqtisodiyotga yetkazadigan zararlari to'g'risidagi tasavvurlar va fikrlar cheklanib qolmoqda degan fikrlar mavjud.

“Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva”, deb nomlangan darslikning korrupsiya masalasiga bag'ishlangan qismida mualliflar N. Makiavellining korrupsiyaga bergan ta'rifini keltiradilar, ya'ni, korrupsiya “ommaviy imkoniyatlardan shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalanish”ni anglatadi⁷⁴. Hozirgi davr xalqaro me'yoriy hujjatlarida korrupsiyaning turlicha talqinlari keltirilgan. BMTning korrupsiyaga qarshi xalqaro kurash to'g'risidagi hujjatlarida, korrupsiyaga shaxsiy manfaat uchun davlat hokimiyatini suiste'mol qilish, deb ta'rif beriladi.

Korrupsiya tushunchasi poraxo'rlik tushunchasidan kengroq ma'noni anglatadi. Ushbu tushuncha poraxo'rlikni (biror-bir shaxsning kasbi taqozo qiladigan majburiyatidan chekinganligi uchun mukofot berish) va nepotizm (shaxsiy munosabatlar asosida homiylik qilish) hamda shaxsiy manfaatlar uchun foydalanish maqsadida jamoat mablag'larini noqonuniy o'zlashtirishni anglatadi.

SHulardan kelib chiqib, yuqorida nomi keltirilgan darslik mualliflari korrupsiyaga quyidagicha ta'rif beradilar: o'zi yoki shaxsiy munosabatlar yo'lga qo'yilgan boshqa shaxslar uchun qandaydir ustunliklarga ega bo'lish maqsadida tomonlarning mustaqillik tamoyillariga atayin rioya qilmaslik. Bunday ta'rif korrupsiya xufiyona iqtisodiyotning bir ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi, degan fikrni tasdiqlaydi.

“Korrupsiya va xavfsizlik”, deb nomlangan risola⁷⁵ mualliflarining fikrlaricha, korrupsiya – xavfsizlikka tahdid soluvchi hodisa va xufiyona iqtisodiyotning ko'rinishidir. SHuning uchun korrupsiyani iqtisodiy hodisa sifatida talqin etishda deyarli bahs-munozaralar yo'q. Uning davlat amaldorlarining poraxo'rlik faoliyatidan iboratligi va jamiyatga katta zarar yetkazishini ko'pchilik tadqiqotchilar e'tirof etadilar.

Mualliflar poraxo'rlikni uch subyektli munosabatlar, deb aytadilar va ularga pora oluvchilar, pora beruvchilar va ular o'rtasidagi vositachilar kiradi, degan fikrni bildiradilar. Pora oluvchilar davlat amaldorlari bo'lsa, uni beruvchilar amaldorlar

⁷⁴ Попов Ю.Н. , Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.76

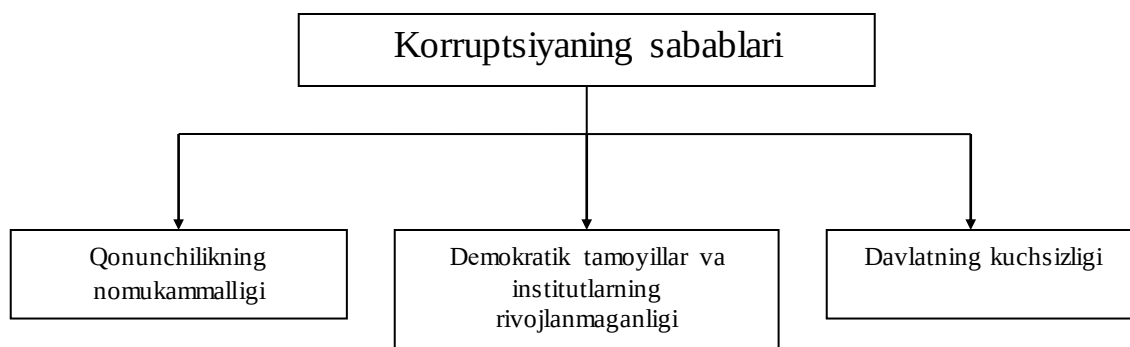
⁷⁵ Qobilov Sh.R. , Abdullaev N.B. Korrupsiya va xavfsizlik. T.: O'zbekiston, 2006. 6 – b.

marhamatiga muhtojlardir. Vositachilik vazifasini esa ayrim shaxslar va yashirin tashkilotlar amalga oshiradilar.

Korrupsiyaning iqtisodiy mohiyati va huquqiy baholanishida farqlar mavjud bo'lib, iqtisodiy jihatdan, bu erkin bozor qonun-qoidalariga mos kelmaganidan yashirincha yuz beradi. Bu munosabatda barcha korrupsiyalashgan guruhning manfaati uyg'unlashadi. Amaldor xizmatiga talab bo'lganidan, u sotadi. Bu yerda pora yashirin xizmat haqi shakliga kiradi. Poraxo'rlikda ham bozor munosabati bor, lekin bu tor egoistik manfaatga bo'ysunuvchi munosabat bo'lganligi sababli uni jamiyat tan olmaydi, chunki bu yerda ayrim shaxslar yohud guruhlar manfaatining amalga oshishi boshqalar manfaati hisobidan bo'ladi. SHuning uchun buni jamiyat qabul qilmaydi va natijada u yashirin tus oladi.

YUridik qonunlarda aks etgan qoidalarinigina jamiyat qabul qiladi. SHuni nazarda tutib, korrupsiyani huquqiy jihatdan g'ayriqonuniy, qonunlar man etadigan iqtisodiy faoliyat deb aytish mumkin⁷⁶. Korrupsiya – global hodisa, undan zarar ko'rmagan mamlakat yo'q, lekin bu mamlakatlarda korrupsiyalashuv darajasi turlicha bo'lib, bunday holat uning ildizlari chuqurligidan dalolat beradi.

O'rganilayotgan muammoga bag'ishlangan adabiyotlarda korrupsiyaning sabablari turlicha talqin etiladi.

13 – rasm. Korrupsiyaning sabablari

Ularning obyektiv va subyektiv bo'lishiga e'tibor berilib, ular orasida qonunchilikning nomukammalligi, demokratik tamoyillar va institutlarning rivojlanmaganligi, davlatning kuchsizligi ajratiladi. Mutaxassislar fikricha, korrupsiyaning mavjudligini iqtisodiy tizimning o'zidan qidirish kerak. Korrupsiya iqtisodiy hodisa sifatida namoyon bo'lar ekan, demak uning iqtisodiy ildizlarini topish kerak bo'ladi. Bu ildizlar pul munosabatlarining o'zidadir. Pul universal to'lov vositasi, uni hamma operatsiyalar uchun qabul qilinadi, pul boylikning timsoli, boylik to'plashning eng qulay shakli. Pulni saqlash xavfsiz, uni xohlagancha jamg'arish mumkin. Pul likvidligi eng yuqori bo'lgan aktivdir. Likvidlikni esa pulning qadr-qimmati ta'minlaydi. U ko'zga ko'rinmas moliyaviy aloqalar o'rnatish imkonini beradi. Pulning likvidligi muhim bo'lganidan, pora berishda qattiq valyutalar ishlatiladi, chunki ularning qadri barqaror bo'lgani uchun jamg'arish vositasi bo'la oladi. Pul - bozor munosabatlarining mahsuli, shu sababli pul munosabatlarining rivojlanishi korrupsiyani oziqlantiradi.

⁷⁶Shu manba, 6 – b.

Natural ishlab chiqarish sharoitida poraxo'rlik moddiy shaklda bo'lishi mumkin, uni ko'zdan yashirib bo'lmaydi. Pul munosabatlari esa yashirin munosabat o'rnatish imkonini beradi. SHunday qilib, korrupsiyaning obyektiv sababi pulning yuksak likvidlik xususiyatidadir. Bunday xususiyat pul fetishizmini, ya'ni uni ilohiylashtirishni, unga sig'inishni yuzaga keltiradi, pul hamma narsani hal qiluvchi kuchga ega, degan tasavvurni paydo qiladi. Bu esa ochko'zlikni keltirib chiqaradi, uni g'ayriqonuniy yo'l bilan topa olish imkoniyati bor kishilarni korrupsiyalashgan kishilarga aylantiradi.

Bozor tizimining mukammal emasligi, uning mexanizmlarida uzilishlar bo'lib turishi korrupsiyaning keng yoyilishi uchun qulay sharoit hozirlaydi. Demak, bozor munosabatlarining takomillashtirilishi korrupsiyaga qarshi kurashning eng ma'qul yo'li bo'lib hisoblanadi. Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda korrupsiyalashish darajasining boshqa guruh mamlakatlaridagiga nisbatan ancha pastligi mana shu tezisning to'g'riligidan dalolat beradi.

Korrupsiyaning obyektiv sabablaridan biri davlatning iqtisodiyotga aralashuvi va shunga bog'liq holda biznesni rivojlantirish muammolarini hal qilish davlat amaldorlariga bog'liq bo'lishidir. Davlatning iqtisodiyotga ta'siri iqtisodiy, huquqiy va ma'muriy usullar orqali yuz beradi. Bu usullarning qo'llanilishi amaldorlar faoliyatiga bog'liq.

Davlatning ruhsat berish funksiyasi haddan tashqari keng doirada saqlanib qolishi ham korrupsiyaning ildizlaridan biridir. Davlat qo'lidagi subsidiyalar, soliqlar, imtiyozli litsenziyalar, kvotalar, preferentsiyalar va buyurtmalar kabi vositalar biznesni tartibga solib turishda qo'llaniladi. Ulardan kimning bahramand bo'lishi amaldorlarning munosabatiga bog'liq bo'ladi. Iqtisodiy faoliyatdan yaxshi natijaga erishish uchun tadbirkorlar pora berish yo'li bilan amaldorlarni sotib olish va shu orqali imtiyozlarga ega bo'lishga intiladilar. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi zarur ekanligi va ayni vaqtda korrupsiyani yuzaga keltirishi iqtisodiyotdagi ziddiyatli holatdir.

Korrupsiyaning kelib chiqish sabablarini aniqlashda ko'pchilik tadqiqotchilar davlat qonunlarining nomukammalligiga urg'u beradilar. Qonunlar odatda real hayotdagi o'zgarishlardan orqada qoladi, shu sababli ular tez-tez o'zgartirilib, to'ldirilib turiladi. Mukammal hisoblangan qonunlar vaqt o'tishi bilan nomukammal bo'lib qoladi, chunki real hayot ilgarilab ketadi. Nomukammal qonun real hayot talabidan ortda qolgan va kelajakni to'liq aks ettirmaydigan qonundir. Bunday qonunlar yaxshi ishlamaydi, natijada korrupsiyaga yo'l ochiladi.

Korrupsiyani lobbizm ham keltirib chiqaradi, biroq, har qanday lobbizm ham bunga olib kelmaydi. Ruhsat berilgan, jamiyat tan oladigan lobbizm borki, u ochiq bozor aloqalariga tayanadi. Bunda u yoki bu guruh shaxslar yohud firmalar manfaatiga mos keladigan, jamiyat uchun zararsiz bo'lgan qarorlarni davlat idoralari tomonidan qabul qilish zarurligini asoslash va bunga ko'maklashish bilan bog'liq lobbizm korrupsiyani keltirib chiqarmaydi. Ammo, shu bilan birga, xufiyona lobbistik xizmatlar borki, ular individual va korporativ manfaatlarni himoya qilgan holda boshqalar manfaatiga zid ishlarining amalga oshirilishini bildiradi. SHunday bo'lganda g'ayriqonuniy lobbizm paydo bo'ladi.

YUksak likvidli aktivlarning mavjudligi va davlatning iqtisodiyotga aralashuvi, demokratiya darajasining pastligi korrupsiyaning obyektiv sabablari bo'lsa, aholi ma'naviyatining darajasi va axloq-odobi, demokratiya qoidalariga sodiqligidagi nuqsonlar korrupsiyaning subyektiv sabablariga kiradi. Subyektiv munosabat korrupsiyani kuchaytirishi yoki zaiflashtirishi mumkin, biroq korrupsiyani tag-tomiri bilan yo'qota olmaydi. Chunki uning ildizlari iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish darajasiga borib taqaladi.

Korrupsiyaning salbiy hodisa sifatida xavfsizlikka tahdid solishi hech kimda shubha tug'dirmaydi, shu sababli davlat idoralari va jamoatchilik tashkilotlari unga qarshi kurashib keladi. Biroq dunyoning hech bir mamlakatida, hatto har tomonlama yuksak rivojlangan mamlakatlarda ham korrupsiya tugatilmagan. Jamiyat korrupsiyani cheklab turishi, katta xavf tug'dirmaydigan darajaga keltirishi mumkin. Unga qarshi kurashish tadbirlarini ishlab chiqish va qo'llash uchun qaysi soha qay darajada korrupsiyalanganini bilish talab qilinadi.

Korrupsiya shunisi bilan xavfli, u ijtimoiy tengsizlikni keltirib chiqaradi, biznes yuritish xarajatlarini oshiradi, demak milliy iqtisodiyotni raqobatbardoshligini pasaytiradi, muayyan darajada siyosiy beqarorlikni keltirib chiqaradi. Jahon tajribasining ko'rsatishicha, o'tgan asrning 80 – yillari boshida korrupsiya, iqtisodiyotni uquvsiz boshqarish bilan qo'shilib, Venesueladek neftga boy mamlakatning to'lovga qobiliyatsiz bo'lishiga olib keldi.

Korrupsiya va jinoyatchilikning xavfsizlikka soladigan tahdidlari, Respublika Prezidenti I.Karimovning ko'rsatishicha, quyidagilardan iborat:

amalg oshirilayotgan islohotlarga qarshilik ko'rsatish;

davlatning konstitutsiyaviy asoslarini yemirish;

jamiyatning ma'naviy-axloqiy asoslarini yemirish;

jamiyat a'zolarining fuqarolik mavqeini yo'qqa chiqarish, islohotlar g'oyasini obro'sizlantirish;

pul orqali hokimiyatni qo'lga olishga intilish;

nopok yo'llar bilan boylik orttirish. Bunday kimsalar adolatli jazodan qo'rqib, hamma ishni qilishga, hatto vaziyatni beqarorlashtirishga, ommaviy tartibsizliklarni keltirib chiqarishga shay turadilar;

jinoiy usullar bilan boylik orttirgan kimsalarni "demokratiya" uchun jafo chekkan kurashchilar deb ko'rsatish. Bunday shaxslar avvaliga o'z xalqini aldab, kapital to'playdi, keyin demokratiya va adolatni ro'kach qilgan holda siyosiy obro' orttiradi. Sir emaski, bunday shaxslar o'z manfaatlari yo'lida respublikadagi vaziyatga ta'sir ko'rsatishga urinayotgan tashqi kuchlarga xizmat qilishga hamisha tayyor turadilar.

Jahon xo'jalik aloqalariga faol integratsiyalashuv, chet el investitsiyalari va tadbirkorlarini iqtisodiy o'zgarishlar jarayoniga tortishga qarshilik ko'rsatish. Bu holat chet ellik sheriklarda ishonchsizlik uyg'otishi natijasida mamlakat g'oyat muhim kapital mablag'lar manbaidan, texnologiyalar va tajribalardan, jahon iqtisodiy tizimining sog'lom, "sof" qismiga qo'shilish imkoniyatidan mahrum bo'ladi⁷⁷.

⁷⁷Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T. : 1998. 88-95 – b.

O'zbekistonda korrupsiyaning kuchayib ketishini oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish davlatning muhim vazifalaridan biri sifatida belgilanmoqda. Masalan, "2005-yilda iqtisodiyotimizni isloh qilishning eng muhim yo'nalishlari sifatida davlat va nazorat tuzilmalarining korxonalar, moliya-xo'jalik subyektlari hamda tadbirkorlikning iqtisodiy erkinligi va huquqlarini sezilarli darajada kengaytirish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Tekshiruvlar soni 2001 yildagiga nisbatan 2,5 baravardan ko'proq kamaydi. Ruhsat berish bilan bog'liq 12 ta protsedura (taomil) bekor qilindi. Hisobot ma'lumotlarini noqonuniy talab qilganlik uchun javobgarlik kuchaytirildi"⁷⁸.

SHuni ham alohida ta'kidlash kerakki, respublikada qabul qilingan Inqirozga qarshi choralar dasturida 2009-yilning 1-yanvaridan sanoat sohasida faoliyat ko'rsatayotgan kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lov stavkasi 8 foizdan 7 foizga kamaytirildi, moliyaviy, maishiy va boshqa xizmatlarni ko'rsatayotgan mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovidan 3 yil muddatga ozod etildi. Bunda mikrofirmalar va kichik korxonalar, nodavlat xo'jalik yurituvchi subyektlarni oladigan dividendlarining investitsiyalarga, avval olingan kreditlar uchun hisob-kitob qilishga yo'naltiriladigan qismi 5 yil muddatga soliqdan ozod etildi.

SHuningdek, Inqirozga qarshi choralar dasturida 2009-yilda xo'jalik yurituvchi subyektlarni tekshirishlar sonini kamida yana 30 foizga kamaytirish ko'zda tutildi.

SHu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari" asaridan quyidagilarni keltirib o'tish kerak bo'ladi: "Ayni paytda joylarda vazifada o'tirgan amaldorlar xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash o'rniga, kichik bo'lsa-da, o'z ishi, o'z biznesini tashkil etishga intilayotgan odamlarga turli yo'llar bilan to'sqinlik qilayotganiga mutlaqo toqat qilib bo'lmaydi.

O'z biznesini tashkil etish yoki kengaytirishni istagan tadbirkorlar qurilishga ruhsat olish, kadastr orqali rasmiylashtirish uchun oylab yugurayotganiga, loyihalarni ishlab chiqish, hujjatlarni rasmiylashtirish, binolar ijarasi uchun asossiz ravishda katta miqdorda pul to'layotganiga qanday chidash mumkin. Bunday holatlarga prokuratura organlari qanday qarayapti". SHundan kelib chiqib Vazirlar Mahkamasiga bir oy muddatda kichik biznesni yanada qo'llab-quvvatlash bo'yicha me'moriy-loyihalashtirish vazifalarini ishlab chiqish, loyiha hujjatlarining ekspertiza qiymatini kamaytirish, kichik biznes uchun ekologik ekspertizaning soddalashtirilgan tartibini joriy etish va uni amalga oshirish uchun tariflarni pasaytirish yuzasidan tegishli chora-tadbirlar ko'zda tutilgan qaror loyihasini taqdim etish topshirildi⁷⁹.

Bundan tashqari kadastr hujjatlarini rasmiylashtirish, shuningdek, davlat mulki bo'lgan inshootlar uchun ijara haqi to'lash bo'yicha tariflarni kamaytirish masalasini ham ko'rib chiqish zarurligi ta'kidlandi.

⁷⁸ Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. *Γ Xalq so'zi*. 2006, 11 fevral

⁷⁹ Karimov I.A. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T.: O'zbekiston, 2009, 53 – b.

Korrupsiyaning global muammoga aylana boshlaganligi jahon hamjamiyatini unga qarshi kurashda hamkorlik qilishga undadi. 2003-yilning 31- dekabrda Avstriyaning Vena shahrida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh assambleyasi tomonidan BMTning korrupsiyaga qarshi Xalqaro konvensiyasi ma’qullandi. SHu yilning dekabr oyining boshlarida Meksikaning Merida shahrida jahonning 100 dan ortiq mamlakatlari ushbu konvensiyani imzoladilar. Ushbu hujjatning muqaddimasida aytilganidek, "korrupsiya endilikda cheklangan doiradagi (lokal) muammo emas, balki barcha mamlakatlar jamiyati va iqtisodiyotiga daxldor bo’lgan transmilliy muammoga aylandi. Bu esa korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurash sohasida xalqaro hamkorlikning nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligini belgilaydi"⁸⁰.

Jahon banki va Xalqaro valyuta fondining hujjatlarida korrupsiyaning ikkita turi ko’rsatib o’tilgan: “ma’muriy” va “davlatni egallab olish”.

Korrupsionerlar guruhi “davlatni egallab olganda” milliy xavfsizlikka ichki tahdid kuchayadi, chunki bunda davlat siyosatini tor doiradagi xudbin manfaatlarga bo’ysundirish kelib chiqadi.

"Davlatni egallab olish" deganda, davlat yoki xususiy sektor vakillari bo’lgan ayrim shaxslar, guruhlar yoki kompaniyalarning o’z manfaatlari yo’lida qonunlar, nizomlar, farmonlar hamda davlat siyosatining boshqa vositalari shakllanishiga ta’sir ko’rsatish maqsadida amalga oshiradigan harakatlaridir.

Bunday xatti-harakatlarning o’lchovi sifatida "davlatning sotilish indeksi" qo’llaniladi. Mazkur ko’rsatkich parlament qabul qilgan qonunlar, hukumat qarorlari, davlat rahbarining farmonlari, hukumat tuzgan dasturlarning ayrim shaxslar va ijtimoiy guruhlarining xudbin korporativ manfaatiga qanchalik qaratganligini bildiradi. Bu ko’rsatkich qanchalik past bo’lsa, davlat shunchalik "toza" hisoblanadi.

Xalqaro ekspertlar olib borgan tadqiqotlar natijalariga ko’ra, MDH mamlakatlari orasida O’zbekiston eng "toza" hisoblanadi. Bu yerda 2000-yilga kelib, davlatning sotilish indeksi 1,0 ga teng bo’lib, bu eng past, ya’ni eng yaxshi ko’rsatkich hisoblanadi, chunki boshqa bir qator mamlakatlarda bu indeks 5,5 ga teng bo’lgan.

Korrupsiyani jilovlash uchun qonunlar yaxshi ishlashi talab etiladi. Qonunlarning yaxshi ishlashi ularning yuridik samaradorligini belgilaydi. Ushbu ko’rsatkich O’zbekistonda 2001-yilda 2,0 ga teng bo’lib, boshqa mamlakatlar bilan qiyoslanganida o’rtacha ko’rsatkich hisoblanadi. Bu ko’rsatkich eng yuqori, ya’ni 4,0 ga teng bo’lgan mamlakatlar jumlasiga Vengriya, Ruminiya, Polsha, Bolgariya, CHexiya va Estoniya kirgan⁸¹.

Ma’muriy korrupsiya qonun-qoidalarini bajarish jarayoniga atayin buzilishlar kiritilishini bildiradi. Korrupsiyaning ushbu turi firmalar va kompaniyalar daromadining pora berish uchun sarflanadigan hissasi bilan o’lchanadi.

SHarqiy Yevropa mamlakatlarda bu ko’rsatkich o’rtacha – 2,2 foiz (Vengriyada – 1,7 foiz, Polshada – 1,6 foiz), MDXda – 3,7 foiz (Rossiyada – 2,8 foiz)ni tashkil etgan.

⁸⁰Ахмеджонов А. Коррупция и ее влияние на экономику.// Экономическое обозрение. №7. 2004. с. 32

⁸¹Qobilov Sh.R. , Abdullaev N.B. Korrupsiya va xavfsizlik. T.: O’zbekiston. 2006. 21 – b.

Korrupsiya shakllari xilma-xil bo'lib, ularga pora olishdan tortib amaldor xizmat vazifasini suiiste'mol qilib, jamiyat mablag'larini noqonuniy o'zlashtirishigacha kiradi. Biznesda eng ko'p uchraydigan va eng ko'p tarqalgan korrupsiya shakli import va eksport litsenziyalari, valyuta nazorati, soliqlarni baholash, imtiyozlar berish, kreditlar olish bilan bog'liq ravishda g'ayriqonuniy to'lovlar va pora talab qilishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida korrupsiya va jinoyatchilik xavfsizlikka soladigan tahdidlarni keltirib o'tgan. Asarda ta'kidlanishicha, siyosiy jihatdan olib qaralganda, korrupsiya amalga oshirilayotgan islohotlarga qarshilik ko'rsatish ifodasidir. Mamlakatda jinoyatchilik va korrupsiyaning avj olishi davlatning konstitutsiyaviy asoslarini yemiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklari jiddiy tarzda buzilishiga olib keladi, jamiyatning ma'naviy-ahloqiy asoslarini yemiradi, jamiyat a'zolarining fuqarolik mavqeini yo'qqa chiqaradi.

Jinoiy tuzilmalarning davlat organlari amaldorlari bilan chatishib ketishi, ularning turli hokimiyat tarmoqlariga kirib olishi jamoatchilik nazdida fuqarolarning himoyasizligi hissini kuchaytiradi. Davlatning o'zini obro'sizlantiradi. Nopok yo'l bilan boylik orttirganlar jazodan qutilib qolish va o'zlarining jinoiy sarmoyalarini himoya qilish uchun hamma ishni qilishga, hatto vaziyatni beqarorlashtirishga, ommaviy tartibsizliklarni keltirib chiqarishga shay turadilar.

Jinoiy usullar bilan boylik va mo'may pul orttirgan kimsalar o'z xalqlari va mamlakatlarining taqdiriga, ozodlik va mustaqillik ideallariga mutlaqo befarq qaraydilar.

Jahon xo'jalik aloqalariga faol integratsiyalashuv, chet el investitsiyalari va tadbirkorlarini iqtisodiy o'zgarishlar jarayoniga tortish sharoitida korrupsiyachilarining xatti-harakatlari nafaqat mamlakatdagi halol fuqarolarni tadbirkorlikdan chetlatadi, balki chet ellik sheriklarda ishonchsizlik uyg'otadi ⁸².

Qisqacha xulosalar

Korrupsiya faqat bir ko'rinishda namoyon bo'ladigan hodisa bo'lmay, u jamiyat hayotining turli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini qamrab oladi. Korrupsiya shakllari xilma-xil bo'lib, ularga pora olishdan tortib amaldor xizmat vazifasini suiiste'mol qilib, jamiyat mablag'larini noqonuniy o'zlashtirishigacha kiradi.

Nazorat savollari

1. "Korrupsiya" iborasi nimani anglatadi?
2. Korrupsiyaning kelib chiqish sabablari nimada?
3. Korrupsiya va jinoyatchilikning xavfsizlikka soladigan tahdidlari nimalardan iborat?

⁸² Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». – T.: "O'zbekiston", 1997, 88-92-b.

Asosiy adabiyotlar

4. 1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
5. 2. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
6. 3. Grigorev L., M.Ovchinnikov. Korruptsiya kak prepyatstvie modernizatsii (institutsionalnyy podxod) // Voprosy ekonomiki. №2, 2008, s.44 – 59
7. 4. Gureev S. CHto izvestno o korruptsii v Rossii i mojno li s ney borotsya? //Voprosy ekonomiki. №1, 2007, s.11 – 18
8. 5. Popov YU.N., Tarasov M.E. Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo khozyaystva . «DELO», «EKONOMIKA». M., 2005, s.33

17-mavzu. Xufiyona iqtisodiyot va korrupsiya miqyoslarini kamaytirishda davlatning roli

Tarixiy tajribalardan ma'lumki xufiyona iqtisodiyot xo'jalik mexanizmining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. Lekin, uning miqyoslarini haddan tashqari kengayib ketishini oldini olish vazifasi aynan davlatning zimmasiga tushadi. Xufiyona faoliyatga davlat tomonidan ta'sir etish masalasi, ayniqsa, jamiyatning bir formatsiyadan boshqasiga o'tish davrlarida, inqirozlar paytida dolzarb bo'lib boradi.

CHunki aynan shunday davrlarda uning miqyoslarini kengayib ketishiga sabab bo'ladigan omillar ta'siri kuchayib boradi. Masalan, bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida amalga oshiriladigan iqtisodiy islohotlar natijasida katta korxonalar bozorda o'z o'rnini topa olmay yopilib ketishi yoki mayda korxonalarga bo'linib ketishi mumkin. Bulardan tashqari yangi korxonalar ham vujudga kelishi mumkin.

O'zbekistonda ijtimoiy yo'naltirilgan, ochiq bozor munosabatlariga o'tishning mashhur besh tamoyilining biri bo'lgan davlatning bosh islohotchi ekanligi to'g'risidagi tamoyilga asoslanilganligi respublikada xufiyona iqtisodiyot miqyoslarini haddan tashqari kengayib ketishini oldini olishda muhim omil bo'ldi.

Respublika Prezidenti I. Karimovning "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari" asarida ta'kidlanganidek mashhur besh tamoyilga asoslangan ijtimoiy yo'naltirilgan erkin bozor iqtisodiyotiga o'tish modeli yildan-yilga ilgarilab borganimiz sari o'zini amalda oqlab, naqadar to'g'ri va puxta ekanini isbotladi. "Birinchi navbatda iqtisodiyotning mafkuradan xoli bo'lishi, iqtisodiyotning siyosatdan ustunligida o'z ifodasini topgan pragmatik iqtisodiy siyosat, davlatning bosh islohotchi vazifasini o'z zimmasiga olishi, qonun ustuvorligini ta'minlash, kuchli ijtimoiy siyosat olib borish, islohotlarni bosqichma-bosqich va vazminlik bilan amalga oshirish kabi tamoyillar, ayniqsa, dunyoda avj olib borayotgan moliyaviy va iqtisodiy inqiroz sharoitida o'zining dolzarbligi va hayotiyligini yana bir bor ko'rsatmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizni, avvalo, iqtisodiyotimizni isloh etish, erkinlashtirish va modernizatsiya qilish, uning tarkibiy tuzilishini diversifikatsiya qilish borasida amalga oshirilayotgan, har tomonlama asosli va chuqur o'ylangan siyosat bizni inqirozlar va boshqa tahdidlarning salbiy ta'siridan himoya qiladigan kuchli to'siq, aytish mumkinki, mustahkam va ishonchli himoya vositasini yaratdi"⁸³.

Lekin, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi u yoki bu darajada respublika iqtisodiyotiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. SHuning uchun ham davlat iqtisodiyotda kechadigan barcha jarayonlarni nazardan qochirmasligi kerak bo'ladi. Xufiyona iqtisodiyot miqyoslarini kengayib ketishini oldini olish chora- tadbirlarini amalga oshirish davlat tomonidan tartibga solish borasidagi bir yo'nalish sifatida e'tiborda bo'lishi kerak.

Xufiyona faoliyatga davlat tomonidan ta'sir etish usullari turlicha bo'lib, adabiyotlarda quyidagi usullar ajratib ko'rsatiladi:

- monetar usul. Bunda xufiyona hisob-kitoblarda faqat naqd pul mablag'laridan foydalanish to'g'risidagi gipotezaga asoslaniladi (naqd pul massasining harakati dinamikasi xufiyona iqtisodiyot hajmlari to'g'risida fikr yuritishga imkon beradi);

- daromad va xarajatlar balansi usuli. Bunda deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi hamda tovar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi;

- ish bilan bandlikning tahlili. hisobga olinmagan ishsizlik darajasining uzoq vaqt saqlanib qolishi xufiyona sektorda band bo'lish imkoniyatlarining mavjudligidan dalolat beradi. (ro'yxatga olinmagan ishsizlarning soni xufiyona iqtisodiyot hajmlaridan dalolat beradi);

⁸³ Karimov I. A. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T.: O'zbekiston, 2009, 31 – b.

- texnologik koeffitsientlar usuli. Bu usul xarajatlarning texnologik koeffitsientlari asosida mahsulot ishlab chiqarishning real hajmlari to'g'risida ma'lumotlar olish imkonini beradi;

- uy xo'jaliklari va korxonalar rahbarlari orasida so'rovlar o'tkazish. Bu xufiyona sektor hajmini ekspert baholash imkonini beradi⁸⁴.

Adabiyotlarda xufiyona faoliyatga davlat tomonidan ta'sir etishning bir nechta yo'nalishlari mavjudligi ta'kidlanadi. Bulardan birinchisi mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish davlat strategiyasi bo'lib, u milliy xo'jalik modelining asosiy parametrlarini belgilaydi. Xufiyona iqtisodiyot miqyoslarini kengayib ketishini oldini olish borasidagi strategiyaning muhim elementlari quyidagilardan iborat:

- xufiyona iqtisodiyotni minimumga yetkazish – eng asosiy strategik maqsad;
- halol raqobat asosida milliy iqtisodiyotni asosiy makroiqtisodiy parametrlarini shakllantirish;
- monopoliyaga qarshi samarali siyosat olib borish;
- xufiyona iqtisodiyotning yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan miqyoslarini belgilash.

Xufiyona faoliyatga davlat tomonidan ta'sir etishning boshqa yo'nalishlari ham mavjud bo'lib, ularga quyidagilar kiradi.

Mukammal xo'jalik huquqini shakllantirish halol faoliyat olib borish uchun ma'lum rag'batlarni yaratadi.

Mamlakatda aholi turmush darajasini oshirishga va kam ta'minlanganlarni muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy siyosat olib borish.

Biznes bilan bo'ladigan munosabatlar. Bunda davlat hokimiyatini xususiy biznes bilan o'zaro munosabatlarida asosiy tamoyillarga rioya qilish ko'zda tutiladi.

Davlatning jazolash funksiyalaridan foydalanish. Bunday funktsiya davlatning kriminal iqtisodiyotga qarshi kurashi bilan bog'liq.

Davlatning tarbiyaviy funksiyasini qo'llash. Bu ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladi. Uning muhim elementlariga quyidagilar kiradi: qonunlarga itoat etish madaniyatini shakllantirish, zo'ravonlik, narkobiznes, fohishabozlik, pornografiyani qoralash, jamiyatning ma'naviy-ahloqiy tamoyillari asosida milliy g'oyani shakllantirish.

Fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni amalga oshirish. Bunda oila, diniy tashkilotlar, o'z-o'zini boshqarish organlari, mehnat jamoalari, turli ijtimoiy tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari, ijodiy uyushmalar kabi ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlash ko'zda tutiladi.

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish ham xufiyona iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatishning bir yo'nalishi hisoblanadi.

Xufiyona faoliyatga davlat tomonidan ta'sir etishning mana shu yo'nalishlarini samarali amalga oshirish mamlakatda bunday iqtisodiyotning miqyoslarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Qisqacha xulosalar

⁸⁴ Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства . «ДЕЛО», «ЭКОНОМИКА». М., 2005, с.45

Korrupsiya amalga oshirilayotgan islohotlarga qarshilik ko'rsatish ifodasi bo'lib, uning avj olishi davlatning konstitutsiyaviy asoslarini yemiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilishiga olib keladi, jamiyatning ma'naviy- ahloqiy asoslarini yemiradi.

Nazorat savollari

1. Respublika Prezidenti I.Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida keltirilgan korrupsiya va jinoyatchilik xavfsizlikka soladigan tahdidlarni aytib bering.
2. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashda qanday tamoyillarga asoslanildi?

Asosiy adabiyotlar

3. 1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
4. 2. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
5. 3. Grigorev L., M.Ovchinnikov. Korruptsiya kak prepyatstvie modernizatsii (institutsionalnyy podxod)// Voprosy ekonomiki. №2, 2008, s.44 – 59
6. 4. Gureev S. CHto izvestno o korruptsii v Rossii i mojno li s ney borotsya? //Voprosy ekonomiki. №1, 2007, s.11 – 18
7. 5. Popov YU.N., Tarasov M.E. Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva . «DELO», «EKONOMIKA». M., 2005, s.33

18-mavzu. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning qonuniy va me'yoriy asoslari

2003-yilning 31-dekabrida Avstriyaning Vena shahrida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh assambleyasi tomonidan BMTning korrupsiyaga qarshi Xalqaro konvensiyasi ma'qullandi. 2008-yilning 7-iyulida O'zbekiston Respublikasining "Birlashgan millatlar tashkilotining korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida"gi qonuni qabul qilindi. Mazkur konvensiyaning maqsadlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, korrupsiyani oldini olishda va unga qarshi kurashishning yanada samraliroq va amaliyroq choralarini kuchaytirish va qabul qilishda hamjihatlik;

ikkinchidan, korrupsiyani oldini olish va unga qarshi kurashish bilan birgalikda aktivlarni qaytarish choralarini ko'rishda xalqaro hamkorlik va texnik yordamlarni qo'llab-quvvatlash, yengillashtirish va rag'batlantirish;

uchinchidan, ommaviy ishlar va ommaviy mulkni boshharishda halollik, beg'arazlik va mas'uliyatni rag'batlantirish.

Bundan tashqari, respublikada boshqa bir qator hujjatlar ham qabul qilindiki, hozirda ularda belgilangan qoidalarga amal qilib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktabrdagi 270-sonli qarorida O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi haqidagi Nizomga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining asosiy vazifalari belgilandi:

- respublika ichki ishlar organlari ishining strategik yo'nalishlarini belgilash;
- ichki ishlar organlari faoliyatiga umumiy rahbarlik qilish, uni muvofiqlashtirish, ularga tashkiliy-metodik yordam berish va ular faoliyatining samaradorligini ta'minlash;
- ichki ishlar organlari, ichki ishlar vazirligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlari tizimining faoliyatida qonuniyligni, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- ichki qo'shnlarning jangovar va safarbarlik tayyorgarligini ta'minlash;
- jamoat xavfsizligini ta'minlash va jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurash ishlarini tashkil etish;
- fan va texnika yutuqlarini, ijobiy tajribani, boshharuvning progressiv shakllari va ish usullarini joriy etish;
- ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslarini ishlab chiqish;
- ichki ishlar organlarida kadrlar bilan ishlashning yuqori saviyada bo'lishini ta'minlash;
- ichki ishlar organlari xodimlarini ijtimoiy kafolatlashni ta'minlash;
- uyushgan jinoyatchilik va poraxo'rlikka (korrupsiya) qarshi kurash ishlarini ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrdagi 746-XII sonli Prokuratura to'g'risidagi qonunining 46-moddasida Prokuratura organlari ichki xavfsizligini ta'minlovchi inspeksiya tuzilishi ta'kidlangan.

Prokuratura organlari ichki xavfsizligini ta'minlovchi inspeksiya prokuratura organlari xodimlari tomonidan sodir etilgan xizmat mavqeini suiiste'mol qilish, korrupsiya va egallab turgan lavozimiga noloq boshqa nojo'ya xatti-harakatlar to'g'risidagi ma'lumotlar bo'yicha xizmat tekshiruvini o'tkazadi.

Prokuratura organlari ichki xavfsizligini ta'minlovchi inspeksiya o'z faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 11-maydagi "Xususiy mulk va tadbirkorlikni korrupsiya, reket va uyushgan jinoyatchilikning boshqa turlaridan himoya qilishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi. Unga muvofiq bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitlarida uyushgan jinoyatchilikka va korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib borish, reket va poraxo'rlik hollariga barham berish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, viloyatlar Ichki ishlar boshqarmalari va Toshkent shahar Ichki ishlar bosh boshqarmasi tuzilmalarida korrupsiya, reket va terrorchilikka qarshi kurash boshqarmalari tashkil etish belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 2-martdagi "1997-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari, iqtisodiy isloxlarning borishini

baholash va 1998 yilda iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlari to'g'risida"gi qarorida 1998 yilda respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri etib korrupsiyaga qarshi kurashni kuchaytirish belgilangan. Mazkur qarorning 12–bandida O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi, Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat soliq qo'mitasi hamda Oliy sudi korrupsiyaga, uyushgan jinoyatchilikka va boshqa salbiy hodisalarga qarshi kurashishni kuchaytirish to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarining bajarilishi yuzasidan ta'sirchan va qattiq chora-tadbirlar ko'rish, ushbu ishni respublika huquqni muhofaza qilish barcha organlarining ustuvor vazifalari deb hisoblash, shuningdek, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarini attestatsiyadan o'tkazishni amaliyotga joriy etish vazifasi belgilangan. Ushbu maqsadlarda prokuratura, militsiya, adliya, bojxona va soliq qo'mitalari tizimlarida kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish va ko'rsatib o'tilgan organlar xodimlari safining tozaligiga rioya etish bo'yicha maxsus inspeksiyalar tashkil qilish ko'zda tutilgan edi. Bundan tashhari, O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasiga boshqa huquqni muhofaza qilish organlari bilan birgalikda korrupsiyaga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa turlariga qarshi kurashni kuchaytirish chora-tadbirlari Dasturlarini ishlab chiqish topshirilgan edi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 5-maydagi 180-sonli qarorida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi to'g'risida Nizom tasdiqlandi. Ushbu Nizomning 8.9-bandiga muvofiq, o'z xavfsizligini, rejimni ta'minlash va davlat soliq xizmati organlarida korrupsiya hollarining oldini olish uchun:

- soliq organlari mansabdor shaxslari tomonidan harazli maqsadlarda soliq to'lovchilarga nisbatan g'ayriqonuniy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan hollarni aniqlaydi va ularga barham beradi;

- soliq organlarida korrupsiya hollarini aniqlashga, ularning oldini olish va ularga barham berishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqadi, tashkil etadi va ularni amalga oshirishda qatnashadi;

- soliq organlarida korrupsiya hollari to'g'risidagi axborotni umumlashtiradi va tahlil qiladi, profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshiradi;

- soliq organlari tizimida korrupsiya rivojlanishiga olib keluvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'radi;

- soliq organlari xodimlari xizmat vazifalarini bajarayotganda ularni noqonuniy tajovuzlardan himoya qilishni ta'minlash yuzasidan kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi;

- davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq haqidagi qonunlarga rioya etilishini nazorat qiladi;

- qonun hujjatlariga muvofiq soliq to'lovchi to'g'risidagi ma'lumotlarning sir saqlanishiga rioya etish ishlarini tashkil etishlari ko'rsatiladi.

2006-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliya-iqtisodiy, soliq sohasidagi jinoyatlarga, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti tashkil etildi. Ushbu departament to'g'risidagi Nizomda Departamentning asosiy

vazifalari etib quyidagilar belgilangan: davlat soliq siyosati amalga oshirilishini ta'minlash, soliqqa tortish bazasini kengaytirish, soliq to'lovchilarning qamrab olinishi va hisobini to'liqligini ta'minlash, soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash, qochish mumkin bo'lgan kanallari va mexanizmlarini, "xufiyona" iqtisodiyotning shakllanishi yo'llarini, korrupsiya holatlarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish.

Respublikada korrupsiyani oldini olish borasida ko'rilgan samarali chora – tadbirlar natijasida juda ko'p qonunbuzarliklarning oldi olindi va davlat hamda jamiyat manfaatlari himoya qilindi.

O'zbekiston Milliy axborot agentligining ma'lumotlariga ko'ra, 2003-yilda O'zbekistonda soliq va valyuta qonunchiligini buzish faktlari yuzasidan 12 mingdan ziyod ma'muriy ish qo'zg'atilgan. Tezkor tadbirlar o'tkazish natijasida 200 dan ortiq soxta firmalar faoliyati ochib tashlandi, ular 100 mlrd. so'mdan ziyod tovar aylanishini yashirganliklari aniqlandi. Mamlakatga noqonuniy yo'l bilan tovar keltirish va uni ichki bozorda sotish bilan bog'liq 4 mingdan ko'proq qonunbuzarlik holatlari aniqlandi. Qonunbuzarlarga qarashli 4,14 mlrd. so'mlik tovar-moddiy boyliklar musodara etildi. Bundan tashqari, mingga yaqin davlat ro'yxatidan o'tmagan yashirin sexlar faoliyati tugatildi.

SHunday qilib, O'zbekistonda mustaqillik yillarida korrupsiyaga va xufiyona iqtisodiyotga qarshi kurash uchun asos bo'lib xizmat qiladigan qonuniy va me'yoriy baza yaratildi va qonuniy hujjatlarning barchasi xalqaro me'yorlarga moslashtirildi. Bu o'z navbatida o'tish davrida korrupsiya va xufiyona iqtisodiyotning miqyoslarini oldini olish imkonini berdi. Bu esa mamlakatda iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni qaror topishi va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun mustahkam zamin yaratdi.

Qisqacha xulosalar

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurash borasida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Respublikada qisqa davr ichida korrupsiyani oldini olish, unga qarshi kurash uchun qonuniy va me'yoriy asoslar yaratildi. Qonun va me'yoriy hujjatlar xalqaro me'yorlardan kelib chiqib ishlandi.

Nazorat savollari

1. Respublikada korrupsiyaga qarshi kurash borasida qanday hujjatlar qabul qilindi?
2. Korrupsiyaga qarshi kurashda soliq organlarining roli va o'rnini qanday?
3. Soliq organlaridan tashqari yana qanday tashkilot korrupsiyaga qarshi kurash olib boradi?

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
2. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
3. Grigorev L., M.Ovchinnikov. Korrupsiya kak prepyatstvie modernizatsii (institutsionalnyy podxod)// Voprosy ekonomiki. №2, 2008, s.44 – 59
4. Gureev S. CHto izvestno o korrupsii v Rossii i mojno li s ney borotsya? //Voprosy ekonomiki. №1, 2007, s.11 – 18
5. Popov YU.N., Tarasov M.E. Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo khozyaystva . «DELO», «EKONOMIKA». M., 2005, s.33

GLOSSARIY

1. Iqtisodiy xavfsizlik-iqtisodiy kategoriya bo'lib hisoblanadi. U iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sish ta'minlangan, ijtimoiy ehtiyojlar optimal darajada qondirilgan, ratsional boshqarish amalga oshirilgan, milliy va xalqaro darajalarda iqtisodiy manfaatlarning himoyalangandagi holatini ifodalaydi.

2. Milliy xavfsizlik – manfaatlarni himoyalashning umumiy shakli sifatida manfaat va ehtiyojlarni qondirish, moddiy, ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlardan bahramand bo'lish va farovonlikka intilish to'g'risidagi barcha tasavvurlarni ifodalaydi.

3. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik – har bir davlat, ya'ni dunyo hamjamiyati a'zosining o'z ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti strategiyasini erkin tanlash va amalga oshirish imkoniyatlarining ta'minlangandagi holati.

4. Korxona (firma)ning iqtisodiy xavfsizligi – ma'muriyat va personal tomonidan amalga oshiradigan huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy va injener-texnik choratadbirlar tizimi tufayli vujudga keltirilgan hayotiy muhim iqtisodiy manfaatlarning ichki va tashqi xavf-xatarlardan himoyalanganlik holati.

5. Iqtisodiy xavfsizlikning mezoni - iqtisodiy xavfsizlikning mohiyatini ifodalovchi muhim jarayonlar nuqtai nazaridan iqtisodiy holatni baholash.

6. Iqtisodiy xavfsizlikning chegaraviy ko'rsatkichlari – iqtisodiyot sohasidagi milliy manfaatlarning miqdor jihatdan ifodalanishi.

7. Tahdid – jamiyat, davlat va ularning subyektlari, alohida shaxsning normal hayot faoliyatiga, ular manfaatlarni ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiladigan, ziyon-zahmat keltiradigan, xavf-xatar tug'diradigan omillar va shart-sharoitlar.

8. Ichki tahdidlar – mamlakat ichida vujudga keladigan tahdidlar.

9. Globallashuv – iqtisodiy taraqqiyotning industrial bosqichidan postindustrial bosqichiga o'tish davrining mahsuli bo'lib, jahon hamjamiyatining bugungi kundagi taraqqiyoti bosqichini ifodalovchi jarayon.

10. Terror – lotincha “terror” degan so'z “qo'rqinch”, “dahshat” ma'nosini anglatadi.

11. “Terrorizm” – terrorni amalga oshirish.

12. Siyosiy terrorizm – siyosiy arboblarga, ular o'tkazayotgan siyosatga, hukumatlarga, ta'sir o'tkazish maqsadida amalga oshiriladigan harakatlar.

13. Axborot sohasida terrorizm – jamiyat a'zolarining ruhiyatiga, xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish.

14. Iqtisodiy sohadagi terrorizm – terroristlarning iqtisodiy manfaatga erishish maqsadida raqiblariga, aholining turli qatlamlari va guruhlariga, davlatlar va ularning boshliqlariga ta'sir o'tkazish.

15. Ijtimoiy terrorizm – jinoyatchilik miqyoslarining kengayishi, kriminal vaziyatning keskinlashuvi, umumiy ijtimoiy beqarorlikning vujudga kelishi.

16. Oziq-ovqat xavfsizligi – davlatning mamlakat va uni mintaqalarini oziq-ovqat bilan ta'minlash tizimida turli tabiiy ofatlar favqulotda holatlar natijasida yuzaga keladigan buzilishlarni oldini olishga bo'lgan qodirligini ham ko'zda tutadi.

17. “Xufiyona iqtisodiyot”- bu jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan tovar moddiy bopyliklar va xizmatlarning xarajati. Alohida fuqarolar va ijtimoiy

guruhlar o'rtasidagi davlat boshqaruv organlaridan yashirinadigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni ham ifodalaydi.

18. Rasmiy iqtisodiyot – bu davlat tomonidan kuzatiladigan va nazorat qilinishi mumkin bo'lgan iqtisodiyot.

19. Yashirish yoki narasmiy iqtisodiyot – rasmiy hisobotlarda va rasmiy shartnomalarda aks ettirilmaydigan xo'jalik munosabatlari yig'indisi.

20. “Korrupsiya” – lotincha (sorrupcio) so'zidan olingan bo'lib, buzilish degan ma'noni anglatadi. Korrupsiya – xavfsizlikka tahdid soluvchi hodisa va xufiyona iqtisodiyotning ko'rinishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

O'zbekiston Respublikasi qonunlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: «O'zbekiston», 2008
2. “O'zbekiston Respublikasining milliy xavfsizlik Konsepsiyasi to'g'risida”gi qonuni. 2005-y.
3. O'zbekiston Respublikasining “Monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida”gi qonuni. 1993-y.
4. O'zbekiston Respublikasining “Tovarlar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida”gi qonuni. 1996-y.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 28-noyabrdagi «Iqtisodiyot real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar Dasturi to'g'risida»gi Farmoni. Xalq so'zi, 2008-yil, 2-dekabr
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 18-noyabrdagi «Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. Xalq so'zi, 2008-yil, 19-noyabr
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 2-dekabrdagi «Navoiy viloyatida erkin industrial–iqtisodiy zona tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni. Xalq so'zi, 2008-yil, 4-dekabr
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Monopoliyaga qarshi ishlarni tartibga solish va raqobatni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. Xalq so'zi, 2010-yil, 27 -fevral

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

9. Karimov I.A. 2009-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2010-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi, 30-yanvar 2010-yil.
10. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. – T.: O'zbekiston, 2010
11. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni barataf etishning yo'llari va choralari. T.: “O'zbekiston”, 2009
12. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma'naviyat”, 2009
13. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimizning hayot darajasini yuksaltirish – barcha demokratik yangilanish va iqtisodiy islohotlarimizning pirovard maqsadidir. T.: “O'zbekiston” NMIU, 2007
14. Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. G Xalq so'zi. 2007-yil 31-avgust
15. Karimov I.A. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997
16. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. - T.: O'zbekiston, 1995

Monografiya, darslik va o'quv qo'llanmalar

17. Vechkanov G.S. ekonomicheskaya bezopasnost: Uchebnik dlya vuzov. – SPb. Piter 2007.
18. Ekonomicheskaya bezopasnost: ucheb. posobie dlya studentov ekonomicheskix vuzov, obuchayushixsya po spetsialnostyam ekonomiki i upravleniya. V.A.Bogomolov i dr. / Pod red. V.A.Bogomolova. M. YUNITI DANA, 2009
19. Senchagov V.K. ekonomicheskaya bezopasnost: geopolitika, globalizatsiya, samosoxranenie i razvitie. IE RAN. M.: ZAO «Finstatinform», 2002
20. Mejdunarodnyye strategii ekonomicheskogo razvitiya: Ucheb.posobie / Pod red. YU.V.Mokogona. – K.: Znannya, 2007
21. Mirovaya ekonomika: sotsialno – orientirovanny podxod: ucheb. posobie. / V.V.Kozlovskiy, e.A. Lutoxina; pod red. e.A. Lutoxinoy – Mn. IVTS Minfina, 2005
22. Echmakov S.M. Tenevaya ekonomika. Analiz i modelirovanie. – M.: Finansy i statistika, 2004
23. Mirovaya ekonomika i mejdunarodnyye ekonomicheskie otnosheniya. Pod red. A.S. Bulatova, N.N.Liventseva. M.: Magistr, 2008
24. Ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost. Uchebnik / pod red. d.e.n., prof. L.P.Goncharenko. M.: ZAO «Izdatelstvo «Ekonomika», 2008
25. Mejdunarodnaya ekonomika: teoriya i praktika. Uchebnik dlya vuzov. SPb. Piter. 2008
26. Gaydar ye. Dolgoe vremya. Rossiya v mire: ocherki ekonomicheskoy istorii. M.: DELO, 2005
27. Podberezkin A. Chelovecheskiy kapital. T. I. M.: yevropa, 2007
28. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii. Uchebnik. / Pod obsh. red. akad. Senchagova V.K. 2005
29. Gaponenko V.F., Bepalko A.A., Vlaskov A.S. ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiy. Podkhody i printsipy. M.: “Os – 89”, 2007
30. Ortiqov A., Isaxodjaev A., Shestakov A. Xufiyona iqtisodiyot. Toshkent, 2002.
31. Popov YU.N., Tarasov M.E. Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo xozyaystva. «DELO», «EKONOMIKA». M., 2005, s.33
32. Vvodnyy kurs po ekonomicheskoy teorii. – M.: INFRA-M, 1997, 233-234 – betlar.
33. Goyibnazarov B.K. Aholi turmush darajasini statistik baholash. Toshkent, «Fan», 2005, 8 b
34. Rasulev A., Isaxodjaev A. Xufiyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. – Toshkent. 2006
35. Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik. – T.: Akademiya, 2006

Jurnallarda chop etilgan ilmiy maqolalar

36. Ivanov YU. O globalnom mejdunarodnom sopostavlenii VVP po 146 stranam mira // Voprosy ekonomiki. №5, 2008, s.22 – 35.
37. Yudaeva K., Yasin ye.. Strategiya – 2050: Spravitsya li Rossiya s vyzovami globalizatsii? // Voprosy ekonomiki. №5, 2008, s.4 – 21

38.Rapoport G., Gerts A. Globalnyy ekonomicheskiy krizis 2008 – 2009: istoki i prichiny. / Voprosy ekonomiki. №11, 2009, s.18 – 31

39.Xlutkov A. Investitsionnaya sostavlyayushaya v mexanizme obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti Rossii. / Izvestiya Sankt – Peterburgskogo universiteta, №3, 2008. 44 – 53.

40.Feygin G. Razvitie natsionalnykh ekonomik v usloviyax globalizatsii: istoriko – ekonomicheskiy aspekt./ Izvestiya Sankt – Peterburgskogo universiteta. №2, 2009. 14 – 24.

41.Pankov V. Globalizatsiya ekonomiki: sushnost, realii, vidy na budуще
// Mejdunarodnaya ekonomika. №6, 2009, s.4 – 20

42.Kovtunova S. ekonomicheskaya bezopasnost promyshlennyykh predpriyatiy v usloviyax rynochnoy ekonomiki. / Izvestiya Sankt – Peterburgskogo universiteta. №3, 2009. 131 – 135.

43.Korobov V. K voprosu o xarakteristike «Ekonomicheskoy bezopasnosti» kak nauchnoy distsipliny. / Izvestiya Sankt – Peterburgskogo universiteta. №4, 2008. 124 – 126.

44.Grigorev L., M.Ovchinnikov. Korruptsiya kak prepyatstvie modernizatsii (institutsionalnyy podxod)/ Voprosy ekonomiki. №2, 2008, s.44 – 59

45.Altuxov A. Prodovolstvennaya bezopasnost kak faktor sotsialno – ekonomicheskogo razvitiya strany / ekonomist, №5, 2008 . s.33-43.

46.Frolov D. Analiz tenevoy ekonomiki: institutsionalnyy podxod / ekonomist, №9, 2008 . s.65-71.

47.S.Seybol. Mejdunarodnyy terrorizm i strany TSentralnoy Azii: pospeshnye vyyvody/ TSentralnaya Aziya i Kavkaz. №5, 2008, s.161-168

48.Nosenko V. Borba s mejdunarodnym terrorizmom i musulmanskiy mir / Mirovaya ekonomika i mejdunarodnyye otnosheniya. №3, 2007, s. 29 - 36

49.Puzyrev D. Terrorizm v sovremennykh mejdunarodnykh otnosheniyax / Mirovaya ekonomika i mejdunarodnyye otnosheniya. №8, 2008, s. 63 - 67

50. Gureev S. CHto izvestno o korruptsii v Rossii i mojno li s ney borotsya? / Voprosy ekonomiki. №1, 2007, s.11 – 18

51.Potentsial giperterrorizma: smertelnaya ugroza chelovechestvu / Mirovaya ekonomika i mejdunarodnyye otnosheniya. №7, 2008, s. 116 - 126

52.Kolganov M. Osobennosti predprinimatelstva v perexodnoy ekonomike. Voprosy ekonomiki, №1, 1999, 77-78-b.

53.Abduraxmonov Q.X. Imomov V. O'zbekistonda mehnat potensialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. - Toshkent. 2008. 146 b.

54. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008 y. №49, 6-b.

55. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. №17-18, 2005, aprel-may, 6-bet

Statistik to'plamlar

56. Yillik statistik to'plam. 2009-2010-. – Toshkent,

57. Uzbekistan v tsifrax. 2009. – Tashkent, 2009, s.31.

